AIDAI

1948
SPALIS
NR. 19

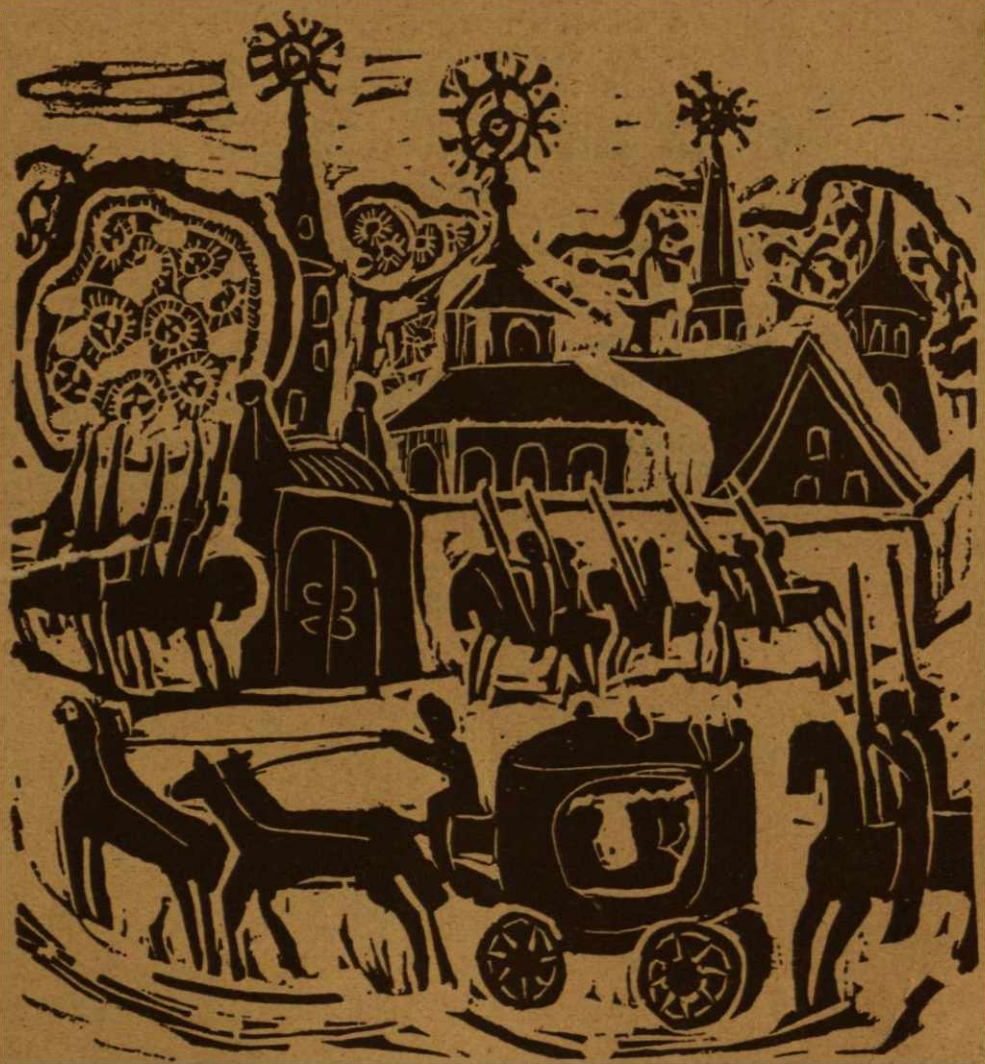

TURINYS

Psl.

Antanas Maceina — Politika ir pasaulėžiūra 389

Alfonsas Nyka-Niliūnas — Septintoji Elegija (eilėraštis) 399

Jurgis Blekaitis — Balys Sruoga — asmuo ir teatro kūrėjas 402

Antanas Vaičiulaitis — Pieva (eilėraštis) 409

Prof. Ernestas Fraenkelis — Apie vokiečių mokslininkus, tyrinėjusius lietuvių kalbą 410

Paulius Jurkus — Žingsniai (novelė) 416

Julius Kaupas — Kryžkelėje tarp Romos ir Kremliaus . . 418

Pranas Kozulis — Paukščiai, Žmonės ir gėlė (eilėraščiai) . 425

Alfonsas Nyka-Niliūnas — Baimės kankiniai . . . 426

Panėriškis — Dvi dainavimo kultūros 427

KŪRYBOS PASAULY

J. B. — Baltrušaičio lietuviškasis palikimas 429

Vl. Prosčiūnaitė — Nelės Mazalaitės novelės 430

Tsurayuki — Apie poeziją ir poetus (vert. J. Mks.) . . . 432

K. — Knut Hamsuno atstūmimas 432

A. Vaičaitis — Adomo Varno gyvenimo ir kūrybos kelias 434

DAILĖS DARBAI

V. Petravičius — Lietuviškos pasakos iliustracija (medž. raižinys viršelių pirmame puslapyje).

Adomas Varnas — Ravensburgo bokštai 405

Adomas Varnas — Dailininkas P. Kalpokas 413

M. Dobužinskis — Sedos bažnyčia ir šventorius (piešinys tušu viršelių ketvirtame puslapyje).

Sekančiame 20-tame lapkričio mėnesio „Aidų" numeryje numatoma: Kun. Dr. J. Gutauskas — Krikščioniškoji etika visuomeniniam veikime, Dr. A. Ramūnas — Pagrindinės linkmės lietuvių pedagogikoje, Dr. Jurgis Budzeika — Europos ūkio krizė, St. Barzdukas — Kazimieras Būga, A. Šapoka — Lietuvos-Lenkijos santykiai lenkų akimis, Augustaitė-Vaičiūnienė ir Henrikas Nagys — Eilėraščiai. J. Grinius — Gulbės giesmė (drama), J. Tininis — Našlė (novelė). Kūrybos pasaulyje: Leonas Miškinas — Dr. Kripštukas pragare arba pasikalbėjimas apie pasakų knygas, Algirdas Mikulėnas — Mes ieškom pavasario (L. Dovydėno novelių recenzija) Dm. Jasaitytė — Medardo Bavarsko poezijos debiutas. M. Alseikaitė—Gimbutienė—„Lithuanian Folk Art" proga, Juozas Lingis — Monografija apie lietuvišką stogą.

AIDAI
MĖNESINIS KULTŪROS ŽURNALAS
1948 METAI SPALIO MĖNUO NR. 19

POLITIKA IR PASAULĖŽIŪRA

ATSAKYMAS KUN. VYTAUTUI BAGDANAVIČIUI*)

ANTANAS MACEINA

Prieš pustrečio tūkstančio metų Atėnuose įvyko nepaprastas dalykas: Sokratas buvo nuteistas mirti; nuteistas ne dėl to, kad būtų buvęs plėšikas, vagis ar perversmininkas, bet dėl to, kad jis, kaip jo kaltintojas Meletos savo kalboje pasakė, „garbina ne tuos dievus, kuriuos garbina miestas, bet kitas naujas dievišk̃asias būtybes„ (Apologia). Ir ši byla nenustoja mūsų jaudinusi ligi pat paskutinių dienų. „Sokrato likimas yra viena iš esminių dvasinės Vakaru, istorijos temų"[1]). Jos tragiškumas yra ne tas, kad Sokratas buvo nuteistas, bet tas, kad jis buvo teisiamas. Nuteistas buvo jis tik nežymia balsų persvara: dviem šimtais aštuoniasdešimčia iš penkių šimtų. Jeigu tik trisdešimt balsų būtų pasisakę už jo nekaltumą, jis būtų buvęs išteisintas. Tačiau pats klausimas būtų nepakitęs, nes jo esmė glūdi pačioje byloje, ne jos ištarmėje. Ar Atėnų miesto taryba turėjo teisę teisti žmogų už tai, kad jis garbina kitus dievus, negu miestas? — Štai klausimas, kuris kyla ryšium su visa šia byla. Be abejo, pagal pozityviąją ano meto teisę Atėnų taryba buvo tvarkoje. Tačiau kaip yra iš esmės? Kokiu pagrindu rėmėsi anoji pozityvioji teisė? Ar miesto taryba savo prigimtimi yra kompetentinga spręsti religinius klausimus? Ar ji turi prigimties jai duotą teisę versti žmogų įsijungti į visuomenės oficialinę religiją ir pasiduoti šiuo atžvilgiu daugumos valiai? Ar ji gali naudotis šiam reikalui prievartinėmis priemonėmis? — Atsakant į šiuos klausimus kaip tik ir išnyra pasaulėžiūros santykis su politika.

Politika su pasaulėžiūra gali turėti trejopą santykį. Ji gali būti palenkta pasaulėžiūrai, klausydama jos nurodymų ir vykdydama jos reikalavimus. Šitokį politikos tipą mes vadiname pasaulėžiūrine politika, nes ji yra pasaulėžiūros tarnyboje. — Toliau, politika gali pasaulėžiūrą neigti, ją guidama iš viešojo gyvenimo, iš kultūrinių institucijų ir versdama užsidaryti žmogaus dvasios gelmėse. Šį politikos tipą mes vadiname laicistine politika, nes ji deda pastangų gyvenimą padaryti pasaulėžiūrų atžvilgiu indiferentų. — Galop, politika gali į pasaulėžiūrinius reikalus nesikišti, palikdama juos spręsti bei tvarkyti nebe politiniams, bet ideologiniams organams, o pati tik prižiūrėdama šių organų veikimą. Šį politikos tipą vadiname nepasaulėžiūrine politika, nes ji vienintelė iš visų trijų tipų yra praktiškai neutrali, nei pasaulėžiūroms pozityviai tarnaudama, kaip pasaulėžiūrinė politiką; nei jų guidama, kaip laicistinė. — Visi šie trys tipai istorijoje yra buvę ir tebėra. Visi jie yra turėję įtakos valstybių santvarkai ir visam valstybiniam gyvenimui. Kuris tačiau iš jų gali būti pateisinamas ir politikos ir pasaulėžiūros atžvilgiu? Kuriuo iš jų reiktų grįsti naujosios demokratinės valstybės teoriją? Už kurį tipą turėtume pasisakyti ir mes, galvodami apie lietuviškosios valstybės atstatymą? — Tremtis kaip tik yra laikas tokius klausimus visu šaltumu apsvarstyti ir įvairius pasiūlymus bei sumanymus panagrinėti, nes, kaip M. Wundtas yra gražiai pasakęs, „kova už valstybę visais laikais yra kova už valstybės sampratą"[2]).

1. PASAULĖŽIŪRINĖS POLITIKOS KRITIKA

Politika buvo pasaulėžiūros tarnyboje viduriniais amžiais. Įsigalint Krikščionybei pasaulyje, „atėjo krikščionims į galvą susigrupuoti politiškai, vadinasi, įkurti valstybę, konstituciškai sudėtą iš krikščionių, įvedant

*) Prieš pora metų mūsų tremtinių visuomenėje pasirodžiusi nepasaulėžiūrinės politikos teorija pirmą sykį viešosioms diskusijoms spaudoje buvo iškelta kun. Vyt. Bagdanavičiaus jo straipsniu „Nepasaulėžiūrinės politikos klausimu" (Naujasis Gyvenimas š. m. 10 ir 11 nr.), kuriame šalia principinių svarstymų yra keliama visa eilė priekaištų (nekritikavimas ir nestudijavimas klaidingų pasaulėžiūrų, nesidomėjimas kova už tiesą, pasaulėžiūros laikymas blogybe ir tt.) man pačiam. Praleisdamas juos visus, nes jie neturi jokio atitikmens tikrovėje ir jų nepagrįstumas yra aiškus kiekvienam, kas yra susipažinęs su mano teoriniu bei praktiniu veikimu visuomenėje, norėčiau šiuo straipsniu daugiau pozityviai ir iš esmės paliesti kun. V. B. iškeltus klausimus. Todėl tiesioginės polemikos čia bus labai maža ir ta pati bus atlikta daugiausia išnašose. Tuo būdu šis straipsnis galės būti skaitomas ir tų, kurie su kun. V. B. kritika nebūtų turėję progos susipažinti.

1) Romano Guardini, Der Tod Sokrates, 11 p. 1947.

2) Staatsphilosophie, 10 p. 1923.

krikščioniškumą, net į piliečio sąvoką ir padarant jį integraline šios sąvokos dalimi"[3]). Todėl neatsivertę žydai ir stabmeldžiai „savaime pasidarė svetimi viduramžių valstybei ir nukelti už jos ribų"[4]). Nusikaltimai religijai virto nusikaltimais ir valstybei, baustini fizinėmis bausmėmis, neišskiriant nė mirties. Tikėjimo platinimas kardu, nors Bažnyčios doktrinos ir pasmerktas, nesykį vis dėlto buvo vykdomas „katalikiškųjų karalių" ir rado „deja papiktinančio pritarimo iš teologų, vyskupų ir vietinių susirinkimų pusės"[5]). Pasaulėžiūrinis politikos pobūdis viduramžiais buvo pats ryškiausias. Tačiau viduramžiai nuo mūsų yra jau labai toli.

Pačiais naujaisiais laikais pasaulėžiūrinės politikos tipas pasirodė Austrijoje su Engelbert Dolfusso perversmu 1933 metais. Šis žmogus, katalikas ir krikščionių socialų partijos narys, panorėjo „valdyti Krikščionybės labui"[6]). Austriškosios diktatūros pirmatakai „didele dauguma siekė valdžios ne jėgos dėliai, ne pelno dvasia, bet nuoširdžiai trokšdami tarnauti Bažnyčiai ir patys ir visu savo kraštu"[7]). Tačiau kadangi jau ir respublikiškoje Austrijoje ir mokymas bei auklėjimas, ir organizacijos, ir katalikiškoji Akcija buvo laisvi, todėl naujajai „Austrijos vyriausybei nereikėjo atstatyti nė vienos tikinčiųjų laisvės. O vis dėlto, norėdama ką nors veikti, ji turėjo pulti netikinčiųjų laisves. Nuosekliai, netikinčiųjų vaikai turėjo lankyti religijos pamokas, inteligentai laisvamaniai buvo išguiti iš liaudies universitetų. Nejaučiamai, bet pažangiai oficialinės pareigos buvo nekatalikams uždraustos. Religija Austrijoje pasidarė civilinės padėties (état civil) dalimi, ir valstybės organai (autorités publiques) paskyrė metus laiko oficialiai pripažinti konfesijos pakeitimui"[8]). Austrija atnaujino pasaulėžiūrinę politiką naujosios valstybes priemonėmis[9]).

Ką reiktų apie šitą politikos tipą manyti? — Ch. Journet daro jam tokį pagrindinį priekaištą: „Viduramžių valstybė pasirodo mūsų akims kaip dvasinių ir laikinių dalykų suliejimas, anaiptol nereikalaujamas daiktų prigimties. Daiktų prigimtis reikalauja skirti dvasinius dalykus nuo laikinių, šiuos pastaruosius palenkiant pirmiesiems, bet jų nesuliejant, tarsi jie būtų piliečio sąvokos sudedamieji pradai"[10]). Iš šito suliejimo kaip tik ir kyla keletas stambių blogybių. Visų pirma: **bažnytinės jurisdikcijos išplėtimas į tas sritis, kurios jai iš esmės yra nepalenktos.** „Ne krikščionių titulu žmonės turi pareigų socialinėje ir laikinėje tikrovėje: moksluose, ekonominėje gamyboje, socialinėse ir tautinėse institucijose. Šie dalykai yra anksčiau už Bažnyčią ir yra nepriklausomi nuo jos. Bažnyčia, kuri jų nesukūrė, negali pretenduoti turėti ant jų tikros jurisdikcijos"[11]). — Toliau: **iš to kyla žydiškojo mesijanizmo atnaujinimas.** „Svajonėse tų, kurie laukia, kad žemiškoji Kristaus Karalystė būtų įvykdyta kalavijo ženklu, mums atrodo slypi žydiškojo idealo atsigavimas tautinio mesijanizmo formose"[12]). — Galop: **iš to kyla ir pačios religijos žlugimas.** „Niekas negali labiau pažeisti Bažnyčios nei labiau pradžiuginti jos priešų, kaip noras palaikyti sakralinę[13]) politiką tokiame pasaulyje, kuris jau seniai yra pasikeitęs"[14]). O minėtasis G. Hahn, įvertindamas Dolfusso mėginimus, pastebi: „Naudojimas absoliutinės valdžios tikėjimo vardu ir jo labui virsta pirmąja nukrikščioninimo priežastimi . . . Kiekvienas bandymas politinėmis priemonėmis (par le bras séculier) pastūmėti sielas ‚geru keliu', užuot nuvedęs jas į išganymą, atima joms žmogiškai nepakeičiamas atsivertimo sąlygas. Sakinys ‚valdyti religijos labui' gali būti pacituotas logikos kurso mokiniams kaip prieštaravimo pavyzdys, nes iš tikro jis reiškia „išspausti laisvą pasirinkimą"[15]). — Nuosekliai šitokia pasaulėžiūros tarnybai palenkta politika pasidaro be išeities: **jos galas yra žlugimas.** Kai valstybėje „Viena ‚sakralinė bendruomenė' atsistoja prieš kitą ‚sakralinę bendruomenę', jos pradeda kovoti ir patenka į akligatvį. Jokios išeities: nei dvasinės, atsiverčiant, nes karas neatverčia; nei laikinės, susitaikant, nes religija nenusiginkluoja. Galas — kruvinas sakralinio režimo sudužimas"[16]). Šiuo atžvilgiu E. Gilson ir pataria: „Palinkėkime, kad Krikščionybė pasitenkintų gyventi taikoje su cezariu, kas ir taip jau yra daug, bet nesiremtų juo, vesdama žmones į Dievą, nes tai reikštų neduoti Dievui to, kas yra Dievo"[17]).

Visoje šioje kritikoje, kurią tyčiomis paėmėme iš šio meto katalikiškųjų garsenybių ir iš katalikiškųjų žurnalų bei veikalų, glūdi viena pagrindinė mintis: **pasaulėžiūra negali naudotis politika, kadangi jos priemonės yra prievartinės.** Kiekviena pasaulėžiūra yra laisvo apsisprendimo dalykas. **Jokia tiesa, net nė dieviška, negali būti priversta.** Priversta tiesa yra nebe tiesa, nes kiekviena tiesa yra ne tik tiesa **savyje**, bet ir **tiesa man**, kuriai aš užangažuoju savo asmenybę ir savo gyvenimą. Jeigu kas sakytų, kad „tiesos atžvilgiu mes nesame laisvi" arba kad „tiesa ir teisinga pasaulėžiūra turi savo valia pasirinkti bet kokį kelią; jis turi rinktis jeigu jis iš šitos išvidinės prievartos, kuri yra moralinė ir loginė, pereitų prie išviršinės prievartos politinėmis priemonėmis, tas loginę tvarką sumaišytų su politine tvarka ir padarytų stambią klaidą. J. Maritainas šiuos dalykus labai gražiai atskiria, sakydamas: „**Dievo ir tiesos atžvilgiu** žmogiškasis asmuo neturi teisės savo valia pasirinkti bet kokį kelią; jis turi rinktis **tikrąjį** kelią, kiek tik yra jo galioje jį pažinti. Tačiau **valstybės laikinosios bendruomenės ir laikinosios valdžios atžvilgiu** jis yra laisvas rinktis savo religinį kelią savo rizika ir grėsme; jo sąžinės laisvė yra nepažeidžiama prigimtoji teisė"[18]). Laisvė ir tiesa pasaulėžiūroje yra taip susijusios, kaip šviesa ir regėjimas.

Tuo tarpu politika iš esmės yra **prievartinė** sritis. Tiesa, Krikščionybė įpareigoja savo narių **sąžinę** klausyti teisėtos valdžios ir vykdyti jos įstatymus. Tačiau tai yra **religijos** dėsnis. Tuo tarpu **politika** kalba anaiptol ne į mūsų sąžinę ir ne į mūsų protą. Ji, kaip ir anksčiau buvo pabrėžta[20]), mūsų neįtikinėja, įrodymų netiekia, mūsų valios ar gerų norų nesišaukia, bet paprasčiausiai **įsako**. Jau pats balsavimas, kuriuo prasideda kiekvienas tikras **politinis** aktas (parlamentų narių kalbos ar spaudos straipsniai už ir prieš dar nėra politinės priemonės tikra šio žodžio prasme), yra prievarta, nes dauguma čia pareiškia savo valią ir mažuma turi nusileisti, nors **iš vidaus** daugumos nutarimo ir neprimtų. Todėl **nėra** balsavimo pasaulėžiūroje ir **pilna** balsavimo politikoje. Kitos politinės prie-

3) Ch. Journet, Exigences chrétiennes en politique. 268 p. Paris 1945. — 4) Ch. Journet, op. cit. 269 p. — 5) Ch. Journet, op. cit. ibd. — 6) G. Hahn, L'Autriche avan l' Anschluss in: „La vie intellectuelle" 1946. XI. 65 p. — 7) G. Hahn, op. cit. 65 p. — 8) G. Hahn, op. cit. 66—67 p.

9) Beveik visos diktatūrinės valstybės pastaraisiais laikais vedė tokią pasaulėžiūrinę politiką: Rusija materialistinę, Vokietija vitalistinę. Italija hegelistinę. Jeigu čia pasirinkome krikščioniškosios politikos pavyzdį, tai tik dėl jo ryškumo.

10) Op. cit. 268—269 p. — 11) Yves Congar O. P. Pour une théologie du laicat in „Etudes" 1946. II. 209 p. — 12) Kard. patr. Cerejeira, cit. Ch. Journet, op. cit. 166 p. — 13) Sakralinė politika Ch. Journet vadina viduram žių politiką, palenktą bažnytinėms institucijoms. — 14) Ch. Journet, op. cit. 273—74p.

15) Op. cit. 66 p.

16) Ch. Journet, op. cit. 273 p. — 17) „Esprit" 1946. IX. 195 p. — 18) kun. V. B. agdanavičius „Nauj. Gyvenimas" 1948. 11, 167 p. — 19) Les droits de l'homme et la loi naturelle, 112 p. New York 1942.

20) Plg. mano straipsnį „Kultūrinė demokratija" (Aidai 1948. 8. n. r. 342 p. — 21) Kun. V. Bagdanavičius „Nauj. Gyven. 10, 148 p.

monės, kaip įstatymas, įsakymas, taisyklės, statutai yra dar labiau prievartiniai, nes kiekvieną jų, dažniausiai expressis verbis, lydi numatytos sankcijos tiems, kurie jų nesilaikytų. Kiekvienas juos turi vykdyti, nes už jų stovi policija, teismas ir kalėjimas ar kuri kita bausmė.

Bet kaip tik dėl to politinės priemonės ir netinka pasaulėžiūrai. Būdamos prievartinės, jos užmuša patį pasaulėžiūros pagrindą — jos laisvą prisiėmimą. Todėl H. Hahn visai teisingai, kaip buvo minėta, posakį „valdyti religijos labui" laiko išvidinio prieštaravimo pavyzdžiu. Valdyti juk reiškia nuolatos jeigu ne laiko, tai esmės atžvilgiu — versti. O priverstas „religijos labas" yra jau nebe labas, bet blogybė. Be abejo, prievarta mūsų žemės gyvenime yra reikalinga ir daugeliu atvejų net būtina. Kol žmogaus prigimtis nėra perkeista, kol mūsų „kūne negyvena gerumas" (Rom. 7, 18), tol prievarta esti net išganingas dalykas. Todėl ir pasaulėžiūra, kuri atsiremia į laisvę, ir politika, kuri atsiremia į prievartą, abi yra vertybės savyje. Jieškoti, katra iš jų yra vertybė, o katra gadintoja [21]), yra nesusipratimas. Abi jos yra geros. Tačiau mūsų gyvenimas dėl to ir yra tragiškas, kad kartais dvi vertybės, suėjusios draugėn, pražudo viena antrą. Mūsų visuomenėje yra žinomas vieno iš mūsų bažnytinių hierarchų posakis: „Vanduo yra geras daiktas ir žemė yra geras daiktas, o sumaišai juos abu ir gauni — purvą". Tai giliaprasmis posakis, kuriuo yra išreiškta tragiškumo esmė. Tragiškumas yra ne nelaimė, ne nepasisekimas, bet vienos vertybės žlugimas iš kitos rankos. Taip yra ir su politikos bei pasaulėžiūros junginiu. Pasaulėžiūra žūsta iš politikos rankos, kai tik šią ji palenkia savo tarnybai ir pradeda naudotis jos priemonėmis. Kristaus patarimas šv. Petrui Getsemani sode „kišk savo kalaviją į jo vietą, nes visi, kurie ima kalaviją, pražus nuo kalavijo" (Mat. 26, 52) yra amžinas įspėjimas vadinamajai pasaulėžiūrinei politikai. Juk kalavijas yra ne tik išaštrinta geležis. Kalavijas yra ir kiekvienas seimo posėdis, ir kiekvienas paskelbtas įstatymas, ir kiekviena ministerio taisyklė, galop net kiekvienas jo raštas. Kiekviena politinė priemonė yra kalavijo apraiška. Todėl bet kuri pasaulėžiūra, jeigu ji tokią priemonę ima, pražus nuo jos, nes bus sunaikinta jos laisvė. O nelaisva religija nėra verta nei Dievo nei žmogaus. Tai yra pagrindinis pačios Krikščionybės principas.

Pasaulėžiūrinė tad politika, suprasta kaip politikos palenkimas pasaulėžiūros reikalams, kaip naudojimasis politinėmis priemonėmis pasaulėžiūrai skelbti ir jai vykdyti, kaip pasaulėžiūros reiškimasis per politines institucijas ir per įstatymus, yra atmestina, nes nesuderinama su esmine pasaulėžiūros savybe — su jos laisvu prisiėmimu ir laisvu vykdymu[22]). Šita politika yra kilusi iš naivaus neskyrimo, kad Bažnyčia, kaip pasaulėžiūrinė bendruomenė, ir valstybė, kaip politinė bendruomenė, „kiekviena turi savo ribas, kuriose privalo pasilikti"[23]). Šiandien šitas skirtumas jau yra suprastas ir retam ateina į galvą eretikus ar netikinčiuosius deginti, dėti į kalėjimus, mažinti jiems algas ar iš tarnybų atleidinėti. O su šituo supratimu žlunga ir pasaulėžiūrinė politika. Jeigu praktiškai ji dar kai kur tebesilaiko, tegul ir nekrikščioniška forma, tai tam tikro intereso, bet ne teisingo principo dėliai. Jeigu šiandien ji dar kai keno teoretiškai yra ginama, tai taip pat tam tikros naudos (nebūtinai medžiaginės), bet ne tiesos siekiant. Savo pagrinde pasaulėžiūrinė politika yra prieštaravimas, todėl klaidinga savyje ir pražūtinga tikrovėje.

2. LAICISTINĖS POLITIKOS KRITIKA

Antrasis politikos santykis su pasaulėžiūra atėjo kaip priešginybė pirmajam. Jeigu pasaulėžiūrinė politika buvo apsupusi pasaulėžiūriniais reikalais ir reikalavimais visą objektyvinį gyvenimą, tai laicistinė politika pamėgino šį gyvenimą taip pat jo visumoje nuo pasaulėžiūros apvalyti ir ją nustumti į privatines individualines atskiro asmens sritis. Pasaulėžiūros privatiškumas ir pasaulėžiūros atskyrimas nuo objektyvinio gyvenimo buvo du pagrindiniai principai, kuriais rėmėsi laicistinė politika. „Laisva Bažnyčia laisvoje valstybėje" buvo jos šūkis, sukurtas Lamennais, pakartotas Döllingerio, Cavouro ir mūsų Voldemaro. Praktiškai šitas šūkis liberalizmo apimtose valstybėse buvo vykdomas tuo būdu, kad „laisva Bažnyčia" buvo gujama iš viešojo gyvenimo. O kadangi visas viešasis gyvenimas priklausė politiniams organams, praktiškai Bažnyčia (ir kiekviena kita pasaulėžiūrinė bendruomenė) nebeturėjo kur dingti. Ji buvo verčiama užsidaryti zokristijose ir atskirų asmenų širdyse. Kultūrinės ir socialinės institucijos buvo atimtos iš Bažnyčios žinios ir atiduotos valstybės vadovybei. Kultūra turėjo pasidaryti neutrali. Kova su Bažnyčia šioje srityje buvo vadinama „kova už kultūrą". Tai tasai garsusis kulturkampfas, kuriam Virchowas davė vardą ir kuris devynioliktajame šimtmetyje perėjo beveik per visą Europą. Italijoje Cavour pasigavęs minėtos formulės „laisva Bažnyčia laisvoje valstybėje", uždarė vienuolynus, konfiskavo bažnytinį turtą, išstūmė Bažnyčią iš mokyklos, sulaicistino auklėjimą ir moterystę. Prancūzijoje radikalų partija, kurią W. Hünerwadel teisingai yra pavadinęs „Voltaire dvasios paveldėtoja"[24]), pravedė Bažnyčios atskyrimą nuo valstybės, Combes įvykdytą taip pat uždarant vienuolynus, jų turtą nusavinant, bažnytinius trobesius perleiddžiant savivaldybėms, išmetant iš mokyklų religiją, konfesines mokyklas uždarant ir apskritai viešąsias bažnytines institucijas likviduojant. Vokietijoje Bismarckas, garsiųjų gegužės įstatymų (1873) padedamas, suvaržė baudžiamąją Bažnyčios galią; uždraudė jėzuitus ir apskritai vienuolynus, išskyrus tuos, kurie slaugė ligonius; nusavino bažnytines santaupas bankuose; pradėjo kištis į klebonų skyrimą; įvedė civilinę moterystę; palenkė konfesines mokyklas valstybės globai. Šitie pavyzdžiai rodo, kad laicistinė politika kovoje prieš pasaulėžiūrą[25]) yra taip lygiai prievartinė, kaip ir

22) Šitoje vietoje galima įvertinti ir kun. V. Bagdanavičiaus man daromą priekaištą, esą aš norįs, „kad mes, turėdami galimybės pravesti parlamente mūsų manymu geresnį įstatymą, to nedarytume vien dėl to, kad tas įstatymas yra kilęs iš mūsų pasaulėžiūros" (Nauj. Gyven. 11, 165 p.). Taip, iš tikro aš to noriu. Tik ne dėl to, kad „tas įstatymas yra kilęs iš mūsų pasaulėžiūros", kaip sako kun. V. B., bet dėl to, kad jis yra įstatymas ir kad tai yra galimybė parlamente. Įstatymas ir jį leidžiąs parlamentas yra politinės priemonės ir todėl prievartintės, vadinasi, pasaulėžiūrai reikšti netinkamos. Kaip negalima ekonominėmis priemonėmis (papirkimu, dovanomis, didesnėmis algomis ir tt.) savos pasaulėžiūros skleisti, nors šiam reikalui ir būtų galimybės, taip lygiai negalima ir politinėmis priemonėmis, nors parlamente katalikai turėtų daugumą. — Tokios pat rūšies yra ir antras kun. V. B. priekaištas esą aš norįs, „kad mes visomis leistinomis priemonėmis ir visose srityse kovotume prieš tą ideologiją, kurią mes laikome bloga" (op. cit. 165 p.) Anaiptol! Aš tik esu įsitikinęs, kad politinės priemonės yra neleistinos pasaulėžiūrinėse kovose ir kad politika nėra ta sritis, kur pasaulėžiūros galėtų grumtis. Nejaugi kun. V. B. nėra aišku, kad nevisos priemonės gali būti naudojamos pasaulėžiūrai ginti arba klaidingai pulti? Politines priemones aš kaip tik ir skiriu prie šitų neleistinų priemonių. Man leistinos priemonės yra tik kultūrinės ir kultūra yra tikroji pasaulėžiūrinių kovų sritis. Kovoti su bloga ideologija politinėmis priemonėmis ir politinėje srityje reiškia kovoti su ja kalaviju. — Štai kur mudu su kun. V. B. skiriamės.

23) Pop. Leonas XIII, cit. P. Tischleder, Die Staatslehre Leos XIII, 62 p. 1925.

24) Allgemeine Geschichte II, 56 p. Aarau 1936.

pasaulėžiūrinė politika kovoje už pasaulėžiūrą. Ir vienai ir antrai prievarta yra prima ratio.

Tačiau išguiti Bažnyčią, kaip katalikiškosios pasaulėžiūros bendruomenę, iš objektyvinio gyvenimo dar nereiškia išguiti iš jo pasaulėžiūrą apskritai, nes esama visos eilės sričių, kurios kaip tik yra pasaulėžiūros apsireiškimas ir kurioms pasaulėžiūra yra jų buvimo principas. Tokios sritys yra pirmoje eilėje kultūra ir socialinis gyvenimas[26]). Norint tad šiose srityse pozityviai veikti ir kurti, yra būtina pasaulėžiūrą turėti, ją čia vykdyti ir ją objektyviniais šių sričių kūriniais reikšti. Kultūrinė ir socialinė gyvenimo sritis niekados negali būti anapus pasaulėžiūros, nes tuo pačiu ji būtų ir anapus savęs. Laicistų skelbiamas šių sričių neutralumas, Jules-Simon žodžiais tariant, yra „melas akims apdumti". Todėl laicistinė politika, išstūmusi iš objektyvinio gyvenimo vieną pasaulėžiūrą (krikščioniškąją) yra priversta jos vietoje pastatyti kitą (pozityvistinę-scientistinę). Ir ji tai daro visai nuosekliai. Visur, kur tik laicistinė politika paima viršų, kultūros ir socialinio gyvenimo pagrindan yra padedami principai, „kurie yra bendri galimai didesnio piliečių kiekio įvairioms pasaulėžiūroms"[27]). Tačiau yra nepaneigiamas logikos dėsnis, kad sąvokos tįsai didėjant, jos talpa mažėja. Tuo pačiu ieškant bendrų principų kiek galima didesniam piliečių skaičiui, šie principai skurdėja ir blanksta. Todėl laicistinė pasaulėžiūra praktiškai ir sustoja prie gero piliečio sąvokos, pasitenkindama bendraisiais doroviniais dėsniais, tautiniu ir pilietiniu susipratimu[28]), kuriuos ji deda į kultūrinio bei socialinio savo veikimo pagrindus.

Šitoje tad vietoje laicistinei politikai ir tenka pagrindinis priekaištas, kad ji yra ne kas kita, kaip ta pati pasaulėžiūrinė politika, tik įgijusi kitokią, nekrikščionišką formą. „Laicizmas, teisingai sako J. Rolin, juk yra filosofija"[29]). Tiesa, jis atmeta visas filosofijas ir visas pasaulėžiūras. „Bet atmesti metafiziką, pasak to paties Rolin, yra taip pat metafizika"[30]). Juk šitas atmetimas kaip tik ir kyla iš teorinio indiferentizmo bei skepticizmo, kuris skelbia, esą visos pažiūros yra geros ir lygiai vertingos, nes tiesos negalima pažinti. Bet tai jau yra aiškus metafizinis nusistatymas. Tai yra aiški pasaulėžiūra; tiesa, skeptinė, indiferentinė, tačiau nemažiau ryški ir formuluota; nemažiau logiškai nuosekli ir besiskverbianti į gyvenimą, kaip ir visos kitos. Laicistinė politika šią indiferentinę, skeptinę pasaulėžiūrą pasisavina, ją padaro oficialia-valstybine, stoja jos tarnybon ir ją vykdo politinėmis, vadinasi, privartinėmis, priemonėmis. Tuo pačiu ji virsta pasaulėžiūrine politika ir užsitarnauja visus tuos priekaištus ir visą tąjį atmetimą, kaip ir kiekviena pasaulėžiūrinė politika.

Jeigu politinėmis priemonėmis negalima vykdyti krikščioniškosios pasaulėžiūros, tai negalima nei laicistinės nei kurios kitokios. Be abejo, niekas negali demokratinėje valstybėje laicizmo drausti. Laicizmas, kaip pasaulėžiūra, yra laisvas dalykas. Jį gali išpažinti kiekvienas, kuriam jis patinka. Jis gali virsti pasaulėžiūrine bendruomene ir net „bažnyčia", apie kurią yra svajojęs savo metu A. Comte. Demokratijoje kiekvienas turi teisę iš esamų pasaulėžiūrų atsirinkti, kas jam atrodo gera, jeigu jis mano, jog tiesos pažinti nėra įmanoma. Tačiau niekas neturi teisės šitą kratinį paskelbti oficialiniu-valstybiniu ir skeptinį savo nusistatymą padaryti visos kultūros ir viso socialinio gyvenimo pagrindu, politinėmis priemonėmis kitus verčiant jį priimti ir savo darbais vykdyti. Išmesti arba neįsileisti į mokyklas, į ligonines, į universitetus ir apskritai į visas valdines vietas vienuolių arba katalikų tik dėlto, kad jie nepripažįsta tokios atrankiotos pasaulėžiūros, kad skelbia Krikščionybę, o ne laicizmą, yra iš esmės toks pat aktas, kaip Sokrato nuteisimas, kaip inkvizicija, raganų persekiojimas arba penktadieno pasninko policinė priežiūra. Prievartinis laicistinės politikos pobūdis pasaulėžiūros dalykuose padaro ją nedemokratinę, kaip ir kiekvieną pasaulėžiūrinę politiką.

Tačiau be prievartos priekaišto laicistinei politikai tenka dar nenuoseklumo priekaištas. Principe ji skelbia, esą reikia objektyvinį gyvenimą atpalaiduoti nuo pasaulėžiūrų ir jas visas pašalinti iš valstybinių institucijų. Tačiau praktikoje ji pati šitą savo dėsnį sulaužo, į valstybines institucijas įvesdama laicistinę pasaulėžiūrą. Todėl valstybės neutralumas, kurį taip labai pabrėžia laicistinė politika virsta apgaule. Iš tikro, „valstybė jau nebėra neutrali (laic), sako minėtasis Rolin, jeigu ji išpažįsta laicistinę (laique) filosofiją; ji išeina iš savos srities ir įsikiša į dvasinius dalykus. Valstybės laicizmas (laicisme) yra priešingas valstybės neutralumui (laicité)"[31]). Šitas nenuoseklumas ejna per visas tas grupes ar partijas, kurios yra pagrįstos laicistinėmis pažiūromis. Jos visos labai griežtai stoja prieš pasaulėžiūrinę politiką, jeigu ji yra krikščioniška, ir visos ją palaiko bei gina, jeigu ji yra laicistinė. Tačiau tokiu būdu jos pačios pakerta pagrindus, ant kurių jos yra susikūrusios. Kaip visų laicistinių institucijų, taip ir laicistinių partijų neutralumas yra iliuzija ir net apgaulė. Jos visos yra pasaulėžiūrinės (be abejo, nekrikščioniškos!) ir visos savo esme yra totalistinės ir nedemokratinės, net daugiau, negu krikščioniškosios politinės institucijos, nes, vietoje tikrojo Dievo pastančiusios stabą, jos žengia į totalizmo kelią žymiai greičiau,

---

25) Šiuo atžvilgiu būdingas yra ir mūsų socialdemokratų partijos pasisakymas religijos atžvilgiu jų programinėse gairėse. Ten (§ 13) sakoma: „Religija socialdemokratijai yra kiekvieno žmogaus, jo asmens dalykas. Galį tikėti ar netikėti. Mes gerbiame kiekvieną nuoširdų religinį įsitikinimą. Socialdemokratija stovi už tai, kad religijos ir tikybos dalykuose nebūtų žmogui jokios prievartos, jokio jo sąžinės išprievartavimo. Socialdemokratija ir kovoja už tai, kad ta laisvė religijos ir tikybos reikaluose būtų žmogui patikrinta įstatymais kartu su kitomis jo laisvėmis ir teisėmis ir būtų gyvenime tikrai vykdoma" (10 p.). Pasisakymas labai kilnus ir demokratiškas. Niekas negalėtų geriau parašyti. Tačiau paskaitykime toliau, kad galėtume patirti, kokia prasmė yra socialdemokratų dedama į posakį „laisvė religijos ir tikybos reikaluose". Minėto paragrafo pabaiga sako: „Mes esame prieš tai, kad Bažnyčia, panaudodama savo autoritetą ir žmonių religinius įsitikinimus, kištųsi ir darytų savą politiką, tą politiką vestų į mokyklą, į socialinius žmonių santykius" (Ibd.). Kitaip sakant, Bažnyčia turi laisvę zokristijoje ir žmogaus širdyje. Bet ji neturi teisės šių sienksčių peržengti ir eiti į kultūrinę (mokyklą) ir socialinę (socialiniai santykiai) gyvenimo sritį. Laicistinė politika mūsų socialdemokratų nusistatyme išeina aikštėn labai ryškiai. Šiuo atžvilgiu socialdemokratų nusistatymas yra bendras su liaudininkų nusistatymu. Jie vienoje vietoje rašo: „Pirmoje eilėje jie (piliečiai A. Mc.) turi būti lojalūs valstybei ir visiems jos įstatymams, o tik vėliau gali būti lojalūs savo pasaulėžiūrai, kuri yra kiekvieno piliečio privatus dalykas ir kurios atžvilgiu valstybė laikosi visiškai neutraliai" (Varpas 1947 m. kovo mėn. 13 p.). Pasaulėžiūros privatiškumas ir jos stūmimas iš viešojo objektyvinio gyvenimo mūsų socialdemokratus ir liaudininkus aiškiai įjungia į laicistinės politikos srovę.

26) Šia proga reikia pataisyti kun. V. Bagdanavičiaus pastabą, kurią jis man padaro savo kritikoje, būtent, kad „socialinės demokratijos ir pasaulėžiūros tarpusavės nepriklausomybės autorius nesyarsto ir nesprendžia" (Nauj. Gyv. 10. 146 p.). Tuo tarpu iš tikro šitie santykiai mano buvo išspręsti jau seniai. Jau prieš dešimtį metų esu rašęs: „Socialiniai principai yra pasaulėžiūriniai... Socialinės pažiūros glūdi įvystytos Bažnyčios dogmose... ir tt" (Socialinis teisingumas, 11 p. Kaunas 1938). Dėl to man nebuvo reikalo kartoti, kas sykį yra išaiškinta. Be reikalo kun. V. B. neatkreipė į tai dėmesio, kas iš kritiko yra paprastai reikalaujama.

27) Mūsų pranešimai 1947 m. rugs. 25 d. 10 p. — Šitie ir vėlesni žodžiai rodo, kad ir tautinio sąjūdžio atstovai atstovauja laicistinei politikai, tik gal ne taip nuosekliai ir griežtai, kaip socialdemokratai ir liaudininkai. Plg. Mūsų pranešimai 1948. 1. 25.

28. Mūsų Pranešimai ibd.

29) „Etudes" 1946. X. 53 p. — 30). Op. cit. ibd.

31) Op. cit. 53 p.

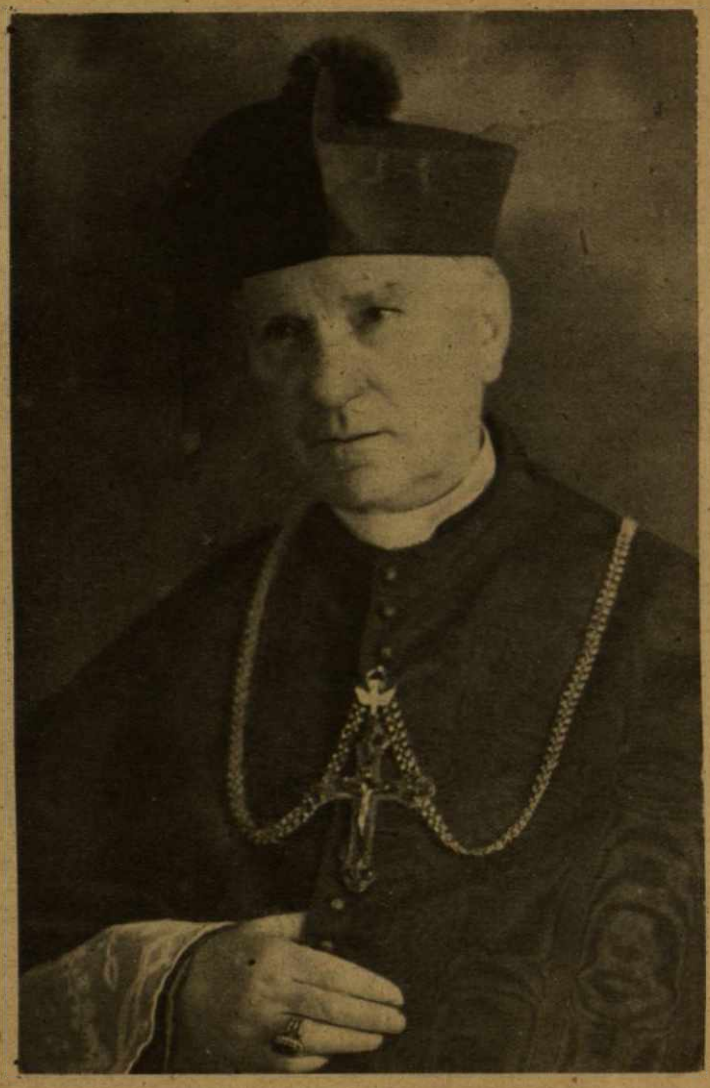

J. E. Arkivyskupas ir Metropolitas JUOZAPAS SKVIRECKAS, Šv. Rašto vertėjas lietuvių kalbon, švenčiąs tremty 75 metų amžiaus sukaktį.

kadangi, gražiu G. Thibono posakiu, „stabai savo prigimtimi yra vienašališki: jie turi totalistinių apetitų". Kas prievarta valstybės piliečius ar valstybės tarnautojus stumia išpažinti kurią nors pažiūrą ir, jiems priešinantis, juos išskiria iš kaikurių viešųjų funkcijų, tas yra nedemokratas, vistiek, ar jis nešios kataliko ar laicisto vardą.

Galop laicistinei politikai tenka ir negalimybės priekaištas. Pasiryžusi visas pasaulėžiūras išguiti iš objektyvinio gyvenimo, ji susikerta su tikrove ir todėl pralaimi. Jau daugeliu atvejų teko įrodinėti, kad kultūrinė kūryba be pasaulėžiūros yra negalima, nes pati savyje ji yra viso žmogiškojo asmens apsireiškimas. Kadangi tačiau pasaulėžiūra yra esminis žmogaus pradas ir sykiu esminis žmogaus apsisprendimas[32]), tuo pačiu ji išeina aikštėn kiekviename žmogaus darbe. Tas pat yra ir su socialiniu gyvenimu; jis taip pat yra esmingai susijęs su žmogaus nusistatymu artimo ir jį apsupančio pasaulio atžvilgiu. Todėl nors laicizmo pradinė nuojauta atskirti politiką nuo pasaulėžiūros yra tikra, tačiau šiam darbui ji pasirenka tokį kelią, kuris ją sukirsdina su tikrove, padaro ją klaidingą ne tik teoriškai (indiferentizmas), bet ir negalimą praktiškai. Laicistinė politika yra utopija savo skelbime ir apgaulė savo vykdyme. Todėl ji ir yra nepriimtina, kaip ir kiekviena pasaulėžiūrinė politika.

3. NEPASAULĖŽIŪRINĖS POLITIKOS ESMĖ.

Trečioji galimybė politikai santykiuoti su pasaulėžiūra yra nesikišti į pasaulėžiūrų reikalus, paliekant juos tvarkyti pasaulėžiūrinių bendruomenių susikurtiems šiam reikalui organams ir juos tik paremiant bei prižiūrint. Kadangi tačiau visa kultūra yra pasaulėžiūros reikalas, nes ji yra su žmogaus įsitikinimais esmingai susijusi ir be jų negalima, todėl nuosekliai ši trečiojo tipo politika nesiima apskritai kultūrinių uždavinių pozityviai vykdyti, apsiribodama savo pareigas šioje srityje tik materialine pagalba ir priežiūra. Pasaulėžiūriniai klausimai ir su jais neatskiriamai susijusios gyvenimo sritys, pvz. moterystė ir šeima, auklėjimas, mokymas, kultas

32) Šioje vietoje norėčiau atkreipti skaitytojų dėmesį į kun. V. Bagdanavičiaus teigimą: „Išlaisvinti žmogų iš pasaulėžiūrinės priklausomybės gal būt prof. M. pasisektų, jeigu evangelijose nebūtų ir tt . . ." (N. G. — 11. 166 p.). Tuo tarpu aš esu aiškiai parašęs: „Žmogus yra pasaulėžiūrinė būtybė iš esmės. Žmogus egzistuoja pasaulėžiūriškai, nes jis egzistuoja prasmingai. Kiekvienas žmogus privalo turėti pasaulėžiūrą ir iš tikro ją turi" (Maž. Žd. 9 nr. 24 p.). Kokiu tad būdu aš norėčiau išlaisvinti žmogų iš pasaulėžiūros? Aš noriu ne žmogų išlaisvinti, bet politiką. Koks tarp jų yra skirtumas, parodys visas šis straipsnis.

ir tt., čia yra išjungiamos iš politikos kompetencijos. Politika su visomis savo institucijomis ir su visais savo organais prisipažįsta neturinti nei teisės nei galios šiuos dalykus spręsti, nes ji esanti žemiškųjų laikinių, reikalų derintoja, o ne amžinųjų-dvasinių problemų sprendėja ir jų vykdytoja žmogaus gyvenime. Politika čia aiškiai susivokia savo veiklos sritį, atsisako apimti v i s ą gyvenimą, ko taip labai siekia totalistinė politika, ir rūpestingai saugosi neperžengti savo ribų.

Laikydamas tokį politikos nusistatymą teisingu ir priimtinu, J. E. vysk. P. Būčys (tuomet dar kunigas) šitaip išdėsto jo pagrindą. Pastebėjęs, kad barbariška taisyklė „cuius regio, eius religio" Vakaruose greitai žuvo, Autorius sako: „Jos vietą užėmė tikėjimo laisvės principas. Jis sako: ‚Viešpatija (= valstybė. A. Mc.) neturi kištis į religinius žmogaus įsitikinimus. Ji neplatina tikėjimų nei trukdo jiems[33]) . . . Amerikos konstitucija žengė dar vieną žingsnį pirmyn. Ji įsirašė žodžio ir spaudos laisvės principą. Šitasai reiškia: ‚Viešpatija neturi kištis į žmonių pažiūras ir jų išreiškimus gyvu žodžiu ir spaudoje' . . . Minėtu du laisvės principu turi bendrą pamatą. Tas platusis pamatas yra ne kas daugiau, kaip principas, jog viešpatija turi teisę aprūpinti žmonių kūno gyvenimo reikalus, o neturi kištis į dvasios, pažiūrų ir tikėjimo reikalų aprūpinimą. Tą daro kiekvienas sau arba skyrium arba susitarę su kitais. Idant tai galėtų įvykti, dabartinis mokslas apie viešpatijas stato dar vieną principą, būtent: draugijų laisvės principą. Visos dabartinės kultūringos viešpatijos pripažįsta tris laisves: tikėjimo, spaudos ir draugijų. Negalima nepripažinti tų trijų laisvių pamato, būtent, principo, kad viešpatija neturi kištis į idėjų (36 p.), įsitikinimų, pažiūrų sritį, nes toje srityje viešpatija neturi kompetencijos. Pripažinti jai kompetenciją toje srityje yra vis vien, ką sugriauti dabartinių laisvių pamatą. Nepripažinus gi viešpatijai kompetencijos dvasios ir pažiūrų srityje, negalima jai pavesti mokyklų, nes tos yra negalimos be pažiūrų ir įsitikinimų"[34]). Kitaip sakant, vysk. Būčys teigia, kad t r y s p a g r i n d i n ė s l a i s v ė s : t i k ė j i m o, s p a u d o s i r d r a u g i j ų (prie jų galima pridėti d a r m o k y m o i r a u k l ė j i m o l a i s v ę) y r a n e k a s k i t a, k a i p k o n k r e č i o s a p r a š k o s v a l s t y b ė s n e k o m p e t e n t i n g u m o p a s a u l ė ž i ū r o s s r i t y j e. Valstybė šias laisves duoda todėl, kad ji negali pati — p r i n c i p i a l i a i negali — šių sričių tvarkyti. Šios laisvės tik formuluoja ir atskiriems atvejams pritaiko aną bendrą principą. Norint tad šias laisves išlaikyti gyvenime nepažeistas, reikia pripažinti pasaulėžiūrinį valstybės nekompetentingumą. O jeigu taip, tuomet reikia iš politinių valstybės organų paimti visus tuos uždavinius, kurie yra negalimi atlikti be pažiūrų ir įsitikinimų. Vysk. Būčys čia mini tik mokyklas, nes jo studija yra s p e c i a l i a i skirta švietimui. Tačiau šalia mokyklų tokios be pažiūrų ir įsitikinimų negalimos sritys yra ir moterystė su šeima, ir mokslas, ir menas, ir apskritai visa d v a s i n ė kultūra. Ji tad visa ir turi būti ne politikos, bet pasaulėžiūros reikalas.

Čia tad ir glūdi n e p a s a u l ė ž i ū r i n ė s p o l i t i k o s e s m ė. Politika, kuri nesikiša į pasaulėžiūrų reikalus ir jų pozityviai netvarko; politika, kuri apsiriboja reliatyvine-žemiškąja sritimi ir atsisako savomis priemonėmis tarnauti kuriai nors pasaulėžiūrai, — tokia politika yra n e p a s a u l ė ž i ū r i n ė. Šitas terminas ir yra šiandien mūsų spaudoje vartojamas. Galbūt jis yra netikslus; gal šį trečiąjį politikos tipą galima būtų ir geriau pavadinti; tačiau posakis „nepasaulėžiūrinė politika" atrodo esąs geresnis, negu „neutrali politika", kadangi šis pastarasis yra stipriai nudėvėtas laicizmo ir gavęs laicistinį atspalvį. Todėl jo ligi šiol mes ir nevartojome, nors ž o d i n e savo reikšme jis yra lygus pirmajam. Posakis „nepasaulėžiūrinė politika" reiškia e s m i n į politikos nesikišimą į pažiūrų ir jų objektyvacijų sritį, kurio nerandame nei pasaulėžiūrinėje nei laicistinėje politikoje. Tiesa, laicistinė politika skelbiasi nesikišanti į pažiūras. Tačiau kadangi ji neleidžia žmogui savo pažiūrų objektyvuoti kultūrinėmis ar socialinėmis institucijomis, tai šitas jos skelbimas virsta tiktai hipokrizija. Tuo tarpu e s m i n i s nesikišimas yra būtinas, jeigu norime, kad demokratija praktiškai nebūtų sužalota ir kad nebūtų paneigtos anos trys pagrindinės žmogaus laisvės. I š j u n g t i t a d p a s a u l ė ž i ū r ą i š p o l i t i k o s, r e i š k i a p a s k e l b t i p o l i t i k ą n e k o m p e t e n t i n g a p a s a u l ė ž i ū r o s s r i t y j e. Štai kokia yra šio išjungimo arba atskyrimo prasmė.

Eidami toliau ir jieškodami pagrindo, kodėl, būtent, politika yra nekompetentinga pasaulėžiūros srityje, turėtume sustoti prie paties demokratijos principo, kad ž m o g a u s a s m u o y r a a u k š t e s n i s u ž v a l s t y b ę. Totalizme žmogaus asmuo yra priemonė kam nors: klasei, rasei, partijai, valstybinei bendruomenei ar galop net valdovui. Tuo tarpu demokratijoje žmogus yra tikslas pats sau[35]). Totalizme jis yra palenktas visu savimi. Demokratijoje savo asmeniškumu, savo dvasiniu pradu jis išsilaužia iš priemonių kategorijos ir pereina į tikslų kategoriją. Demokratijoje žmogus, gražiu pop. Pijaus XII posakiu, valstybei „gali aukoti savo turtą ir gyvybę, bet niekados ne Dievo atpirktą sielą"[36]). Šita žmogaus asmens pirmenybė santykiuose su valstybe įprasta yra vadinti s ą ž i n ė s l a i s v ė s vardu. Sąžinės laisvė yra švenčiausia laisvė, ginama ir valstybės ir Bažnyčios mokslo, kurį pop. Pijus XI yra sutraukęs į vieną sakinį: „Sąžinė išsiveržia iš valstybės valdžios"[37]). O pop. Leonas XIII apie sąžinės laisvę rašė: „Ją galima suprasti ta prasme, kad žmogus turi teisę valstybėje vykdyti pagal savo sąžinę Dievo valią ir laikytis Jo įsakymų ir kad niekas negali jam čia kliudyti.' Šita laisvė, laisvė verta Dievo vaikų, kuri taip garbingai saugoja žmogiškojo asmens kilnumą, yra viršum visokios prievartos ir visokios priespaudos"[38]). Valstybės svarbiausia pareiga ir yra saugoti šitą laisvę ir sudaryti jai sąlygų r e a l i a i apsireikšti. Tai yra demokratinės valstybės teorijos pagrindinė ir šiandien savaime aiški tiesa.

Nesunku tačiau pastebėti, kad sąžinės laisvė nėra tik f o r m a l i n i s dalykas. Ji turi ir savo t u r i n į. Sąžinė eina su visais žmogaus įsitikinimais, su jo filosofija, su jo pasaulėžiūra. P a s a u l ė ž i ū r a y r a s u d e d a m o j i s ą ž i n ė s d a l i s: j i y r a j o s t u r i n y s. Štai dėl ko įsitikinimų laisvė yra tik k o n k r e t i sąžinės laisvės išvada. Štai dėl ko ji demokratijoje ir yra skelbiama. Duodant sąžinei laisvę, yra būtina ją duoti ir žmogaus įsitikinimams arba jo pasaulėžiūrai. Bet kiekvienas įsitikinimas ir kiekviena pasaulėžiūra nori apsireikšti ir iš viršaus ne tik ž o d ž i u, bet ir

33) Po 28 metų kard. patr. Cerejeira beveik tais pačiais žodžiais išreiškė šią vysk. Būčio mintį: „gerbdama visų laisvę, valstybė čia nei kliudo nei prievartauja" (cit. Tėvynės Sargas 1947 m. 1 nr. 78 p.).

34) Apie Apšvietą, 36—37 pusl. Chicago 1918 m. — Ši vysk. Būčio studija yra šaltinis, iš kurio išriedėjo Lietuvoje kultūrinės autonomijos mintis ir paskui per Prof. St. Šalkauskį, prof. K. Pakštą, dr. Pr. Dielininkaitį įsitvirtino katalikiškojoje visuomenėje.

35) Net ir Dievo atžvilgiu žmogus nėra tik priemonė. Dievo garbinimas, Jam tarnavimas, Jo įsakymų vykdymas nėra kažkam kitam, kas būtų š a l i a žmogaus, bet galutinėje sąskaitoje p a č i a m ž m o g u i, kaip sukurtam pagal Dievo paveikslą. Artėdamas prie Dievo, žmogus tuo pačiu artėja pats prie savęs. Susijungdamas su Dievu, jis atranda s a v o būties pilnatvę ir s a v o laimę. Todėl ir religine prasme žmogus yra tikslas sau.

36) Reden u. Enzykliken Papst Pius' VII., 157 p. 1946.

37) Actes de Pie XI, vol. 5, 129 p.

38) Enc. „Libertas", cit. „Etudes" 1946. 6, 307 p.

darbu. Žmogus nori ir turi pagal savo įsitikinimus gyventi, juos savo gyvenime vykdyti, pagal juos tvarkyti savo santykius su kitais, pagal juos auklėti savo šeimą, kurti mokslą ir meną. Jeigu tad valstybė duos įsitikinimams laisvę, o neleis šitų įsitikinimų objektyvuoti asmens ir bendruomenės gyvenime, sąžinės laisvė bus tik fikcija, ir tokia valstybė bus nedemokratinė. Dar daugiau, ji bus fariziejinė, nes savo vidaus pasauliui niekas laisvės neprašo: žmogaus sielos gyvenimas jos viduje yra laisvas iš esmės, ir čia valstybė neturi ko pasakyti. Jeigu šiandien yra kovojama už sąžinės laisvę, tai ne už išvidinę, bet už išviršinę laisvę, už laisvę gyventi pagal savo įsitikinimus. Savo įsitikinimus reikšti žodžiu šiandien jau daug kur galima visai laisvai (spaudos laisvė). Turi ateiti laikas, kada savo įsitikinimus bus taip pat laisvai galima reikšti ir darbu. Objektyvinis kultūros gyvenimas yra sąžinės laisvės dirva, ir ji turi būti atjungta nuo politikos prievartos. Objektyvinių pasaulėžiūrinių darbų ir institucijų laisvė yra tikroji ir galutinė sąžinės bei įsitikinimų laisvė.

Jeigu tad žmogaus asmuo yra aukštesnis už valstybę, jis yra aukštesnis ne tik savo išvidinę sąžinę, savo išvidiniais įsitikinimais, bet ir šitos sąžinės padiktuotais darbais ir šitų įsitikinimų apsireiškimu objektyvinėmis institucijomis. Jeigu iš valstybės valdžios, pasak pop. Pijaus XI, ištrūksta sąžinė, turi iš jos ištrūkti ir sažinės objektyvacijos dvasinės kultūros pavidalais. Jeigu sąžinė pagal pop. Leoną XIII yra viršum visokios prievartos bei priespaudos, turi būti viršum jos ir šitos sąžinės apraiškos viešajame gyvenime. Kitaip sakant: jeigu valstybė neturi kompetencijos sąžinės srityje, ji neturi kompetencijos nė sąžinės objektyvacijų srityje. Valstybės nekompetentingumas pasaulėžiūros ir dvasinės kultūros srityse yra tik nuosekli ir būtina išvada iš sąžinės laisvės principo. Šį principą pripažinę ir norėdami jį tikrai bei garbingai vykdyti, turime pripažinti ir politikos nepasaulėžiūriškumą, t. y. jos nekompetentingumą pasaulėžiūriniuose reikaluose. Pasaulėžiūros atjungimas nuo politikos yra esmingai susijęs su žmogaus pirmenybe prieš valstybę, su dvasinių bei laikinių reikalų kitokiu buvimu toje pačioje valstybinėje bendruomenėje. Šia prasme ir J. Leclerc sako: „Sąžinės laisvė reikalauja viešosios valdžios atžvilgiu rūpestingai skirti dvasinius reikalus nuo laikinio bendrojo gėrio. Kiekviena totalistinė sistema, vistiek ar ji būtų Bažnyčios ar valstybės, fatališkai pagimdo didelių suvaržymų religinės laisvės srityje. Radikalus galių dualizmas, taip stipriai skelbtas katališkosios tradicijos, — tiktai jis gali patenkinti sąžinės laisvę ir apginti ją nuo priespaudos"[39]). Nepasaulėžiūrinės politikos teorija kaip tik ir nori pravesti valstybinėje santvarkoje šitą „radikalų galių dualizmą" ir dvasinius reikalus rūpestingai skirti nuo laikinio bendrojo gėrio. Todėl savo esme šis politikos tipas yra ne kas kita, kaip vykdymas pop. Leono XIII principo, kurį jis išreiškęs savo garsiaisiais žodžiais: „Dievas žmonių giminės globą padalino tarp dviejų galių: tarp bažnytinės ir valstybinės. Viena yra įsteigta dieviškiesiems dalykams, antra — žmogiškiesiems. Kiekviena savo srityje yra suvereninė. Tačiau kiekviena turi savo ribas, kuriose turi pasilikti ir kurias kiekvienai nubrėžia jos prigimtis ir tiesioginis bei artimasis jos objektas. Tuo būdu kiekviena iš jų darosi tarsi kokio rato aprėžta, kuriame kiekviena veikia savarankiškai ir pagal savo teisę"[40]). Nepasaulėžiūrinės politikos teorija mano, kad pasaulėžiūra yra dieviškasis dalykas, todėl skirtas bažnytinei galiai, ir kad ji kaip tik sudaro valstybei ribą, kurios ji neturi peržengti. Praktiškai šitas neperžengimas kaip tik ir reiškiasi nesikišimu į pasaulėžiūros reikalus, pasitenkinant jų parama ir priežiūra, ko nepasaulėžiūrinė politika kaip tik reikalauja. Kokia forma šita parama ir priežiūra bus įkūnyta konkrečioje valstybės santvarkoje, yra kiekvienos šalies dalykas, apsprendžiamas tradicijų, krašto kultūrinio lygio, gyventojų sudėties ir kitų specialių veiksnių. Nevienoje valstybėje šita parama ir priežiūra yra susiformavusi kultūrinės savivaldos pavidalu. Galimas daiktas, kad atsiras ir kitokių būdų šiam principui vykdyti. Tačiau viena yra tikra, kad politikos nepasaulėžiūriškumas turi būti pabrėžiamas ir gyvenime vykdomas, jeigu norime, kad demokratija kultūrinėje srityje būtų tikrovė, o ne iliuzija ir ne apgaulė, kaip yra laicizme.

4. PRIEKAIŠTAI NEPASAULĖŽIŪRINEI POLITIKAI

Trečiasis tad politikos tipas — nepasaulėžiūrinė politika — yra vienintelis priimtinas demokratinės valstybės teorijai ir praktikai. Iš tikro, demokratija nuo pat savo pradžios jo yra siekusi ir daugiau ar mažiau jį vykdžiusi. Ir vis dėlto šis tipas susilaukia nemaža priekaištų ir iš pasaulėžiūrinės ir iš laicistinės politikos šalininkų. Svarbiausius iš jų ir norėtume čia bent trumpai panagrinėti.

a) Žmogaus suskaldymas

Pagrindinis priekaištas yra tas, kad, sakoma, nepasaulėžiūrinėje politikoje „katalikas valstybininkas turi būti pasidalinęs žmogus: laikąsis pasaulėžiūros savo visoje kūryboje ir nesilaikąs politikoje"[41]). Iš tikro, jeigu šitas priekaištas būtų pagrįstas, jis būtų mirtinas smūgis nepasaulėžiūrinės politikos teorijai, nes žmogus niekur ir niekados negali būti pasidalinęs. Pasaulėžiūrinis žmogaus vieningumas yra esminis Krikščionybės reikalavimas pagal šv. Povilo dėsnį: „Ar valgote, ar geriate, ar ką kita darote, visa darykite Dievo garbei" (1 Kor. 10, 31). Krikščionybė reikalauja, kad žmogus visus savo veiksmus pašvęstų kilnia intencija, persunktų juos savo sąžine, savo įsitikinimais ir tuo būdu įspaustų jiems antgamtinės vertės. Todėl krikščioniškosios etikos principas, kad subjektyvinėje srityje neutralių veiksmų nėra ir būti negali, yra nesugriaunamas. Kiekvienas žmogiškasis veiksmas (actus humanus, skirtinas nuo actus hominis, kuriuo yra instinktyvūs veiksmai ir savaime neutralūs, nes vykstą anapus mūsų sąmonės), kadangi jis kyla iš žmogiškosios asmenybės, yra pasaulėžiūrinis. Todėl Kat. Bažnyčia visais laikais yra smerkusi išvidinį žmogaus suskaldymą, pagal kurį jam būtų leidžiama kur nors veikti ne pagal savo sąžinę ir ne pagal savo įsikinimus.

Tačiau politikos nepasaulėžiūriškumas neturi nieko bendro su čia minimu išvidiniu žmogaus suskaldymu. Nepasaulėžiūrinė politika, kaip jau buvo galima pastebėti, dėstant jos esmę, čia yra suprantama ne kaip subjektyvus atskiro politiko veiksmas (vadintinas tikslumo dėliai nebe politika, bet politikavimu), o kaip objektyvinė valstybinio gyvenimo sistema. Politikavimas visur ir visados bus pasaulė-

[39]) La papauté moderne et la liberté de conscience in: „Etudes 1946. 6. 309 p.
[40]) Cit. P. Tischleder, op. cit. 62 p.

[41]) Kun V. Bagdanavičius, Nauj. Gyvenimas 11, 165 p. — Ta pati mintis glūdi ir kitame kun. V. B. posakyje, kuriuo jis apibūdina aną išvidinį žmogaus suskaldymą, sakydamas, kad „žmogus praktiniame, ypač politiniame ir ekonominiame darbe negyveno tuo, kuo tikėjo" (op. cit. 167 p.).

žiūrinis: krikščioniškas ar nekrikščioniškas. Tačiau jo rezultatas, arba politika galės būti ir neutrali. Pardavinėjimas prekių visados yra krikščioniškas arba nekrikščioniškas. Tačiau prekyba yra neutrali. Darbas fabrike arba banke visados yra krikščioniškas arba nekrikščioniškas. Tačiau fabrikas arba bankas yra neutralus. Šitas tad subjektyvinės ir objektyvines plotmės maišymas ir pažadino aną auksčiau minėtą priekaištą. Krikščioniškų principų ir įsitikinimų laikymasis subjektyviniuose savo darbuose dar anaiptol nepadaro kurios nors objektyvinės gyvenimo srities krikščioniška, jeigu šita sritis savo esme ir savo prigimtimi yra grynai profaninė. Bankas nepasidarys krikščioniškas, nors visi jo tarnautojai ir direktoriai būtų šventieji. Fabrikas nepasidarys krikščioniškas, nors visi jo darbininkai nelaužytų nė vieno krikščioniško dėsnio. Taip pat politika, kaip objektyvinė sistema, nepasidarys dėl to krikščioniška, jeigu politikai tobulai laikysis Kristaus ne tik įsakymų, bet ir evangeliškųjų patarimų. Šitie pavyzdžiai rodo, kad nėra neutralių veiksmų subjektyvinėje srityje, bet jų yra objektyvinėje srityje. Tai yra katalikiškosios moralės principas.

Politika, suprasta objektivine prasme, yra viena iš profaninių sričių, kurių santykis su apreikštąja religija visų yra toks pat, būtent: jos visos savo srityse yra savarankiškos ir Apreiškimas joms visoms yra tiktai negatyvinis kriterijus. Kitaip sakant, profaninės gyvenimo sritys tvarkosi pagal išvidinius jų pačių prigimties dėsnius, veikdamos savarankiškai ir iš Apreiškimo pozityvių nurodymų ar įrodymų neimdamos. Vienintelis pozityvus jų veiklos šaltinis yra žmogaus protas. Ir jeigu šitas protas veikia logiškai, nepadarydamas klaidos, jokio susikirtimo tarp Apreiškimo ir profaninių sričių būti negali. Tai yra Vatikano visuotinio susirinkimo paskelbtas principas: „Niekados negali būti jokio tikro nesutarimo tarp tikėjimo ir proto, nes tas pats Dievas, kuris apreiškia paslaptis ir teikia tikėjimo, yra įdiegęs žmogaus dvasiai proto šviesą. Juk Dievas negali pats save neigti, ir tiesa negali prieštarauti tiesai" (Const. dogm. de fide cath.) Dėl to protas laisvai ir savarankiškai veikia savose srityse, Apreiškimo pozityviai neįsakinėjamas ir nevedamas. Jeigu tačiau proto išvados pasirodo nesutinkančios su Apreiškimo tiesomis, autentiškai Bažnyčios paskelbtomis ir išaiškintomis, katalikas mokslininkas ar visuomenininkas turi sąžinės pareigą grįžti prie savo protavimo, jį patikrinti ir pažiūrėti, kur jis yra padaręs klaidą. Apreiškimas stovi proto darbe kaip įspėjimas, kaip nurodymas, kur negalima eiti. Tačiau jis nė vienai profaninei sričiai nėra nurodymas, kur reikia eiti. Todėl jis ir yra vadinamas negatyviniu kriterijumi savo santykiuose su profaninėmis žmogaus gyvenimo sritimis. Šitaip tikėjimo ir proto, teologijos ir filosofijos, o su ja sykiu ir visų kitų profaninių sričių, santykius išsprendė pirmasis šv. Tomas Akvinietis. Šitas išsprendimas šiandien galioja visų katalikų filosofų ir sociologų teorijose. Tiesa, viduriniais amžiais tokio atskyrimo nebuvo ir todėl tuo metu Šv. Raštas buvo šaltinis ne tik tikėjimui, bet ir protui. Iš jo buvo semiamasi nurodymų ne tik religijai ir dorovei, bet ir istorijai, ir astronomijai, ir gamtos mokslams, ir politikai. Bet kaip tik dėl to ir kildavo nemaža nesusipratimų ir net skaudžių konfliktų. Koperniko ir Galilejaus susikirtimas su bažnytiniais organais kaip tik ir buvo tokio sumaišymo pasėka. Bet šiandien profaninių sričių savarankiškumas yra jau aksioma ir šios rūšies konfliktų nepasitaiko. Šiandien mums yra aišku, kad pozityvinių nurodymų Apreiškimas profaninėms sritims neduoda, nes tai nėra jo uždavinys. Profaninės sritys taip pat sutaria su Apreiškimu tik negatyviai, vadinasi, ta prasme, kad jos neneigia ir jam neprieštarauja. Tačiau kaip Apreiškimas neturi uždavinio profanines sritis pozityviai paremti, taip profaninės sritys neturi pareigos Apreiškimui pozityviai tarnauti. Todėl tik perkelta ir netiesiogine prasme galima kalbėti apie krikščioniškąją mediciną, apie krikščioniškąją istoriją, apie krikščioniškąją filosofiją. Stasys Šalkauskis šią mintį šitaip išreiškia: „Nėra katalikiškosios istorijos, fiziologijos, biologijos ir tt, bet yra neantikatalikiškoji istorija ir antikatalikiškoji istorija, neantikatalikiškoji fiziologija ir antikatalikiškoji fiziologija ir tt. Kai tuo pačiu laiku yra reikalaujama, kad istorija, fiziologija, biologija ir tt. būtų neantikatalikiškos, tai toks reikalavimas anaiptol nereiškia, kad jos yra verčiamos kokia nors prasme skelbti katalikiškąsias doktrinas; faktiškai iš jų reikalaujama neišeiti iš savo kompetencijos ribų ir kaip tik todėl neskelbti įžeidžiančių katalikškąjį tikėjimą dalykų"[42]). Visos profaninės sritys yra Apreiškimui esmingai neutralios. Jos išsivysto ir veikia laisvai bei savarankiškai, nei pačios negaudamos iš jo pozityvių nurodymų nei jį pozityviai paremdamos[43]), bet taip pat nė neneigdamos, nes neigimas nėra neutralumas.

Visa tai tinka ir politikai, suprastai objektyvine prasme. Politika taip pat savo srityje veikia savarankiškai. Apreiškimas ir jai yra tik negatyvinis kriterijus. Politinių sistemų ar metodų iš Šv. Rašto taip pat negalima pasiimti, kaip negalima pasiimti astronomijos ar istorijos sistemų. Ir kol politika pasilieka savo kompetencijos ribose, tol ji į konfliktą su Apreiškimu nesueina ir negali sueiti. Konfliktas atsiranda tik tada, kai politika peržengia savo ribas. Bet tokiu atveju ji pasidaro nebe politika. Kaip medicina pasidaro nebe medicina, kai ji, peržengdama savo ribas, pradeda neigti sielos buvimą; kaip istorija pasidaro nebe istorija, kai ji, peržengdama savo kompetenciją, pradeda neigti Kristaus Dievybę, taip ir politika pasidaro nebe politika, kai mano turinti kompetencijos valstybės piliečiams nustatinėti jų šeimos, jų vaikų auklėjimo bei mokymo, jų mokslo bei meno, jų religijos normas. Šitos normos glūdi ne politikoje, kaip siela glūdi ne kūno funkcijose, kurias tyrinėja medicina, ir kaip Kristaus Dievybė glūdi ne išviršiniuose Jo gyvenimo įvykuose, kuriuos tyrinėja istorija. Pasaulėžiūra politikai yra toji riba, kurios ji neturi peržengti, nenorėdama arba su Apreiškimu susikirsti arba virsti Apreiškimo aiškintojų bei vykdytojų tarnaite. Pasaulėžiūra politikai yra toji šventų šventoji vieta, į kurią jai uždrausta įžengti, nes ji šiam reikalui nėra patepta. „Politika turi neliesti altoriaus" — buvo pop. Pijaus XI šūkis. Nepasaulėžiūrinės politikos teorija šį popiežiaus šūkį pratęsia, susistemina, paverčia valstybės teorija ir reikalauja, kad politika neliestų ne tik katalikiškojo altoriaus, bet ir bet kurio kito, nes kiekvienas altorius yra šventas, net jeigu jis būtų pastatytas ir Nežinomajam Dievui.[44])

---

[42]) Sudėt. veikale „Krikščionybės praeitis ir dabartis", 75 p. Kaunas.

[43]) Tiesa, Apreiškimo teologinis nagrinėjimas nevieną syki pasiremia profaninių sričių išvadomis: istorijos, archeologijos, gamtos mokslų duomenimis. Tačiau šitas pasirėmimas yra atsitiktinis. Nei istorija, nei archeologija, nei gamtos mokslai neturi tikslo savą darbą dirbti tam, kad jų išvadomis galėtų pasinaudoti Apreiškimo nagrinėtojai.

[44]) Kun V. Bagdanavičius sako: „Nėra reikalo, kad valstybė išeitų prieš Dievą; gana to, kad ji bando apsieiti be Dievo ir ji jau tampa bedieviška" (N. Gyv. 11, 166 p.). Posakis dviprasmis. Jeigu šitas valstybės apsiėjimas be Dievo yra Jo įsakymų laužymas, Jo institucijų griovimas, tuomet iš tikro valstybė tampa bedieviška, nes ji pašalina Dievą iš objektyvinio gyvenimo. Bet jeigu šitas apsiėjimas apsireiškia Dievui laisvės davimu, parama dieviškosioms institucijoms objektyviniame gyvenime įsikurti ir klestėti, tuomet valstybė netampa bedieviška, kaip dėl to paties netampa bedieviškomis

Ar tuo yra suskaldomas politikuojantis žmogus? Anaiptol! Suskaldymas įvyktų, jeigu politikui iš tikro būtų leista nesilaikyti s a v o v e i k s m u o s e sąžinės ir pasaulėžiūros nurodymų. Tačiau taip nėra. Nepasaulėžiūrinė politika yra n e p a s a u l ė ž i ū r i n ė ne ta prasme, kad ji nupasaulėžiūrintų žmogų, skelbdama jo įsitikinimus beverčiais ar nereikalingais, bet ta prasme, kad ji nustumia politiką, k a i p o b j e k t y v i n ę s i s t e m ą, nuo pasaulėžiūrinių reikalų sprendimo bei tvarkymo, paneigdama jai šios rūšies kompetenciją. Jeigu katalikas politikas, k a i p p o l i t i k a s, prisipažįsta esąs nekompetentigas psaulėžiūros klausimuose, tai čia jis nesuskyla, kaip nesuskyla medikas, savo veikaluose nerašydamas apie sielos nemirtingumą, ir kaip nesuskyla fizikas, savo teorijose nenueidamas ligi Dievo. Be abejo, katalikas medikas g a l i kalbėti apie sielą ir katalikas fizikas apie Dievą. Tačiau tokiu atveju jis kalbės k r i k š č i o n i š k a i, f i l o s o f i š k a i, bet ne m e d i c i n i š k a i ir ne f i z i k i š k a i. Kaip medikas ir kiek jis yra medikas, jis yra nekompetentigas spręsti sielos problemos ir kaip fizikas jis n i e k o negali pasakyti apie Dievą. Tas pat yra ir su politiku. Ir jis, būdamas katalikas, g a l i kalbėti bei spręsti pasaulėžiūrinius klausimus. Tai yra jo teisė ir gal net pareiga. Tačiau jo sprendimai tokiu atveju bus k r i k š č i o n i š k i - r e l i g i n i a i, bet ne p o l i t i n i a i. Kaip politikas jis čia neturės žodžio. O jeigu jis vis dėlto panorėtų politikoje kalbėti k r i k š č i o n i e s vardu, jis sumaišytų plotmes, peržengtų kompetenciją, nes „politika yra žmogiškasis reikalas ir negali būti vykdoma Dievo ar Bažnyčios vardu"[45]). Ch. Journet formuluoja šiuo atžvilgiu tiksly dėsnį: „Jis (krikščionis, A. Mc.) politinėje srityje turi veikti k r i k š č i o n i š k a i (en chrétien), bet ne k a i p k r i k š č i o n i s (non en tant que chrétien)"[46]). K r i k š č i o n i š k a i, tai reiškia pagal savo krikščioniškuosius įsitikinimus ir pagal savo sąžinę. K a i p k r i k š č i o n i s, tai reiškia krikščionies vardu ir titulu, kas galutinėje sąskaitoje visados reiškia Bažnyčios ir Dievo vardu. Tuo būdu katalikas valstybininkas visur ir visados — visuose savo politiniuose veiksmuose — turi veikti k r i k š č i o n i š k a i. Tačiau visuose savo politiniuose aktuose ir sprendimuose jis negali veikti k a i p k r i k š č i o n i s, užangažuodamas tuo Bažnyčią ir Dievą. Šiam reikalui jis yra nekompetentingas. Ir tai nėra joks žmogaus suskaldymas. Tai tik objektyvinių gyvenimo sričių savarankiškumo ir jų kompetencijos ribų pabrėžimas bei saugojimas.

Šita prasme į minėtą priekaištą atsako ir J. Rolin, kalbėdamas apie privatinių mokyklų reikalą ir teisę valstybėje. Jis pastebi, kad „niekas negraso valstybės neutralumui (laicité), katalikai mažiau, negu kiti. Juk koki yra neutralumo reikalavimai? Kad valstybė būtų nepriklausoma nuo religijos, kad ji būtų savarankiška savo srityje ir nepripažintų jokio klerikalinio kišimosi (emprise), kad ji nepataikautų jokiam kultui ir patikrintų visiems laisvę. Bet kas tai ginčija? Šia griežta prasme valstybės neutralumas yra pripažintas kaip sudedamasis visų moderninių konstitucijų pradas, ir krikščionis neturi nieko jam prikišti . . . Šita valstybės ir religijos nepriklausomybė, tęsia toliau Rolin, nėra nesuderinama su tuo, ką aukščiau pavadinome krikščioniškuoju visumos (totalité) reikalavimu, nes šis liečia asmeninį ir dvasinį gyvenimą. Jis draudžia pripažinti kurią nors krikščioniškosios sielos sritį arba jos veiklos zoną, kuri nebūtų krikščioniškojo įstatymo įkvėpta ir persunkta. Bet jis nedraudžia pripažinti politinės tvarkos, kuri principe būtų neutrali (laic) ir kurios įstaigas (injonctions) krikščionis nemato sunkumų priimti, jeigu tik jos, pasilikdamos savo srityje, neliečia (51 p.) jo asmeninio ir dvasinio gyvenimo"[47]). Todėl tinkamai suprasta nepasaulėžiūrinės politikos teorija anaiptol nesusikerta su Bažnyčios mokslu. Ne ją, bet kaip tik l a i c i s t i n ę politiką turi galvoje pop. Pijus IX, savo enciklikoje „Quanta cura" pasmerkdamas tuos, kurie skelbia, „kad valstybė būtų sudaroma ir valdoma, neatsižvelgiant religijos, tartum jos visiškai nebūtų arba bent nedarant skirtumo tarp teisingos ir klaidingų religijų"[48]). Nepasaulėžiūrinė politika kaip tik kuo labiausiai a t s i ž v e l g i a į religijos buvimą valstybėje ir dėl didelės pagarbos jai ir jos institucijoms ji nesiima šios srities reikalų nei spręsti nei p o z i t y v i a i tvarkyti, duodama jiems v i s i š k ą laisvę, reikalingas teises ir net medžiaginę paramą, kaip to reikalauja konkrečios nepasaulėžiūrinės politikos programa. Todėl kalbėti, kad nepasaulėžiūrinė politika Kat. Bažnyčios mokslo šviesoje yra seniai atmestas atsilikimas, reiškia nesuprasti šios politikos esmės. J. Rolin mano visai priešingai, kad šis politikos tipas kaip tik a t i t i n k a Bažnyčios mintį: „Valstybės neutralumas (laicité) ta prasme, kad valstybė neskelbia jokios religijos nei filosofijos, tuo pačiu yra garantija kiekvienam piliečiui, jog jokia politinė prievarta nereikalaus iš jo vieną kurią iš jų pasirinkti. Jis (šitas neutralumas, A. Mc.) yra konstitucinė išraiška sąžinės laisvės principo. Bet juk krikščionis gali tik sveikinti šitokį valstybės pasiryžimą, kuriuo ji nori respektuoti jo religines laisves. Ir neutralumas, tasai pažadas visiškai atpalaiduoti dvasinį pradą nuo žemiškosios galios, pasirodo galop visiškai sutinkąs su Evangeliškuoju principu skirti Dievą nuo cezario"[49]).

b. P a s a u l ė ž i ū r ų l y g i a v e r t i š k u m a s

Antras svarbus priekaištas, daromas nepasaulėžiūrinės politikos teorijai, yra tas, esą ji visas pasaulėžiūras laikanti lygiavertėmis ir todėl nekovojanti už objektyvią tiesą ir už teisingą pasaulėžiūrą[50]). Ir šitas priekaištas, jeigu jis būtų pagrįstas, būtų šios teorijos žūtis, nes parodytų, kad ji yra skeptiškai indiferentinė, kaip ir laicistinė teorija. Tačiau kaip žmogaus suskaldymo priekaištas yra kilęs, maišant subjektyvinę sritį su objektyvine, taip pasaulėžiūrų lygiavertiškumo priekaištas yra kilęs maišant t e i s i ų sritį su v e r t ė s sritimi arba, kitaip sakant, p r a k t i n ę plotmę su p r i n c i p i n e plotme.

Nagrinėjant šį priekaištą, visų pirma tenka atkreipti dėmesį į tai, kad n e p a s a u l ė ž i ū r i n ė s p o l i t i k o s t e o r e t i k a i p a t y s n i e k u r n ė ž o d e l i u n ė r a u ž s i m i n ę, k a d p a s a u l ė ž i ū r o s b ū t ų l y g i o s v e r t ė s s a v y j e. Ši tezė yra tiktai laicizmo ir indiferentizmo skelbiama. Laicizmas dėl to ir rankiojasi principų iš visokių pasaulėžiūrų, kad jas visas laiko lygiavertėmis ir lygiareikšmėmis. Bet nepasaulėžiūrinės politikos teoretikams ši tezė yra visiškai svetima. Tiesa, jie reikalauja, kad pasaulėžiūros valstybėje turėtų l y g i a s t e i s e s. Tačiau to šiais laikais reikalauja kiekvienas demokratas. Teisių lygybė valstybėje esančioms pasaulėžiūroms jau yra konstitucinis reikalavimas, kurį vargiai kas išdrįstų neigti. Tačiau iš t e i s i ų lygybės dar

---

medicina, fizika, istorija, kurios taip pat „apsieina be Dievo". Šiuo atžvilgiu Suarezas savo metu yra teisingai pasakęs: „Krikščioniškasis valstybės galva atlieka savo pareigą, jeigu jis, kaip įstatymdavys, vykdo valstybės gerovės reikalavimus, o antgamtiniam tikslui tiktai nekenkia" (cit. P. Tischleder, op. cit. 198).

[45]) „La vie intellectuelle" 1947. 4, 47 p.

[46]) Op cit. 38 p.

[47]) „Etudes" 1946. X, 51-52 p.

[48]) Cit. „Nauj. Gyvenimas" 11, 167 p.

[49]) Op. cit. 52 p. — Be reikalo kun. V. Bagdanavičius šiuos J. Rolin žodžius, nepastebėjęs, kad jie yra citata, savo kritikoje priskiria man ir juos kritikuoja kaip mano. Tiesa, jie patvirtina mano mintis. Tačiau jie yra svetimi ir kaip toki turėjo būti kritiko pastebėti (plg. N. Gyv. 11, 164 p.).

[50]) Plg. Kun. V. Bagdanavičius, Nauj. Gyven. 11, 164 p.

anaiptol neplaukia vertės lygybė. Padaryti tokią išvadą reikštų iš praktinės srities (teisė) peršokti į principinę plotmę (vertė). Demokratijoje visi žmonės yra lygūs prieš įstatymus, vadinasi visi turi teisių lygybę, jeigu tik patys savo nusikaltimais nėra šios lygybės sau paneigę. Bet argi dėl to darytume išvadą, kad visi žmonės yra jau ir lygios vertės? Ar mokslo ir meno genijai yra lygiaverčiai su tais, kurie sugeba vos pradžios mokyklą baigti (intelektualinis lygiavertiškumas)? Ar šventieji (tegul ir nekanonine prasme) yra lygiaverčiai su ištvirkėliais (moralinis lygiavertiškumas)? O vis dėlto visi jie turi demokratinėje valstybėje lygias teises. Demokratinė valstybė pirmiesiems teisių nedidina ir antriesiems jų nemažina. Visi jie renka ir gali būti renkami; visi jie lygiai dalyvauja socialiniame draudime; visi jie lygiai naudojasi viešosiomis valstybės institucijomis. Didinti teises dėl didesnės intelektualinės ar moralinės vertės reikštų dvasinius dalykus apmokėti žemiškaisiais dalykais ir tuo pačiu anuos pažeminti. Mažinti teises dėl mažesnės intelektualinės ar moralinės vertės reikštų skatinti žmogų į aukštesnį tobulumą prievarta ir šį tobulumą taip pat pažeminti. Abu dalykai nesiderina su žmogiškojo asmens kilnumu ir todėl demokratinėje valstybėje nėra mėginami.

Taip yra ir su pasaulėžiūromis. Pasaulėžiūrų lygiateisiškumas valstybėje dar nėra jų lygiavertiškumas savyje, ir pasaulėžiūrų nelygiavertiškumus savyje dar nėra jų nelygiateisiškumas valstybėje. Šiuo atžvilgiu ir P. Tischlederis pastebi, kad „valstybinės teisės toleravimas ir net valstybiškai suteiktas lygus įteisinimas objektyviai klaidingų religinių bendruomenių toli gražu nėra lygiareikšmis principiniam teigimui, kad teisiškai viena kitai lygios draugijos visos būtų lygiai teisingos ir lygiai geros" [51]). Išeidamas iš šito dėsnio, Tischlederis net spėlioja, kad ateityje, esant slaptiems ir tiesioginiams rinkimams, valstybė būsianti priversta teisines privilegijas, kurias ji anksčiau teikė tiktai kaikurioms religinėms bendruomenėms, išplėsti ir kitoms pasaulėžiūrinėms grupėms, kitaip sakant, ji turės „pasaulėžiūriniuose klausimuose pasitraukti į praktinį neutralumą" (ibd.). Tačiau būtų klaida šitą praktinį-teisinį neutralumą sutapdyti su teoriniu-principiniu neutralumu ir nepasaulėžiūrinę politiką kaltinti skepticizmu ir indiferentizmu. Tai yra du visai skirtingi dalykai, katalikų sociologams šiandien visiškai aiškūs.

Ryšium su šiuo pasaulėžiūrų lygiateisiškumu dar gali kilti klausimas, kaip jis suderinti su Kat. Bažnyčios reikalaujama pagalba tikrajai religijai. Į šį klausimą atsako J. Maritainas. „Katalikų Bažnyčia, sako jis laikosi dėsnio, kad tiesa turi turėti pirmenybę prieš klaidą ir kad pažinta tikroji religija turi būti pagelbstima savoje dvasinės pirmenybės misijoje prieš religijas, kurios yra daugiau ar mažiau ydingos arba kuriose klaida maišosi su tiesa. Tai yra paprasta išplauka iš to, kad žmogus yra palenktas tiesai. Tačiau būtų didelė klaida daryti išvadą, kad šis principas gali būti taikomas, tik reikalaujant tikrajai religijai absuliutistinės valdžios privilegijų ir kareivių paramos, arba kad Kat. Bažnyčia moderninėse valstybėse atgautų privilegijas, kuriomis ji naudojosi sakralinio tipo civilizacijoje, kuris buvo viduriniais amžiais. Dvasinė Bažnyčios misija turi būti pagelbstima, bet ne politinė galia arba laikiniai interesai, kurių savo vardu galėtų siekti tas ar kitas jos narys" [52]). Todėl principialiai Bažnyčia tokių privilegijų ir tokios paramos jos laikiniams interesams nė nereikalauja. Ji tik reikalauja, kad ji būtų pripažinta tikrąja religija, pripažinta ne praktinių teisių didinimu, bet teikimu jos institucijoms laisvės ir jos principams idėjinės pirmenybės. Šiuo atžvilgiu nepasaulėžiūrinės politikos teorija nė kiek nenusikalsta, nes ji pripažįsta ir Kat. Bažnyčios idėjinį primatą prieš visas kitas pasaulėžiūras ir sykiu teikia jai visas laisves, kokias tik demokratinė valstybė gali teikti. Nepasaulėžiūrinė politika tiktai atsisako šitą idėjinį primatą ir šitas laisves vykdyti politinėmis priemonėmis, palikdama šį primatą išsikovoti pačiai Bažnyčiai kultūros srityje. Tai anaiptol nėra indiferentizmas, kuriuo šį politikos tipą norėtų apkaltinti nesupratę jo neigėjai.

* * *

Baigiant tenka pastebėti, kad nepasaulėžiūrinės politikos teorija nori būti įnašas į tą didelę kovą, kuri vyksta už žmogaus asmens išlaisvinimą iš valstybės jungo. Ir senasis ir naujasis totalizmas buvo priemonę sukeitęs su tikslu. Valstybė jam buvo tikslas, o žmogus tiktai priemonė. Demokratinis sąjūdis mėgina atstatyti tikrąją vertybių rikiuotę. Jam žmogus yra tikslas, o valstybė tiktai priemonė. Tačiau mūsų pasąmonę dar stipriai varžo absoliutistinės valstybės palaikai. Todėl mums dar labai sunku pergyventi aną pirmykštę tiesą, kad valstybė yra pagelbinio pobūdžio, kad ji savo esme ir paskirtimi yra ne viešpats, bet tarnas, padedąs žmogaus asmeniui būti drauge. Kova už atnaujintą valstybės idėją todėl yra dar labai sunki. Nepasaulėžiūrinė politika nori palengvinti šią kovą tuo, kad ji mėgina nuimti nuo valstybės galvos valdovės karūną pasaulėžiūrinėje-kultūrinėje srityje, nes čia jos valdoviškumas labiausiai susikerta su žmogiškojo asmens kilnumu ir su prigimtąja jo sąžinės laisve. Mes jau esame išsikovoję beveik visas laisves politnėje srityje. Mes jau esame išsikovoję daug šitų laisvių socialinėje srityje. Tačiau dar mums lieka sunkiai kovoti dėl savo pažiūrų laisvės kultūrinėje srityje. Dar beveik visur, išskyrus tik labai kūltūringas valstybes, kaip Olandija, Šveicarija, Kanada, valstybė laiko savas mokyklas, savas mokslo bei meno įstaigas, vykdo sutuoktuves, kišasi į religinių bei pasaulėžiūrinių bendruomenių veiklą. Kitaip sakant, nuo valstybės pečių dar nėra nukrauti kultūriniai uždaviniai. O kol jie nėra nukrauti, tol asmens pirmenybė prieš valstybę negali apsireikšti visu pilnumu. Todėl kova už pasaulėžiūros išjungimą iš politikos, už politikos nekompetentingumą pasaulėžiūros reikaluose yra kova už asmens pirmenybę ir tuo pačiu kova už pilnutinę demokratiją.

[51]) Op. cit. 195 p.
[52]) Les droits de l'homme ect. 38 p.

ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS *Septintoji Elegija*

arba ruduo vaikystės miesto gatvėje

Aš nuėjau ir, lyg apsvaigęs, vaikščiojau
Tuščiu, rudens apnuogintos Bažnyčios gatvės grindiniu,
Klausydamas rūstaus beržų šlamėjimo šalia tapybiškos miestelio aikštės...
Rudens šviesa ir lapai krito į bekraštį horizontų indą,
Bet niekur neradau draugų, silpnų draugų,
Su kuprinukėmis pro dvaro sodus
Atbėgdavusių iš kažkur su manimi rudens dainos klausyt.
Jie nesiskųsdavo, kad jų namuose valgo duoną ir gyvena vargas juodas,
Kad miega ir sapnuoja ten su juo visi.

Gerai atsimenu, kaip ilgai mindžiau lapų auksą...
Padėjęs kuprinukę rudeniui ant kelių,
Kaštano glostomais plaukais,
Aš paskendau į gimstantį manyje šauksmą
Ir susiliejau su visais daiktais pilkais.

Taip klaidžiojau keistomis kambarių gėlėmis trenkiančiomis miesto gatvėmis,
Per akmenis, rudens apnuogintus, tuščius-
Ir pamačiau, kaip žemė seną moterį prie šulinio už rankos atvedė
Ir pasėmė skurdu užnuodyto vandens naščius,
Kurio ji parnešė vaikams, namie palikusiems,
Ir laimės ilgesiu užnuodijo akis, gilias kaip šuliniai...
O jie, kaip popieryje iškirpti žaislai, iš džiaugsmo klykė,
Žiurėdami į rudenio gatves aristokratiškais veidas plonais.

O aš pas vieną moterį, senan ir apiplyšusin naman įėjęs,
Nuo rankos karštu pinigu nusipirkau fantastiškas šalis,
Bet liko širdyje plati žaizda, kaip pralaimėjimas,
Nepasiektojo idealo palikta žaizda gili.

Staiga aš pajutau, kad gatvėm vakaras artėja,
Kaip didelis būrys šešėlių renkas už stalų namuos,
Ir kaip, jų apsutas, palikęs girtas ūkininkas aikštėj svyrinėja
Ir pasakoja, kaip nupirkęs jis vaikams karališkų žaislų padovanos,

Ir kaip, jų negalėdamas nupirkti, verkia,
Žadėdamas parduoti kūną kažikam...
Ir kaip nuskęsta švokščiančiame parke
Ir kaip dainuoja savo liūdesį laukam.

Gerai žinojau, kad namuose laukia žiburys ir liūdi nesulaukdamas,
Kad šaltas vėjas blaškos po miškus ir sodus knygoje tenai,
Kad namas apkabins mane apgint prieš rudenį audringai skaudų,
Kad žiburys virpės, jo saugomas, liūdnai
Ir šauks su mano motina: „Kodėl Tu mus apleidai, Dieve?"

Aš patekau į rūsčiai šlamančių beržų alėją.
(Iš tolimos vaikystės tebepažinau dar jos takus)
Ten pro mane, akis paslėpusi, praėjo
Sena vienuolė, vesdama nublukusius vaikus
Pageltusin iš skurdo prieglaudos naman suėję,
Ilgai jie žaidė skurdo iškreiptais veidais žaislų būry,
Kurie jiems liūdesį į dvasią liejo,
Kol atsiverdavo sapnų šalis šviesi.

Pamatęs jį, aš supratau, kodėl jų akys amžinai bespalvės,
Kodėl jie kadą nors sunkiose revoliucijos kovose miršta
Sukilėliais už laisvę sienkiančio savęs žmogaus;
Kodėl palaiminti, kurie kovoja, trokšdami teisybės,
Kodėl į amžinas tamsybės jie prasmingai krinta,
Kodėl didysis jų laimėjimas yra mirtis,
Kodėl tik po mirties jiems amžina šviesa langai užsidega
Ir žemėj plaka jų ištikima kovos draugams širdis.

Ir supratau, kodėl tokia liūdna mano poezija:
Nes žemėj, kurioje gimiau, yra tik skurdas ir naktis.

*

Ilgai sėdėjau ant vėlybo rudens vakaro lietingo kranto
Ir vėl, tarytum vandenin, tamson žiūrėjau:
Miestelio vidury užsidegė neryškūs žiburiai,
O prie pat šulinio liūdnasis cirkas, margas kaip plaštakė...
Vėl pasigirdo niekeno neklausomos širdies skaudi melodija,
Kurią turbut tik aš ir pasilenkę lūšnos tesuprato.
Jos klausant pasidarė man taip sunkiai liūdna,
Kaip ir kadais, kai sužeistas kimios ir melancholiškos klajūnų cirko muzikos
Aš dar skaudžiau verkiau negu prie būgno klounas...

Atsiminiau, kad aš kažin kada mylėjau
Ir negalėdavau atskirt, kur ji, kur meilė, kur naktis.
Aš atnešiau jai vieškelį, kuriuo ji iš manęs vėliau išėjo,
Įsivaizduodavau jai geltonijančių beržų aleją
Ir pasakodavau, kokia liūdna būtų poezija,
Jei žemėje nebūtų jos, tik skurdas ir naktis.

Su milžinišku noru veržtis į gyvenimo beprasmį cirką
Aš įžengiau į vienus nepažįstamus namus.
Šalia manęs vėl atsirado kažkada prie būgno verkęs klounas,
(Turbūt nebegalėdamas ateinančios nakties panešti).
Lange raudojo amžinai beveidis Sydas
(Kažkas svajones per pigiai iš jo nupirko),
Žmogus ir žiburys, ant stalo užsikniaubę,
Abudu nepajėgę iškovoti,
Kad būt pasaulyje pakankamai šviesu.

Žmogus raudojo šiurpų pesimizmo skundą:

„Akmenyse, prie geltonųjų prieglaudos namų
Ilgai ieškojau man vienam pažįstamų pėdų, kuriomis
Aš sekdamas, kaip vabalas ropojau rudenėjančia gatve,
Kol pasiekiau ant kelių mano motinos palikusį pasaulį.
Bet ten gulėjo gatvėn išmestas mažytis mano kojom takas
Ir tik vaiduokliu grįžtantis miestelin cirkas...

Bet aš atsimenu, kaip šitame nuplyšusiam name
Kažkoks Šešėlis mano dvasią prikalė prie kūno,
Kuriam aš nepalyginamą meilę pajutau.
Aš slankiojau prie jo, kaip kirminas žievėje,
Kol tas Šešėlis paėmė jį kažkodėl už permatomos rankos
Ir išvedė iš purvinų namų šykštuoliškai jį mylinčios šviesos.
O aš ėmiau žaislų būry raudoti,
Ir pirmą kartą supratau, kad galima mylėt tik tai, kas miršta,
Kad mano brolis tiktai tas, kurs miršta,
Ir kad palaiminti tik tie, kurie pasauly miršta,
Kurie tikėjimo ir netikėjimo srove nuplaukia lig Mirties.

Tos meilės apimtas, apkabinau pasenusius namus,
Laiptus ir stogą, kaip sulytą galvą,
Ir langus, tartum mėlynas akis, norėjau jiems bučiuoti,
Supratęs, kad grįžimas mums yra tas maistas,
Kuriuo maitinami mes alkio nebegalime pakelti,
Suklydę kažkada, turbūt jaunystėje, mylėdami siekimą
Ir nežinodami, kad jis yra nepasiekimo meilė."

Bet aš tuomet paklausiau, kasgi žmogų išvaduos?
Jeigu dar kartą grįžtų Kristus,
Argi ne Jis atneštų, kaip atletas, švyturį,
Paverčiantį šios žemės purvą auksu
Ir išvaduojantį paskutinius kovotojus (mes esam jie) iš apkasų?
Bet jis atsakė man: „Kodėl aš Kristus?
Tik mirštantysis gali mirštantį savąja mirtimi paguosti.
Argi ne jis kadaise mirė iš draugystės žmogui,
Parodydamas mums, kaip žmonės miršta ir prisikelia dievais.
Kodėl neišvadavo ir neišvedė iš čia?

Bet argi galima paguosti žmogų, atimant iš jo namus ir džiaugsmą
Arenoj išsilaisvinimo šventę išgyvent pačiam?

Nebe prasmės mes šaukiame, kad tik gyvėnimas yra gyvenimas,
Kad po mirties jau nei mirties, nei poilsio žmogus neranda.
Nebe prasmės kovojame, iš anksto pasmerkti, likimo dramoje,
Norėdami gyventi, mirti ir kovoti už savus, ne už dievų namus.

Ir jeigu nesugrįšime mes tais keliais, kuriais, Jisai norėjo,
Ir jeigu mes, kad ir beviltiškai, norėsim ginti savo Vardą,
Argi galėtų kaltinti Jis mus, namus užmiršusius, paklydusius
Ir žaidžiančius kažkur pakelėje suradęs?
Kai mes nueisime pas Jį ir iš kišenių begalinių
Rudens gatves ir žaidusius languose drugelius prieš Jį išdėstysim,
Argi Jis neatriš akių ir paskutinės paslapties mums neatskleis?"

Pakilęs Šydas privedė mane prie lango:
Plačioje miesto aikštėje spindėjo saulė ir keleivis vėjas
Sustojęs žaidė purvinų vaikų būry.
Mažytes sroveles jiems Amazonėmis pavertęs,
Jis bėgo gatvėmis dainuodamas džiaugsmingai,
Kad nebėra pasauly nei namų, nei miestų,
Kad nebėra nei skurdo, nei kančios.

Aš baisiai nustebau, bet Šydas tarė:
„Argi tu nepažįsti jų? Tai jų didysis sapnas ir svajonių miestas.
Tai jie, kurie negavo to, kas buvo jiems žadėta,
Tai jie, kurie kovoja, trokšdami nežinomos teisybės,
Tikėdami vistiek išsivaduoti kada nors ir nebealkti,
Pasotinti ironiška žadėtos Amžinybės Duona ir Šviesa."

Ištaręs šiuos žodžius, nusiplėšė nuo veido juodą šydą
Ir ėmė nesuvaldomai raudoti,
O aš, pamatęs jo akis ir veidą, surikau: — Tai Jis! —
Ir tik tada aš supratau, koki beprasmiški pasauly žodžiai,
Kad tiktai mes juos nuolatos skaudžia viltim aprengiam,
O patys liekame beviltiškai nuogi.

Ir tik tuomet aš supratau, kodėl tokia liūdna žmogaus poezija:
Nes žemėj, kurioje gimiau, yra tik skurdas ir naktis.

*

Išėjęs gatvėn pamačiau, — tenai gulėjo mano praeitis:
Nuo kelių motinos nukritęs žemėn takas,
Mano draugai su kuprinukėm bėgdami sukniubę
Ir baigiamas apkristi lapų geltonų margasis cirkas.

Ties šuliniu, kaip iškilminga eisena, rudens lietaus kolonos pasirodė.
Tylus arklys tebestovėjo po langais, iš smuklės ūkininko nesulaukdamas,
Tarytum susimąstęs dėl savosios begalinio skurdo formos,
Ir liūdnas, kad sulūžusiam name žmogus ir žiburys, paslėpę veidus, rauda,
Abudu nepajėgę iškovoti,
Kad būt pasaulyje pakankamai šviesu.

Rudens lietus mane taip skaudžiai perlijo;
Jis sunkėsi kraujan, tartum į namą griūvantį,
Pasotindamas gyslas nepalaužiama jėga.
Ir apėmė mane baisus patriotizmas žemei
Ir ringui, kuriame kovojame;
Baisus patriotizmas gamtai, nuostabiam kalėjimui,
Kurs skiria mus nuo amžinybės vandenų karčių.

Nebenorėjau leisti krintantiems lašams iš kūno išsisunkti,
Bet amžinai gulėti laukuose, apsikabinęs žemę.
Ir ant krūtinės jausti rudenėjantį vaikystės miestą
Ir bėgančius gatve su kuprinukėmis vaikus;
Arba galingu žiburiu tamsiam kambaryje pavirsti
Ir jiems tamsos apakinton širdin, kaip išsilaisvinimo grūdas kristi
Ir taip liepsnodamas išnykti su džiaugsmu, kad atnešiau šviesos.

1947.

BALYS SRUOGA

ASMUO IR TEATRO KŪRĖJAS

Prie kryžkelių stovėsiu smūtkeliu.
Milžinkapiuos varpais nakčia skambėsiu,
Kad speiguose, po stora miline
Neliautų plakus Lietuvos širdis!

„Kazimieras Sapiega"

Jurgis Blekaitis

1947 metų spalio 16 d. Balys Sruoga pradėjo naują, didelį ir nesuvokiamą, išlaisvintą nuo laiko ir materijos, vis augantį, vis gilėjantį gyvenimą — tautoje, jos dvasioje.

. . . . . .

ASMUO

Gal būtų prasminga prikelti vieną kitą vaizdą, atrinktą iš jų daugybės, susikaupusios aštuonerių metų būvy. Tarp 1935 m. Kaune, kada aš turėjau laimės tapti vienu jo klausytojų, ir vėliau — teatro seminaro nariu ir akademinės teatro studijos mokiniu, ir 1943 m. kovo mėn., kada, prieš vokiečiams suimant, daugeliui mūsų teko jį jau paskutinį kartą matyti, — praėjo daug dienų, kurių prof. Balys Sruoga buvo man formuotojas, mokytojas ir pavyzdys. Tame laikotarpyje, kaip ne vienas jo studentų ir kūrybos adoratorių, aš taip pat mokiaus pajusti ir pažinti didelį žmogų, ir todėl lebūnię man atleista, jei šiame rašinyje per ryškiai iškils tai, ko šiaip gyvenime niekad neapgailestauju ir nesigėdinu, — mano vis auganti jam pagarba ir meilė.

Dabar, kai mintys žymiai intensyviau gyvena jo spinduliuojamąja gyvybės galia, pilniau ir tobuliau, negu jam gyvam esant, — man dabar stebinančiai ryškus ryšys tarp Sruogos dvasinio vaizdo, pajaučiamo iš jo kūrinių, ir išorinio, kurį aš lyg tebenešioju akyse, neprarasdamas mažiausios smulkmenos.

Didelis ir neišaiškinamas, keistas, tik tariamai ramus, bet taip juntamai pripildytas tykojančių prasiveržti minties ir jausmo audrų, — jis, rodos, negalėjo ir atrodyti kitoks. Štai, pro jauną, triukšmaujančią studentų virtinę praeina jis universiteto koridorium, aukštas ir stambus, matomas iš tolo, su ryškia, išdidžia ir rimta galva, dideliais ir ramiais žingsniais. Jo išorėje juntamas kažkoks susivaržymas, tarytum šių dienų drabužyje jis jaustųsi, kaip beprasmiškam ir jam visiškai netinkamam maskarado parėde, ir jis aiškiai nepatenkintas, turįs šitoks eiti pro šią lengvabūdišką minią. Be šypsenos pasisveikinęs, jis įeina į salę, — ir tuo metu jis turi suokalbininko išvaizdą, tarytum tarp jo ir auditorijos būtų kažkas slaptai sutarta, apie ką negalima ir jau nebėra reikalo balsu kalbėti. Užimdamas savo vietą, jis bergždžiai stengiasi sumažėti ir įsisprausti į per ankštą erdvę tarp staliuko ir kėdės (— o jam visur per ankšta)- įsiremia abiem alkūnėm į stalą ir, beveik visai užsimerkęs, — gal kad nekliudytų dešimtys į jį susmigusių akių, — jis pradeda visuomet tuo pačiu tyliu ir žemu tonu ir tuo pačiu žodžiu: Gerbiamieji . . . Jo balsas yra kažkur giliai uždarytas, lyg pro aksomą perėjęs, paskaitos metu jis niekad nepakyla iki sujaudinto riksmo ir nenusileidžia iki šnabždesio, bet nepriklausomai nuo to, apie ką jis šiandien kalba — apie linksma ar liūdna, apie graikų dionyzijas ar apie protopopą Avakumą — jo balse visuomet skamba nelaukta liūdna gaida, lyrinis medžiagos išgyvenimas, šventiškas iškilmingumas ir rimtis. Retkarčiais į tą gotiškąją jo kalbos atmosferą pro akis, lyg pro tamsius vitražus, prasiveržia šypsena, sruogiškas sąmojus, kartais ramiai atlaidus, kartais kandus, sarkastiškas. Jo kalba liejasi tyliai ir monotoniškai, ir poza nesikeičia per visą paskaitos laiką — vis tas pat užsimerkęs, ant alkūnių parymęs milžinas, — ir, būdavo, dažnai jaunas studentukas, mažiau pagaunamas turinio, negu formos, pavargsta, atitrūksta ir užsisvajoja, žiūrėdamas pro langą. O ten, atokiau, už universiteto kiemo, matosi Kauko laiptų apačia, prie jų pavasariais — žydinti jieva ir nuolat kažkur beskubą, iš tolo — maži žmogeliukai . . . Taip, dažnas toks jaunas, o ypač — moteriškas padaras pasiskųsdavo: Sruoga, pats miegodamas, ir jį bemigdąs . . . Bet visai kitaip jautėsi tas, kas įdėmiai įsiklausydavo į lygų ir žemą tos žodžių upės tekėjimą. Jei kiti profesoriai pasižymėdavo noru ir mokėjimu sueiti į glaudesnį kontaktą su auditorija, paįvairindami paskaitas tiesioginiu kreipimusi ar juokais; jei kiti, kaip Karsavinas, rūpestingai atrinktais posakiais stengėsi sukelti plastinį dėstomojo dalyko vaizdą: jei dar kiti, kaip Dubas, savo tribūnišku karštumu pagaudavo ir uždegdavo studentus, — tai Sruoga, priešingai, atrodė siekiąs išsijungti iš bet kokio ryšio su klausytojais, būti ir likti vienišas. Jis tesiekė galimai objektyviau, pilniau ir giliau išplėtoti pasiimtą tezę, visiškai nesidomėdamas pritariančiomis šypsenomis ir pasisekimu.

Sruoga skaitė rusų literatūrą ir pasaulinį teatrą, draugę vesdamas slavistikos ir teatro seminarus, vėliau, — teatro katedrą. Vargu jam buvo prie širdies kabinetinio mokslininko darbas. Nuo 1924 m., kada cum laude apgynęs Miunchene disertaciją „Lietuvių liaudies dainų poetikos etiudai", jis buvo pakviestas į Kauno V. D. Universitetą dėstyti rusų literatūros, per dvi dešimtis profesoriavimo metų (atmetus Stutthofo laikotarpį) jis teišleido dviejų tomų „Rusų Literatūros istoriją". Šis veikalas, Sruogas paruoštas žymiai glausčiau negu nepalyginti individualesnės žodinės to pat dalyko paskaitos, didesnės mokslinės reikšmės neslekė. Jį ruošdamas Sruoga buvo susirūpinęs vienu tikslu: suteikti studentams lietuviškąją rusų literatūros interpretaciją ir tuo būdu atsverti gerokai nacionalistinę rusų autorių dvasią. Be šios knygos Sruoga atspausdino dar keletą stambesnių mokslinio pobūdžio rašinių teatro temomis: „P. Vaičiūno dramaturgijos studiją", „Kipras Petrauskas" (1928), „Lietuvių teatras Peterburge" (1930), ir eilę aktualesnės reikšmės nagrinėjimų. Iš spausdintų darbų negausumo prašytųsi išvada, kad Sruogai, lyrikui ir teatro kūrėjui, teoriniai mokslo dalykai mažai telipo prie širdies. Tačiau žodinės paskaitos teikė kitą įspūdį. Rūpestingai paruoštos, turiningos, kad ir kukliai, ne teatrališkai patiektos, bet vaizdžios, jos buvo visad giliai individualios, originalios savo motyvacija ir sprendimais. O kam tekdavo po kelių metų pertraukos vėl užsukti į Sruogos seniau skaityto dalyko paskaitą, — kad ir antikinio teatro —, tas negalėjo nenustebti, kiek daug naujų aspektų prisidėdavo prie tos, atrodytų, negyvos, seniai išgvildentos medžiagos. Sruoga nesustingdavo savo žiniose — jam tarytum organiškai buvo nepakenčiama kartoti tas pačias mintis. Jis nuolat jieškojo gilesnio traktavimo, naujo požiūrio, įjungdamas į savo mąstymo sritį visa naujausia, ką teikia Europos mokslas. Studentas, mokėjęs klausydamas girdėti, ne tik nejusdavo mieguistumo, bet priešingai, vos besuskubdavo sužymėti

visa esmingiausia, kuo buvo gausi gili ir rami sruoginės paskaitos tekmė. Sruoga buvo vienas pačių rimtųjų ir įdomiųjų, nesustingstančių kažkada įgytame žinojime Humanitarinio fakulteto profesorių.

* * *

Pirmieji matymai — paskaitose, teatro seminare, šiaip, universiteto atmosferoje — patys ryškiausi. Juose žmogaus pajautimas buvo intuicija sustiprintas. Vėliau gi, eilę neužmirštamų metų, — nuo paskutiniųjų laisvės laikų iki abiejų okupacijų, — tą nykią eilę metų riša ir įprasmina virtinė šito tragiško, didelio likimo žmogaus vaizdų.

Iš aukštaitiškos sultingos žemės užaugęs, jis atsinešė į pasaulį plačią ir šakotą, poetišką savo krašto dūšią, didžiulį intensyvumą, meilę gyvenimui, žmogui ir visam, kas gražu ir tauru. Į jį tilpo be galo daug, ir nuotaikų kontrastai — nuo pakiliausio entuziazmo iki visiškos desperacijos — buvo jam lygiai būdingi, kaip daugelis kitų tariamų prieštaravimų, sulydytų jame. Jis buvo nuoširdus, atviras, tiesaus žodžio žmogus — ir drauge uždaras, nesuvokiamas, sunkus prieiti ir suprasti. Jis buvo stiprus, valingas, griežtų reikalavimų sau ir kitiems — ir drauge kažkoks begalinis, mimoziškas trapumas, pažeidžiamumas jautėsi jame, lyg būtų netikras savimi ir silpnas. Jis, kurį — ypač jaunesnį — spaudą sekusioji visuomenė žinojo, kaip itin aštrios, pašaipios ir kandžios plunksnos savininką — jis, tas baubas, buvo drauge tas, pas kurį nelaimėj ar abejonėj, kaip į tikrą priebėgą, ateidavo draugai pasiguosti ir išsiverkti, ir jis, be sentimentalių aimanų, ramiu žodžiu ir nuoširdžiu, žmonišku įsijautimu jautriau, negu kas kitas, mokėjo suraminti, sustiprinti. Jei reikėjo veiksmų, jis niekad neskaičiavo ir savęs nesigailėjo, gelbėdamas kitus. Užvis labiau branginęs asmenybės laisvę, Sruoga visu savimi protestavo prieš bet kokį despotizmą, partiškumą, siaurumą ar kompromiso dvasią, verčiančią žmogų vardan „taikos bei ramybės", vardan sugyvenimo su visais, atsižadėti dalies to, kuo jis tiki. Būdamas ištikimas sau ir viskam, ką jis mylėjo — ir ta graži idealisto ištikimybė tėvynei, menui, draugams, artimiesiems yra vienas būdingiausių Sruogos charakterio bruožų — jis nemokėjo ir nenorėjo nutylėti to, ką laikė peiktinu, ir jo tiesos žodis, nepalenkiamas ir kietas, aistringas, kaip aistringa buvo iš prigimties gilmenų auganti Sruogos meilė Lietuvai, — buvo jo dar neįkainotas įnašas į mūsų tautinės kultūros kūrimą. Deja, tas pats tiesos žodis buvo ir daugelio asmeninių priešų priežastis, ir nedaug ką mūsų žymiųjų žmonių tarpe su tokiu pamėgimu šmeižė ir net tebešmeižia dažnai tie, kuriuos jis kadaise savo draugais laikė... Turėjo Sruoga ir savyje vieną didelį priešą ir draugą, su kuriuo gyvenime teko nuolat kovoti, kuris tačiau teikė jo kūrybai nepaprasto polėkio ir sugestyvumo — tai jo prigimtas galingas, vos valdomas temperamentas. Tarytum visas lyriškos aukštaičių žemės gaivalas išsprūdo iš kalvų ir ežerų užburtos, suvaldytos rimties ir įsikūnijo jame, žmoguje, suteikdamas jam visas ypatybes to, ką mes jaučiame Lietuvos dvasioje. Kūrėjui tai buvo didi dovana — sparnai ir platybė; žmogui — reikalas nuolatinės disciplinos, valios pastangų valdytis, aprėžti save, suvesti į darbo valandas, visuomeninių, neišvengiamų konvenansų rėmus. Tatai buvo nelengva šiam nuotaikų ir didelių kraštutinumų žmogui. Dažnai pirmasis impulsas, pasikarščiavimas būdavo priežastimi veiksmo, kurį vėliau, nurimus, tekdavo apgailestauti. Ir didelė nelaimė buvo Sruogai, kai silpnumo valandomis gaivalas pratrūkdavo siautėjimu... Tačiau, drauge su tuo, kiek toje nelygioje prigimtyje buvo subtiliai jautrus kiekvienam talento blyksterėjimui, ypač — geros valios lydimam. Kaip jis džiaugėsi kiekviena, kad ir dar labai žalia, pradedančia, bet vilčių teikiančia pajėga! Čia jis buvo jaudinantis ir nepataisomas entuziastas!

Apie tai, kas jam buvo brangiausia, jis nemėgo kalbėti ir vienodai niekino frazinį ir parodomąjį religingumą, kaip ir tokį patriotizmą, tuo siutindamas visokių rūšių fariziejus ir teikdamas jiems progos apšaukti save bolševiku. Bet niekam tas kaltinimas negalėjo būti absurdiškiau pritaikytas! Visas Sruogos gyvenimas, visa jo brandžioji kūryba buvo tarnavimas gėriui ir tautai. Užaugęs itin religingoj šeimoj, jis visam amžiui išsaugojo meilę paprastam, giliam ir tyram savo tėvų religiniam jausmui, jų gražiai tradicijai, ir niekas po Strazdelio nėra parašęs tokių tikrų ir nuoširdžių giesmių, kaip tos, turiomis Sruoga taip noriai kuria savo veikalų lietuviškąją atmosferą. Bet drauge jis buvo žinomas nesutaikomu priešiškumu visokiai spekuliacijai Dievo vardu.

Visas savo dideles prigimtines jėgas atsinešęs iš liaudies, jis buvo drauge plataus akiračio europietis ir, rūpindamasis mūsų kultūros savitu ūgiu, jis drauge nesiliovė skatinęs semtis iš visų tautų kultūrinio lobyno, mokytis iš visų ir visada. Jis buvo tikras visuomenininkas, ir bendrieji krašto reikalai, ne tik kultūriniai, bet ir ūkiniai, politiniai, jam visada rūpėjo opiau, negu savi, asmeniniai. Tačiau drauge jis buvo didžiausias individualistas, netelpąs į jokius visuomeninius rėmus, jokią partiją ar programą, ir, man rodos, čia nėra vidinio prieštaravimo, veikiau — būtinybė, kad jis, būręs universitetinį ir iš dalies teatrinį jaunimą bendron kultūrinėn kovon, bendron kūrybon, — pats visada buvo vienas. Gal dėl to, kad jis atstovavo tik vieną, labai idealistinę ir labai lietuvišką pasaulėžiūrą, kovotojišką, nesutaikomą — Sruogos pasaulėžiūrą. Vieni ir vieniši savo lygyje stovėjo ir jo didieji kūriniai, nerasdami net šviesuomenėje platesnės auditorijos, nerasdami nė jiem gyvybę suteikiančio teatro. Dėl to jautrus ir ambicingas rašytojas labai kentėjo. Jis žinojo savo kūrinių vertę, jis rašė juos tarsi krauju, sumobilizuodamas visas dvasines ir fizines jėgas, — rašė liepsningai, sruogiškai, iki visiško išsekimo. Aš atmenu jo sunkų ir gilų jaudinimąsi, kai kuris naujas jo veikalas išeidavo į viešumą. Didysis teatro mylėtojas ir įkvėpėjas, jis visiškai nemokėjo būti teatrališkas, skaitydamas viešai savo kūrinius, ir darė tai, labai prisiversdamas, nugalėdamas didelę kančią. Dažnai jis pavesdavo perskaityti kitam ir tada sėdėdavo sustingęs, uždengęs veidą rankomis, lyg iš anksto pasiruošęs tiems nesupratimo smūgiams, — kad ir ne priekaištams, tik abejingai, skaudžiai tylai, — kuri dažnai būdavo skirta jo kūrybai. Atmenu tokį jo „Apyaušrio dalios" nepriėmimą. Gana gausiame Vilniaus kultūrininkų būry vienas žymus aktorius nepaprastai blogai perskaitė jo veikalą, viską sujaukdamas, užtemdydamas prasmę, pasmaugdamas lyriką. Net ir geriausiais norais klausytojai negalėjo susidaryti pilnesnio vaizdo, ir po skaitymo stojo ledinė, niūri tyla. Sruoga vis neatitraukė rankų nuo veido. Klausytojai po truputį ėmė kilti iš vietų, pirmiau nedrąsiai ir tyliai, vėliau — vis balsiau besišnekėdami... apie pašalinius dalykus. Per visą po to sekusį vakarą buvo pasikeista tik labai nedaugeliu minčių ir pastabų apie tai, ko dėlei susirinkta, ir rezultate reikėjo laikyti veikalą visiškai neradusiu atgarsio. Po to vakaro Sruoga kelias dienas neišėjo iš namų — jis sirgo, kūnu ir dvasia sirgo. Nesupratimas, neradimas širdyse aido jo taip stipriai ir aistringai giedamai tėvynės ir žmonių meilės giesmei buvo Sruogai be galo skaudus. Čia glūdėjo jo kūrėjo ir žmogaus tragizmas. Jis atėjo per anksti — kaip savo krašto ateities rengėjas, iš jo praeities semiąs savo įkvėpimą, tikėjimą ir jėgą, tačiau — dabartyje nerandąs pritarimo.

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

Tose sunkiose audrų dienose, kada ne tik atskiri asmenys, bet ir tautos laiko likiminius bandymus, kada kovoj ir kančioj iškyla daug naujų, kuklių vardų, o aptemsta senieji gerbūvio meto herojai, — Sruoga, kaip asmuo ir kūrėjas augo ir grūdinos, vis ryškiau ir sąmoningiau vykdydamas savo tautinę misiją, vis naujiem, platesniem sluogsniam šviesdamas pavyzdžiu ir padrąsinimu.

Labai stiprus ir tikras savimi, arba tiksliau — kažkuo surastu savy, neabejotinai vertingu, — toks man atrodė bendras ano meto Sruogos įspūdis, kada dar Lietuva tebebuvo laisva valstybė, kada jos ir ūkinis gerbūvis, ir — kiek lėčiau — kultūra nuolat kilo, ir tik, kaip artėjančio viesulo atgarsiai, giedrą temdė pirmieji smūgiai: Klaipėdos aneksija, lenkų ultimatumas. Ano meto fone Sruoga stovi, kaip savarankiškas reiškinys, kaip kūrybingas asmuo, nenorįs prisiderinti prie savim patenkintos bekoninės politikos unisono, vis nerimstąs ir reikalaująs iš kitų nenurimti, nuolat akcentuojąs kultūros reikalų pirmumą, nuolat opozicijoj prieš nusistovėjimą ir biurokratizmą, skatinąs bendrai su savo teatriniu prieaugliu kovą už savitesnį meną, už tautinę kultūrą.

Bolševikams užgriuvus, kada daug kas iš naivumo ar apskaičiavimo puolė naujiesiem ponam į glėbį, Sruoga iš karto įvertino padėtį ir, negalėdamas atvirai protestuoti, neslėpė savo neigiamo nusistatymo visur, kur galėjo, ir stengėsi likti juo pasyvesnėj, mažiau įpareigojančioj padėtyj. Jis nesiekė ir negavo jokių paaukštinimų, jokių atsakingų pareigų, o ir mus, kelis jaunus ir neprotingus studentus, kurie, skambiu žodžiu suvedžioti, bandėm įsijungti į naująją srovę, — drąsiai, griežtai ir tėviškai pabardamas mokė. Jau rudenį jis parašė aštrią satyrą „Našlaitėlį" ir, nei namiškiams apie tai neprasitaręs, rizikuodamas, paleido kursuoti per rankas, tėkšdamas ją ant atsakingo pareigūno stalo. Jis mus „gydė nuo bolševizmo", kaip pats išsireikšdavo, kiekviena proga pašiepdamas įvairių mažaraščių aukštų sovietų valdininkų žygius, jų buką partiškumą ir žiaurumą. Jo nusistatymas ir patiems bolševikams ilgai nebuvo paslaptimi, ir, kelis kartus pernelyg neatsargiai pasisakęs, jis tik tik jau tada nežuvo — tik kelių jam draugiškų ir atsakingų žmonių pastangomis pavyko jį išgelbėti. Dėl to ir jo tuo metu parašytasai vienas stipriųjų veikalų, „Apyaušrio dalia", buvo atmestas iš lietuvių meno dekadai Maskvoje numatytųjų kandidatų tarpo, ir buvo priimtas daug silpnesnis ir senas dalykas — Petrulio „Prieš srovę"; nors, šiaip, būtent tos Sruogos pjesės siužetas, iliustruojąs per visą jo kūrybą einančios minties atkarpą: lietuvių amžiną kovą dėl laisvės, — bolševikų galėjo būti lengvai interpretuojamas sau palankiu būdu — kaip valstiečių kova prieš ponus.

Laimingai ir be priekaišto praėjęs bolševikų okupaciją, Sruoga neturėjo tokios sėkmės ją sekusios vokiškosios metu. Lygus, draugas raudoniem ir rudiem, jis ir vėl sustojo toj pozicijoj, kurią jam diktavo lietuvio pareiga: sąmoningoj ir aiškioj, kad ir neviešoj kovoj. Ir šiuo kartu jis buvo dvasios vadu ir mokė, Nietzschės žodžiais, „gyventi ant vulkano". Jo tikėjimas Lietuva vis augo — tąja Lietuva, kuri, kaip sako jo tuomet sukurtasai Kazimieras Sapiega —

— žiemos iškentus šaltį,
Dainuojančiu pavasariu suūš.
Išmetus iš krantų putas šiukšlėtas,
Iš gilmenų sugaus gyvybe tokia,
Kad jos aidais dundės Uralo girios,
Karpatų skiauterys ir Elbos šlaitai.

Po to, kai 1943 m. kovo 16 d. naktį jį išsivedė brutalūs SD kariai, daugelis mūsų, net jo šeima, daugiau jo nebematė. Keli metai kančių, pažeminimo, bado ir ligų palaužė fizines Sruogos jėgas, bet nepalaužė jo dvasios. Tiesa, pradžioje laiškuose jis skundžiasi vos pakeliamu tėvynės ilgesiu, susenimu, jėgų ir nervų nusilpimu, bet ir koncentracijos stovykloje jis nepameta, o priešingai, dar užaugina ir užgrūdina savo šviesų idealizmą, tikėjimą lietuvių tautos ateitimi ir jos kultūrine misija. „Aš esu įkaitas už mūsų tautą, ir tos aukos suvokimas palengvina man gyvenimą" — rašo jis laiške iš Stutthofo. Ir toliau: „Mūsų tautos tradicinės etinės ir estetinės sąvokos man virto mastu. Aš didžiuojuos, būdamas įkaitu už tą didžiąją vidinę kultūrą. Svarbiausia mums dabar — išsaugoti mūsų žmogiškąją vertę. Gyvename ne šiai dienai!" Apie dvasinę Sruogos kalinio jėgą vienu balsu liudija ir laimingai išlikę jo kančių draugai — kun. S. Yla, V. Stanevičius, M. Mackevičius...

Stebūklais gyvam išėjusiam Sruogai — varomoji į vakarus kalinių kolona jau buvo palikusi jį gulėti bejėgį pakelės sniege — likimas lėmė patekti į sovietų rankas, ir jų milžiniškame kalėjime — Tarybų Lietuvoje — jam teko dar dvejis metus kentėti moralines kančias, atskirtam nuo artimiausiųjų žmonių, vienišam, palaužtom jėgom.

Vidinio tragizmo tik atspindys buvo šis visiems žinomasis jo laukujo gyvenimo tragizmas. Jo kryžiaus keliai buvo prasmingi. Įkaitas už lietuviškąją kultūrą kaceto klaikumoje — tai tik ryškiausias, simbolinis jo viso gyvenimo kovos ir aukos vaizdas, ir tatai nuostabiu sielvartu atskamba jo kūryboje.

TEATRO SEMINARAS

Teatrui Balys Sruoga atidavė savo pačias didžiąsias kūrybines jėgas. Kažkada, besikuriančiojo lietuviškojo teatro užuomazgoje, gimusi meilė ryškėjo gyvo, satyriško „Vilkolakio" pastogėje, kur Sruoga buvo vienas iš didžiausiųjų judintojų ir įkvėpėjų. Toji meilė augo, mintimi ir teoriniu pažinimu vystėsi Miuncheno universiteto garsaus teatrologo Arturo Kutscherio seminare, iš kur Sruoga parsinešė pačią savo būsimojo seminaro idėją ir naujų teatrinių formų jieškojimo dvasią. Atskiros studijos būtų vertas gal didžiausio meninio pakilimo laikotarpis, apie 1928—1934 m., kada Sruoga glaudžiu bendradarbiavimu ir draugyste rėmė talentingiausiąjį mūsų teatro reformatorių ir kūrėją A. Oleką — Žilinską. Bet gal ilgiausiai ir patvariausiai Sruogos teorinė mintis ir jo kūrybinės pastangos, jo kultūriniai siekiai lokalizavosi ir ryškėjo Teatro Seminare.

Šis taip sausai ir moksliškai kiekvienam pašaliniam skambąs pavadinimas jo buvusiems dalyviams jau seniai virto magišku, daugybę vaizdų ir sąvokų prikeliančiu žodžiu.

Teatro Seminaras, Hum. Mokslų Fak—to institucija, vadovaujama ekstraord. prof. B. Sruogos, buvo ne vien mokslinė įstaiga, bet dar tarsi tebestudijuojančių arba neseniai baigiusių kultūrininkų klūbas, sambūris įvairių pasaulėžiūrų ir profesijų žmonių, surištas bendro sielojimosi lietuvių kultūra, susibūręs apie vedamąją Balio Sruogos asmenybę, jo estetinių pažiūrų ir siekimų įtakoje. Praleidęs pro savo valomąją, skaistyklinę ugnį viršum šimto jaunų poetų, beletristų, kritikų, aktorių, muzikų, daugiausiai — mokytojų, teatro seminaras kiekvienam iš jų atsispaudė nebeištrinamu žymeniu, tartum slaptas kažkokios brolijos ženklas. Kokie skirtingi bebūtų buvę seminaro dalyviai, kokiais įvairiais keliais jie bebūtų nuėję, — visuose juose rasi bendrų bruožų: jie turės savitą, pozityvų požiūrį į mūsų tautinės kultūros reiškinius, jie nepripažins apkerpėjusios

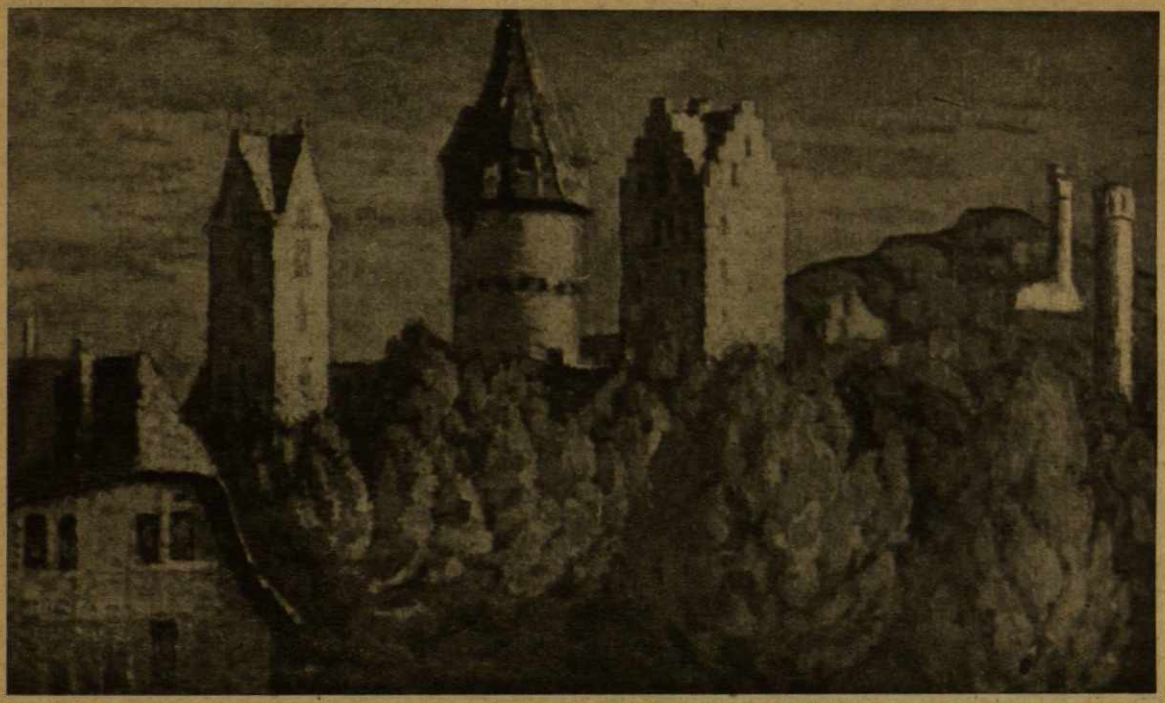

Adomas Varnas — **Ravensburgo bokštai (aliejus, 1948 m.)**

rutinos ir užsistovėjimo, jie gerbs asmenybę, bet ne užimamąją vietą — vistiek, pasaulėžiūrinėje, socialinėje ar kultūrinėje plotmėje tai būtų; jie niekur nebandys kompromisiškai taikytis prie esamų, bet jiems organiškai nepriimtinų aplinkybių; jie tiesiai ir drąsiai tars kritišką, kaip ir skatinantį žodį, jie visur kovos už tai, ką laikys tikru ar siektinu; niekad iš aukštybių nesmaugs sveikos, jaunos iniciatyvos, bet visada ją entuziastiškai parems, nes jie visada sieks naujo, savito ir aukštesnio, nepataikaudami jokiai laurais ar padėtim vainikuotai stagnacijai. Trumpai visas tas ypatybes suglaudus, jie visam laikui išsaugos kažką s r u o g i š k a.

Tokia didelė buvo tos asmenybės sugestyvinė jėga, toks skaidrus ir aukštas degimas viskuo, kas buvo brangu ir svarbu mūsų tautos kultūrai, kad, lyg milžiniškam žaizdre sulydyti, visi Sruogos aplinkoj ilgiau pabuvę seminaro dalyviai jo lemiamos įtakos išvengti negalėjo. Tatai juo nuostabiau, kad seminare Sruoga be galo retai aiškindavo, dėstydavo, įtikinėdavo. Čia nebuvo paskaitų, bet pokalbis, minčių pasidalinimas, aptarimas visiem rūpimų, kartais — aktualių, dažniau — nuolatinių, nepraeinamų mūsų kultūrinio gyvenimo rūpesčių. Teatras ir jo temos, žinoma, vyravo, bet jos anaiptol neapribojo platesnių problemų rato, kuriuo sielojosi seminaras. Teatras buvo veikiau atspirties taškas; jis buvo ryškus ir neiškreiptas mūsų visuomenės interesų ir kultūrinio lygio veidrodis, pro kurį, kaip pro padidinamąjį stiklą, buvo stebimos ir kitos gyvenimo apraiškos. Teatras stovėjo seminaro dėmesio centre, bet aplink jį glaudžiai lipdėsi mūsų dramaturginės, o per jas — ir šiaip literatūrinės problemos, mūsų dailė, mūsų muzika, mūsų visų sričių kritika ir, apskritai, vyraujanti kultūrinė politika. Seminare buvo savaime suprantama, pusę laiko paskyrus kurios grynai teatrinės temos referato klausimui ir aptarimui, likusį laiką praleisti gyvam pokalbyje apie naują reikšmingą knygą, žurnalą ar parodą. Ir didieji politiniai įvykiai, liečią Lietuvą, kaip hitlerinė Klaipėdos krašto aneksija arba neužmirštamos lenkų ultimatumo dienos, rasdavo savo pilną ir nuostabiai vieningą atgarsį seminaro posėdžiuose.

Tad, seminaras nebuvo atsitiktinė teatru besidominčių studentų auditorija, bet gyvas organizmas, nuolat besivystąs, bejieškąs, plačiai ir vispusiškai begyvenąs viskuo, kuo gyveno tauta.

Balio Sruogos asmenybė, jo ramus ir neforsuotas, neprimetamas, bet tvirtas ir nuoseklus vadovavimas buvo tas vienintelis veiksnys, kuris visą tą įvairiausių Lietuvos kampelių ir įvairiausių dvasinių struktūrų studentišką būrį pavertė vientisu ir pozityvia kryptimi einančiu kultūrininkų sambūriu, beveik — brolija.

Jei paskaitose atitrūkęs nuo auditorijos, vienišas profesorius teatskleisdavo klausytojui savo minties eigą, tai seminare Sruoga atsiverdavo visu savimi, visu turtingu savo gaivališkos asmenybės kompleksu. Pagrindinis jo santykis su kiekvienu nariu buvo — mylinčio draugo, tiesa, vyresnio, daugiau žinančio ir labiau patyrusio, bet panašiai jaučiančio ir to pat didelio tikslo siekiančio draugo santykis. Todėl kiekvienam studentui, ar ką tik pašvęstam į universitetinės palėpės klūbo narius, ar keturioliktą semestrą čia bezulinančiam (o tokių buvo — vien dėl šio seminaro belankančių rūmus), su Sruoga bendrauti buvo lengva, drąsu ir nuoširdu. Reikėjo matyti, kaip to tariamojo paniurėlio ir baubo akyse švietė meilė ir nepaprastas, jautrus noras padėti, kai koks jaunas, dar labai naivus studentas, išraudusiais skruostais ir užsikertančiu balsu, skaitė kokį idealizmu persunktą, baisiai kategorišką ir nesutaikomą savo priešiškume blogiui referatą! Sruoga niekad nepašiepdavo nuoširdžių, gerų pastangų, kad ir nekokį vaisių dar nešančių, jis niekad nestodavo olimpiečio pozoj prieš jauną, pradedantį rašytoją ar menininką, bet nepaprastu tikėjimu ir gera valia rėmė jo pastangas, kantriai ir, kaip lygus lygiam, aiškino klaidas, bijodamas užgauti, atsargiai šalino ryškias nesąmones ir nejmanomybes. Jame buvo labai daug tikėjimo žmonėmis, jų sveikąja prigimtimi, ateities lietuvių kultūra, kuriai jis ruošė kovotojus. Bet vargas tam, kas tušty-

bės vedamas, pretenzingai didžiu dėdamasis ar stačiai neišmanydamas ir pasimokyti nebandydamas, falšyvu būdu įmdavo pūsti kultūros dūdon! Tatai retai pasitaikydavo seminare — perdaug persiėmę savo profesorium buvo jo klausytojai, — bet viešajam forume dažnai į paviršių iškildavo burbulai, pretenduoją į elitą, į meno ar kultūros reikalų formavimą ar bent supratimą. Tokiais atvejais buvo ko Sruogos pasiklausyti! Žudanti pašaipa, atremta į žmogiškosios menkystos pažinimą, logiškas atskleidimas ir naikinančiai aštriai išreikštas pasmerkimas, tikslūs smūgiai tiksliausia forma — visa tai krisdavo ant nusikaltusiojo galvos. Dažnai tatai apsiribodavo seminaro diskusijos arena, arba net jo „kuluarais", kai profesorius bekalbėdavo su keliais „senais vilkais", negalėdamas kai kurių opių klausimų kelti per viešai. Dažnausiai kliūdavo menkiems, blogą savo skonį visuomenei skiepijantiems dauguvietinio plauko aktoriams ir režisieriams, nekultūringiems dramaturgams ar ir kultūros reikalų viršininkams; kliūdavo visokiem neišmanėliam, kurių buvo pilna mūsų meno ir literatūros kritikų eilėse, grafomanam ir kitokiem sąmoningiem ir nesąmoningiem kultūros kenkėjam. Kartais kandusis sruoginis sarkazmas išeidavo viešumon, spaudon, ir šiam volteriškam pamfleto mene Sruoga neturėjo sau lygių. Už tai Sruogos nemėgo įsisenėjusiuos „štampeliuos" paskendęs teatras, šiauri nacionalistinio tipo kultūrininkai, iš principo bijoję bet kokios kritikos ir patriotizmą supratę, kaip užgyrimą bet kokios nesąmonės ir beskonės, jeigu tik ji yra lietuviška; jo nemėgo visi, kas jautėsi ne savo vietoj — ar per aukštame soste, ar per sunkiu laurų vainiku ant galvos; jo nemėgo visa, kas mėgo palaimintą stagnaciją, nusistojusią „tvarką", padorų vidutiniškumą, kas gerbė skambų vardą ar aukštą vietą, bet ne kūrybą ir asmenybę. Todėl Sruoga, o drauge su juo — ir visas seminaras, buvo puošiami nihilistų, kultūrbolševikų ar panašaus energingumo epitetais. Ir tas faktas, kad didžioji seminaro narių dauguma priklauso ateitininkų organizacijai, šitos opinijos paveikti negalėjo: juk suniekinti užtenka paskalos, ne faktų!

Tačiau Sruogą suprato ir mylėjo, tiesa, negausūs, bet arti prie savo profesoriaus priėję ir jo asmenybės atspindžiuos praturtėję ir užaugę mokiniai. Jie žinojo, kad Lietuvos žemė niekad nenešiojo labiau nemeluoto, ne deklamuojančio, bet tikros meilės vedamo patrioto, kurio tautiškumas buvo prigimta esmė, o ne dirbtinai, užsakytinai jieškoma forma. Ir tas, kas ateity išnagrinėjęs suras esminguosius Balio Sruogos asmenybės bruožus, įsikūnijusius jo kūryboje, tas drauge nusakys pagrindinius lietuvių kultūros savitumus. Žinojo Sruogai priartėję, jį mylėję žmonės, ir ko verti visi kitokie priekaištai, kaip intriganto ar savanaudžio. Visose vadinamose savo „intrigose" Balys Sruoga buvo tas pats taurus ir drąsus kovotojas už aukštesniąją mūsų kultūrą, prieš jos smulkintojus, išnaudotojus, kenkėjus. Aršiai kovodamas čia su vienu, čia su kitu piktybiniu reiškiniu, Sruoga niekad nėra kovojęs dėl savo asmeniškų tikslų, dėl savo padėties.

Tam, kas norėtų suabejoti jo intencijomis, visada galima pabrėžti, jog Sruoga buvo per protingas, kad savo asmeniškiems siekimams nebūtų radęs daug lengvesnių kelių, jeigu būtu jų jieškojęs. Nedaug proto reikalauja nužemintas ir šypsantis pataikavimas bei nugarkaulio lankstumas, kuriuo prasimušama į aukščiausias visuomenės padėtis, laimimas visuotinas pripažinimas ir pagarba! Taip pat nedaug talento ir originalumo bereikia tinkamoj vietoj ir laiku paberti keletą tuščiaskambių, patriotiškai nuspalvintų banalybių, taip dažnai mūsuose iškeliančių į laikinojo parnaso viršūnes! Argi viso to nebūtų turėjęs Sruoga su savo protu ir talentu lengvai ir be vargo, jeigu tik būtų... ne toks tikras, ne toks didelis, bet — smulkesnis, lankstėlesnis, landesnis?

Istorija parodys jį augančiam dydyje, skaidrėjančioj šviesoj, nuplaus nuo jo pavydo ir menkystų neapykantos bei buko nesupratimo dulkes. Tačiau kartais beveik norėtųsi, kad visi tie smulkūs ir asmeniški priekaištai, tie grumstai ir akmenukai, metami į didelį žmogų, pasirodytų ne tik užtarnauti, bet dar permaži, šimteriopai permaži, kad jo tikrųjų ydų ir silpnybių skaičius būtų dar didesnis, — kad juo ryškiau, juo aukščiau ir skaisčiau pro šias praeinančias drumzles suspindėtų tai, kas nepraeinama ir nesutepama: Sruogos kūryba.

KŪRĖJAS. TEORINIAI PRINCIPAI.

Balių Sruogai poeto galią padovanojo gimtoji Rytų Lietuvos žemė; ugdė jis ją pradžioje slavų rinktinės kultūros aplinkumoj — Jurgio Baltrušaičio literatūriniam salione, susitikimuos su Balmontu, Bielyj, Gorkiu; vėliau-vokiečių meno mieste Miunchene, jo universitete ir bohemoje, jo tada revoliucingo teatro ir ekspresionistinės literatūros atmosferoje; plačiame pasaulyje rinko jis savin vaizdus ir žmones — pamėgtose Alpėse, kelionėse po Kaukazą, Vokietiją, Italiją, Prancūziją, Švediją; bet subrandino ir stipriausiai išreiškė jis save namie — Kaune ir Vilniuje.

Jis įėjo į mūsų literatūrą ir liko jos istorijoje su savo jaunatvės blaškymosi ir audrų, liepsningos meilės ir melancholiškos vienumos, liaudies dainų atgarsių, čia švelnių, čia nevaldomų nuotaikų ir muzikos persunkta lyrika. Vienas pirmųjų simbolistų, jis buvo vertinamas, kaip itin gabus ir, kad ir nesuprantamas, skaitomas ir mėgstamas. Keli poezijos rinkiniai: Svanetų žemės legenda „Deivė iš ežero" (1918), „Saulė ir smiltys" (1919), „Dievų takai" (1922) ir kiti, periodikoj tilpę kūriniai, be to, eilė vertimų, sudarė jam vieno žymiausiųjų besikuriančios laisvos Lietuvos poetų vardą. Daug jo eilėraščių įėjo į chrestomatijas, kaip „Supasi, supasi lapai nubudinti", kiti — populiariomis dainomis virto, kaip „Mano sielo šiandien šventė". Jaunojo Sruogos lyrika paliko svarbų ir neišdildomą pėdsaką mūsų moderniosios poezijos raidoje, ir būsimajam literatūros istorikui, kuris bandys įvertinti Sruogos kūrybos visumą, ji bus neapeinamas atskiros, reikšmingos studijos objektas, kaip anos epochos dvasios ir estetikos išraiška.

Po 1922 metų Sruoga nutilo. Tarytum baigiamosios studijos Miunchene, doktoratas, pradžia dėstymo Lietuvos universitete, publicistika ir visokeriopa kitokia veikla būtų privertusi jį sulaužyti ištikimybę savo poezijos dovanai. Ilgą laiką nieko reikšmingesnio neišėjo iš po jo plunksnos. Tačiau tai buvo tik tariamasis apmirimas, tik tylus ruošimasis. Didelė meilė teatrui arba, tikriau, teatro dvasios įsikūnijimas jame — su visu vidiniu dramatizmu, didžiuliu veiksmingumu, išgyvenimo intensyvumu, visa ko atrama į žmogų ir jo likimą — laimingu būdu susijungė Sruogos asmeny su lyriko talentu, ir subrendimo metais privedė jį prie pačios didžiosios jo gyvenimo misijos, pagrindinės veiklos ir meno srities — teatro kūrybos. 1930 metai buvo lemiamo posūkio metai, kada, po ilgo ruošimosi, specialiai, kad iš arčiau pažintų teatro techniką, suartėjęs su žymiausioju lietuvių teatro režisierium A. Oleka — Žilinsku — jis pasijuto subrendęs sunkiausiojo žanro kūrybai — dramaturgijai. Jau pirmasis veikalas, autoriaus pavadintas trilogiška istorijos kronika „Milžino Paunksmė", padarė Balį Sruogą pirmuoju mūsų dramaturgų tarpe. Tiesa, toli gražu ne tuoj ir ne visų tas faktas buvo pripažintas, ir iki šiol dėl gėdingo rezultato vytautinio literatūros konkurso, kur buvo premijuota ne literatūra, o „Milžino paunksmė" atmesta, mes skaitome spaudoje pasiaiškinimų, kurių motyvai neturi nieko bendra su menu. Tačiau, laikui bėgant ir mūsų kultūrai palengva bręstant, Sruogos teatras, tuo veikalu prasi-

dėjęs, ėmė užimti kritikos opinijoje jam derančią vietą. Tiesa, iki šiol tas teatras liko beveik visiškai nerealizuotas scenoje ir todėl nepadarė įtakos plačiajai publikai, likdamas teatro menininkų ir daugiausia — literatūrinio jaunimo nuosavybe.

Nuo 1930 metų iki 1944 m. Sruoga parašė eilę žymesnių ir smulkmesnių draminės formos veikalų: „Baisioji naktis" (1933?), 1905 m. įvykių drama, „Radvila Perkūnas" (1934?) — Karnavičiaus paimtas operos libretu; „Aitvaras teisėjas" (1935) — lengvas, pusiau—pasakiškas, pusiau—satyrinis veikalėlis „moterim ir vyram, augalotiem ir pipiram"; „Algirdas Izborske" (1938), vienaveiksmis draminis vaizdas; „Apyaušrio dalia" (1940), 3 v. 5 pav. pjesė; „Čičinskas (1941), libretas baletui, ir „Kazimieras Sapiega" (1941), — 4 v. 9 pav. istoriška kronika, didelė tragedija, vainikuojanti Sruogos kūrybą. Stutthofo koncentracijos stovykloje pradėtieji, juodraščių pavidale mus pasiekę veikalai, vargiai bebuvo vėliau atbaigti, būtent: — „Pavasario giesmė", lyrinė 3v. drama, ir dvi 3v. komedijos, „Uošvė" ir „Dobilėlis penkialapis". Per ankstyva mirtis, iššaukta gal fizinių ir moralinių kančių, pergyventų nacių kacete, gal nemažiau sunkių dvasinių skausmų, atitekusių jam po „išvadavimo" anapus geležinės uždangos, nutraukė šį sąrašą, kuris laimingesnėm kūrėjui aplinkybėmis būtų neabejotinai pratęstas eile kitų kūrybinio subrendimo vaisių.

* * *

Prieš bandant iškelti ir suprasti pagrindinius savaimingus Sruogos kūrybos bruožus, pravartu susipažinti su jo teoriniais požiūriais, išreikštais ypač ryšium su teatro kūryba, stovėjusia jo dėmesio centre. Sruoga paliko mažai medžiagos: dalis jo rašytųjų, teorinio intereso turinčių straipsnių, kaip jo Vaičiūno dramaturgijos nagrinėjimas arba plačios studijos apie du Žilinsko pastatymus Kaune-V. Krėvės „Sarūną" ir Dickenso „Varpus", — man nepavyko gauti tremtyje. Tad, kalbant apie jo estetinius principus, tenka vadovautis prisiminimais iš literatūros ir teatro paskaitų, teatro seminaro posėdžių, privačių pašnekėsių, o pagrinde, kaip vienintele dokumentine medžiaga, — Stutthofe užmestų dviejų straipsnių apmatais temomis: „Apie dramaturgijos pradžiodalas" ir „Estetinė ir natūralinė tikrovė"; paildomai — dviem laiškais — atsakymais dukteriai: „Tikroviškumas vaidybos mene" ir „Romantizmas teatre". Gal kaip tik koncentracijos stovyklos kančioje galutinai kristalizavosi idealistinė Sruogos kūrybos koncepcija, kurios pagrindinius bruožus bandysiu čia iškelti..

Baliui Sruogai meninė kūryba yra aukšta misija, į kurią kūrėjas turi sudėti visas savo dvasios jėgas, visą gyvenimiškąją patirtį, žmonių pažinimą ir skonį, — ir visa tai atiduoti **žmogaus** tarnybai, jo paguodai aukštesniąja prasme, jo dvasios jėgų pažadinimui ir nuskaidrinimui. Sruoga sako: „Menas turi pažadinti širdyje visa, kas amžina. Žmoguje turi būti pažadintas žmogus. Žmogus privalo būti taurus. Tas taurumas turi būti prikeltas per taurias emocijas, per skaidrinantį katarsis. („Teatro romantizmas.") Būdamas individualistas, pasaulio centre statydamas žmogų, jo laisvę, asmenybę, Sruoga yra griežtai priešiškas bet kokiam tendenciniam menui, bet kokiai didaktikai, partiškumui, utilitarizmui, smulkumui. Tačiau — „iš to visiškai neseka, kad mene neturėtų būti idėjų. Meno veikale panaudota ideologija yra anaiptol nemenkesnė priemonė emocijom sukelti, negu visos kitos. Idėjų gausumas ir stiprumas, jų meninis pateisinimas meno kūriniui yra itin svarbu. Jose yra pagrindas sudaryti veikalo dideliam turiniui. Juo didesnis turinys, juo stipresnė to turinio forma, juo harmoningesnė to turinio ir formos sandora, — juo stipresnis meno kūrinys. Tiktai čia: idėjos nėra meno tikslas, bet tik kūrybinė priemonė. Todėl senoji pašiepiama formulė „menas menui" reiktų perkrikštyti į kitą, daug tikslesnę, būtent — menas žmogui" (iš straipsnio „Estetinė ir natūralinė tikrovė"). Iš čia matyti, kad Sruoga ne tik atsiriboja nuo visokio tendencinio tarnybinio meno, bet, iš kitos pusės, atmeta ir beidėjinio formalizmo, estetizmo ir kitas dekadentines kryptis, atsisukdamas pirmiausia į žmogų. Sruogai kūrybos tikslas — sukelti estetinės emocijas, kurių alkis žmogaus dvasiai esąs įgimtas. Estetines gi emocijas žmoguje sukeliąs išgyvenimas estetinės t. y. meno kūriniu išreikštosios tikrovės. Čia iškyla bene pagrindinis Sruogos principas: natūraliosios tikrovės atribojimas nuo estetinės. Tiesa, sruogiškai suprastas kūrėjas, kaip ir natūralistas su realistu, naudojasi realybės duomenimis, kaip elementais savo menui, kaip medžiaga; jis turi taip pat laikytis tuos elementus derinančios logikos ir psichologinės tiesos. Tačiau tatai ir viskas, kas riša Sruogą su realistine pakraipa. Priešingai jai, jis neturi tikslo sekti gamtą, nei pasitenkinti kurios nors idėjos iškėlimu. Jam rūpi iš realiosios, anestetinės tikrovės duomenų, juos poetizuojant, sukurti naująją, iliuzorinę, estetinę realybę. Toji estetinė realybė, tiesa, imanti egzistuoti tiktai meno priėmėjo sąmonėje, jei jame kyla estetinės emocijos. Tai yra, priešingai objektyviai tikrovei, jos būtis esanti tik subjektyvi, efemeriška. Menas neegzistuojąs objektyviai iš viso, jei jis nesujudina jo priėmėjo dvasios ir neima joje gyventi.

Kas yra tos estetinės emocijos savo esmėje, Sruoga atsisako apibrėžti, pasitenkindamas nurodymu, kad jos esančios pirmapradė sąvoka, kaip alkis ar gyvybė, kurių pajautimas tegalįs būti nupasakotas, jų sukeltas procesas galįs būti atvaizduotas, tačiau jų esmė esanti neapibrėžiama. Estetinių emocijų išgyvenimas žmoguje auginąs dvasines galias, vedąs taurėjimo, tobulėjimo keliu. Paneigdamas per siaurus natūralizmo ir realizmo siekius, gyvenimo kopiją ar tendenciją, Sruoga atsistoja ryškiai idealistinėje pozicijoje ir iš dalies identifikuoja savo meno koncepciją su nauju, pagilintu romantizmo supratimu, su kuriuo jį jungia — „keli elementai — gyvenimo poetizacija, dvasios primatas, estetinė tikrovė ir t. t. Bet" — sako jis laiške apie teatro romantizmą — „mes siekiame daug daugiau negu senieji romantikai. Mes apimame visus kūrybos elementus, visas išraiškos priemones. Mes kuriame dvasios karaliją". Ir, kaip išvada, kuriuo būdu menas turi paveikti jo priėmėją, Sruoga sako: „Ne emocijos turi kilti iš idėjų, bet idėjos iš emocijų." Vadinas, idėjų formavimas paliktas paties meno priėmėjo sąmonei. Sujaudintoje estetinių emocijų dvasioje jos turinčios organiškai išaugti, nebūdamos iš viršaus kūrėjo primestos.

Tokia didelė reikšmė, skiriama meno priėmėjui — pats menas tik per jį įgyjąs gyvybę — nuosekliai veda prie visų meninių priemonių suorganizavimo, kad pageidaujamosios emocijos galėtų kilti. Kūrėjo darbas einąs dviem pagrindinėm kryptim: tikrovės elementų komponavimas į naują, kūrėjo psichikos matomąją, sudvasintą visumą, — ir tų elementų stilizacija arba poetizacija, iškeliant reikšminga, prikuriant trūkstama, tušuojant neesminga. Forma turi būti glaudžiausiam ryšy su reiškiamuoju turiniu, ir jos dėsniai — kūrybos dėsniai — romantikų principu iškyla nauji, saviti iš kiekvieno naujo kūrinio esmės. Bet kokie teoriniai klasicizmo ar realizmo dėsniai, kūrybai iš kalno primetami — Sruogos paneigiami.

Konkrečiai apie teatro kūrybą Sruoga kalbą straipsnyje „Apie dramaturgijos pradžiodalas". Pagrindinė šio straipsnio mintis yra labai įdomi ir požiūriu į paties Sruogos kūrybą lemiama. Dramaturgija esanti be reikalo įtraukta ir panardinta bendrosios literatūros

gausybėje, kaip vienas jos žanrų — tiesa, kaip aukščiausia literatūros forma, jos kitų rūšių sintezė. Tikrumoje jos vieta esanti kitur: „Dramos veikalai tarnauja visai kitam dievui, negu visos kitos literatūrinės formos", — sako Sruoga. Tatai jau antikinėje senovėje, didžiųjų Aischilo, Sofoklio ir Euripido laikais, gerai skyrė graikai, kurie — „Dramaturgiją atėmė iš Apolono ir atidavė kitam dievui globoti. Ir mūza čia veikia visiškai kita, savarankiška, nepriklausoma". Dramaturgija, pasak Sruogos, buvo ir turėtų vėl tapti svarbiąja, sudedamąja teatro meno, o ne literatūros dalimi. Ilgus amžius dramaturgiją buvo pasiglemžę savo hegemonijon literatūros kritikai ir istorikai ir teatras likęs baudžiauninku, kurio — „visa gyvenimo prasmė tebuvo — tarpininkauti tarp literatūros ir publikos, — dialogizuotą literatūros veikalą publikai gyvais paveikslais pailiustruoti." Todėl, nuosekliai galvodami, kai kurie rimti literatūros teoretikai priėję išvados, kad teatras, iš viso, ne menas. „Jis, kaip tarpininkas ir iliustratorius, esąs tik nemokšoms reikalingas. Sąmoningas, išlavintas pilietis, paskaitęs dramos veikalą, gauna daug didesnio pasitenkinimo, negu žiūrėdamas jo vaidinamo spektaklio".

Šitoji teatro krizė buvusi ypačiai aštri mūsų šimtmečio pradžioje. Tačiau teatro graboriai tuoj susilaukė atkaklios reakcijos iš teatralų tarpo. Pirmasis balsas, kad teatras reikia gelbėti iš literatūros, buvo Georgo Fuchso, žymaus Miuncheno meno teatro kūrėjo ir reformatoriaus, jo knygoje „Teatro revoliuciją". Žymiausieji teatrų vadovai pasigavo tą mintį ir teoriniu bei meniniu darbu ėmė ryškinti teatro specifiką ir vaduoti jį iš literatūrinės baudžiavos. Gordon Graige, Adolph Appia, Max Reinhardt, Génier, Mejerhold, Vachtangov ir kiti ėjo ta kryptimi.

Balys Sruoga, kas jaučiama ir jo straipsnyje, prisidėjo prie šių drąsių novatorių ir savo draminėje kūryboje sąmoningai nuėjo „tarnauti teatro dievui" neneigdamas tačiau dramaturgijos natūralaus ryšio ir giminystės su literatūra. Jei literatūros veikalo uždavinys betarpiškai kelti skaitytojo emocijas, tai — „atspausdintas dramos veikalas toli gražu dar nėra baigtas. Jo uždavinys — ne betarpiškai emocijas kelti, bet duoti medžiagos, duoti pagrindo spektakliui — teatrinio meno kūrybiniam žygiui organizuoti". Vadinas, kurdamas teatrui, dramaturgas turį iš anksto pažinti ir apskaičiuoti, kokios teatrinės išraiškos galimybės prisidės prie jo duotosios medžiagos — kaip skambės ar rezonuos žiūrovų salėje aktoriaus lūpose tekstai, kaip veiks dekoratyvinis fonas, šviesos, kostiumai, mizanscenos ir tt. Sruoga žino ir pabrėžia teatrinės priemonės nepaprastą svarbą, nes, sako jis, dažnai scenoje nebyli pauzė, užpildyta miminės aktoriaus vaidybos, veikia šimteriopai galingiau už stipriausiąjį tekstą.

Maža to, kad scena su savo meno ir technikos priemonėmis yra būtina, kad dramaturgijos veikalas realizuotųs, — yra dar ir trečias, tiek pat svarbus to meno komponentas, be kurio nėra teatro. Tai — žiūrovas. Tai tik jis savo priimančioje sąmonėje sulydo visus atskirus teatro elementus — tekstą, vaidybą, dekoracijas, muziką etc. — į organišką vienumą. Ir tai tik jo sąmonėje lieka gyventi ir tampa realybe nuskambėjęs ir pasibaigęs teatro spektaklis.

Toliau, vystydamas savo mintis apie teatro veikalą, Sruoga nebenutolsta nuo tradicinės dramturgijos teorijos reikalavimų. Jis pabrėžia siužeto ir veiksmo vyraujantį vaidmenį dramos veikale — dar svarbesnį už charakterių kūrimą. „Jau Aristotelis mokė, kad be charakterių galinti būti tragedija, o be fabulos — negalinti", — sako jis. „Be veiksmo, vykstančio, augančio, besikartojančio, stiprėjančio ir lūžtančio negali būti draminio veikalo"

Charakterio pagrindas dramos veikale — valia. Kad galėtų pasireikšti, dramos herojus turi kam ryžtis, ką nuspręsti, vykdyti, kovoti su kliūtimis.

Personažų grupės būtinos bent dvi — kovojančios. Bet dažnai esti ir trečia, neutrali, vadinama rezonuojamąja sritimi.

Kompozicija — labai griežta, logiška, gimininga architekto iš anksto sudaromajam pastato planui, kur į pagrindines, esmines dalis derinamos detalės ir ornamentai.

Medžiaga yra žodis, ir Sruoga reikalauja: „Kiekvieno personažo kalba turi būti labai kondensuota, turininga, veiksminga, spalvinga, kas labiau emocinga". Toji kalba turinti skambėti — ne tik akustine prasme: ji turinti, be to, rasti atgarsį, rezonansą klausytojo dvasioje.

Su šiomis pagrindinėmis dramaturgijos tezėmis rišasi Sruogos mintys apie sceninį veikalo realizavimą, apie aktoriaus meną, išreikštos vokiečių kalba rašytame laiške iš Stutthofo „Die Wahrhaftigkeit in der Schauspielkunst". Neigdamas visur natūralizmą, Sruoga ir iš pagrindinio scenos meno komponento — vaidintojo reikalauja nebe natūralių pergyvenimų, bet jų pagrindu sukurtų estetinių išgyvenimų ir reiškimosi priemonių. Jis sako: „Vaidyba su jos šimteriopa priklausomybe turi būti laisvės, pakilios, įdvasintos kūrybos menu, aš norėčiau pasakyti — ekstazės menu!"

Savo jau anksčiau cituotame rašiny „Estetinė ir natūralinė tikrovė" Sruoga tarsi reziumuoja savo požiūrius į teatro meną ir iškelia jo nepaprastą reikšmę:

„Teatro menas yra sinkretinis menas. Jis drauge yra ir statiškas ir kinetiškas. Jis apima architektūrą, tapybą, skulptūrą, poeziją, muziką, choreografiją ir kitus elementus. Tik blogame teatre šie elementai yra sudėjimo tvarka aprėpti — jie turi sinkretiškai, organiškai drauge užaugti — sudaryti organišką vienetą. Teatro menas, kaip apimąs visas kitas meno šakas, yra aukščiausias. Nenuostabu, kad ir jo įtaka žmonijos dvasios gyvenime, buvo ir gal tebėra pati didžiausia. Jis betarpiškai veikia mases ir sukelia stipriausią išgyvenimą."

Jeigu čia cituotuose rašiniuose ir žymus kai kur formulavimo skubotumas, kategoriškumas ir pan., — kas visai suprantama, nes visi tie straipsniai yra rašyti Stutthofo kacetę, pasiekė mus dažnai nepakankamai lanksčiai valdoma vokiečių kalba ir teturi juodraštiškų apmatų pobūdį, — jie vis dėlto leidžia sudaryti aiškų ir darnų Sruogos teatrinių principų vaizdą.

(Bus daugiau)

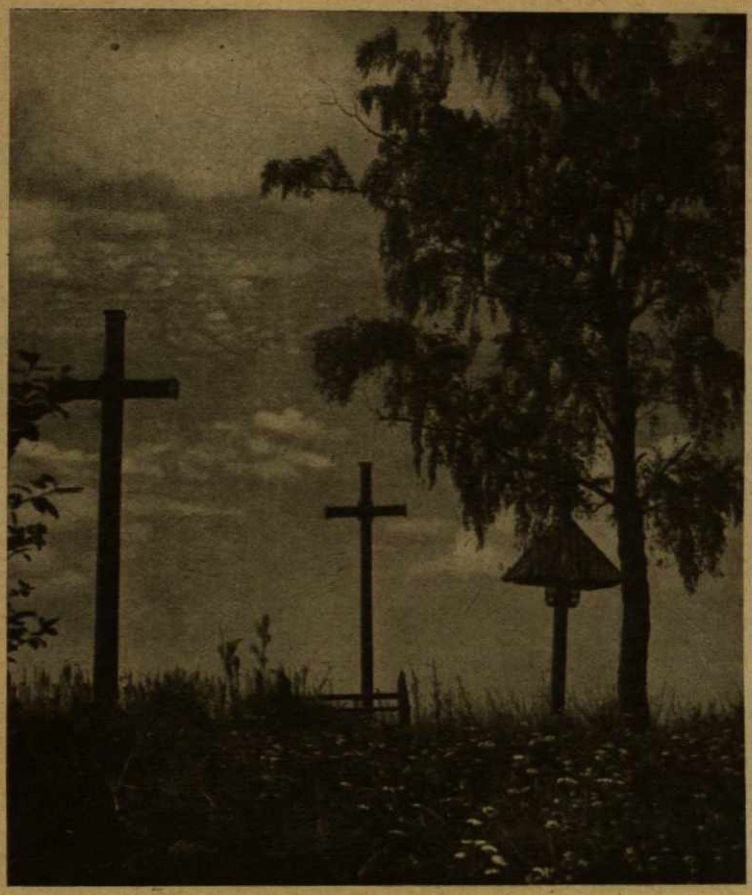

ANTANAS VAIČIULAITIS / PIEVA

Kai mano kūnas bus žolė, aš miegosiu savo brangiųjų lygumų krašte.
Vėjams padvelkus, nulinksiu su pievų pražydusia gėle.
Klausysiuosi bičių dūzgimo ir paukščių dangų mėlynam.
Čiulbės tenai strazdas kleve ar berže baltam.
O žiede raudonas, išaugęs gimtajam lauke!
O gentie švelniasiele, ateinanti dienų brėškime!
Iš amžiaus į amžių keliaujant žaliąja lanka.
Ir berdama rasą mane palyti kūdikių pėda minkšta.
Jums ašai dainuosiu giesmę nemirštančios tautos.
Jus aš lydėsiu nuo rytmečio rūko ligi vakaro žaros.
Jus užmigdysiu prie alkų, pušynų, šventų ąžuolų.
Per naktį budėsiu prie jūsų tyliųjų sapnų.
Jus gaigystėj kelsiu sena tėvų krivule.
Ir brolių žygiuotei išvesiu velėna žalia.
Aš savo vienatvėj regėsiu aukštąsias dausas.
Aš vienas ten būsiu ir grosiu senolių graudžiąsias dainas.
Dūduojant, man viksvos ir smilgos tyliai sušiulens.
Ten stirna ištroškus atbėgs prie upelio vandens.
Žiūrėsiu už girių, už kalnų, užu pilkųjų debesų.
Ten giedra, ir mėlyna, ir visad skaistu.
Nakčia aš gėrėsiuos sietynu ir žvaigždė krituole.
Ir vėjams dūzgenant, siūbuosiu brangiųjų lygumų žole.

APIE VOKIEČIU MOKSLININKUS, TYRINĖJUSIUS LIETUVIU KALBA

PROF. ERNESTAS FRAENKELIS*)

Jau prieš Praną Boppą (1791—1867), kuris buvo lyginamosios kalbotyros kūrėjas ir pradedant 1833 m. išleido plačią knygą apie šitą dalyką, kai kurie Vokietijos mokslininkai ir poetai gyvai domėjosi labai senoviška lietuvių kalba. Garsusis Karaliaučiaus filosofas Imanuelis Kantas, kurio pavardė tur būti lietuviškos kilmės (plg., pilnesnius vardus kaip Daukantas, Gedkantas, Viskantas ir dalių atvirkščia tvarka: Kantalga, Kantautas ir tt.), Ruhigo žodyno antros 1800 m. Kr. Mielkės pataisytos laidos prakalboj skatina vokiečių visuomenę atkreipti dėmesį į tą kalbą, kuri, nors mažos tautos vartojama, esanti svarbi ir bendrajai tautų istorijai. Jis giria lietuvius už jų darbštumą ir vaišingumą. Herderis knygoj apie tautų balsus dainose ir Lessingas žavėjosi lietuvių dainų gražumu. Vėliau ir kiti vokiečių poetai domėjosi lietuvių dainomis ir jas net vertė.

Savaime suprantama, kad lyginamoji kalbotyra negalėjo apsieiti be nuolatinės atodairos į lietuvių kalbą. Antai daug lietuviškų lyčių iš tiesų yra senoviškesnio pobūdžio net už sanskrito ir graikų kalbų atitikmenis. Pvz., trečiasis veiksmažodžio būti esamojo laiko asmuo esti visai nėra pasikeitęs nuo indoeuropiečių prokalbės laikų. Sanskrito asti atrodo jaunesnis dėl balsio e pereigos į į.

Nors Pranui Boppui visados rūpėjo lietuvių kalbos duomens, tačiau dar tebetrūko tikslios, visus bruožus apibūdinančios gramatikos. Tai Augusto Schleicherio (1821—1868) nuopelnas, kad jis 1856 m. Pragoje išleido platų lietuvių kalbos mokslą. Schleicheris buvo dažnai keliavęs į Mažąją Lietuvą, kur jis surinko pasakų, dainų ir mįslių. Šitie rinkiniai buvo išspausdinti Schleicherio gramatikoj, kur jis pridėjo šį tą ir iš Didžiosios Lietuvos raštų.

Schleicherio bendroji indoeuropiečių kalbų apžvalga (jo „kompendiumas") pasirodė 1861 m. ir sulaukė mažesniame negu 15 metų laikotarpyje net trijų laidų. Paskui nebebuvo įmanoma tęsti šitos knygos ligtoliniame pavidale, kadangi nuomonės apie indoeuropiečių prokalbės balsius buvo iš pagrindų pasikeitusios. Sanskritas, nepaisant savo senos literatūros, yra balsių atžvilgiu daugiau atsitolinęs nuo prokalbės negu Europos indoeuropiečių kalbos, prie kurių šeimos priklauso ir lietuvių kalbą.

Jau prieš Schleicherio veikalus Augustas Friderikas Pottas (1802—1870) buvo paskelbęs etimologiškus tyrinėjimus (1833 ir t. t. metais) Ši knyga, kur nuolat atsižvelgiama ir į lietuvių kalbą, dar tebeturi didelę vertę. Pottas buvo aštraus proto mokslininkas ir skynė kelią antram žymiam etimologui Augustui Fickui (1833—1916), kuris 1868 m. pradėjo leisti visų indoeuropiečių kalbų lyginamąjį žodyną. Šis žodynas susilaukė iš viso 4 laidų. Lietuvių kalba jame vaidino svarbų vaidmenį. Tą patį galima pasakyti ir apie vėliau (1927—1932) A. Waldės ir J. Pokornio išleistą tos pačios rūšies žodyną; kurio duomens iš lietuvių kalbos yra Alfredo Senno patikrinti.

Friderikas Kuršaitis (1806—1884), Mažosios Lietuvos lietuvis, 1876 m. parašė lietuvių kalbos gramatiką. Ji yra ne tik naujoviškesnė už Schleicherio kny-

---

*) Prof. Ernestas Fraenkelis (gimęs 1881. 10. 16. Berlyne) yra vienas iš žymiausių dabartinių Vokietijos kalbininkų. 1905 m. — dr. phil. Berlyne, 1909 m Kielio univ. priv. docentas, 1916 m. to paties univ. ekstraordinarinis, o nuo 1920 m. ordinarinis profesorius. 1936 m. dėl rasinių įstatymų turėjo pasitraukti iš universiteto. Nuo 1945 m. Hamburgo universiteto profesorius.

Prof. Fraenklis yra išleidęs keleta lietuvių kalbotyrai labai svarbių veikalų kuriuose specialiai domėjosi lietuvių kalbos sintaksės problemomis, ir, be to, paskelbęs daugybę straipsnių įvairiuose filologiniuose žurnaluose. Parašęs disertaciją ir paskiau habilitaciją iš klasikinės filologijos, ta sritimi ligi Pirmojo pasaulinio karo daugiausia ir domėjosi. Vis dėlto, nesvetimi jam buvo ir lituanistiniai dalykai; antai jau 1901 m., dar tebestudentaudamas, skaitė Donelaitį. Pirmasis stambesnis jo veikalas, kuris tiesiogiai lietė lituanistiką, nes nagrinėjo baltų ir slavų kalbų santykius, pasirodė 1914 m. Nuo to laiko lituanistika vis labiau pasidarė jo mokslo tyrinėjimų pagrindine sritimi: ypač po to, kai jis kelis kartus atsilankė Lietuvon. 1923 m. jis pirmą sykį viešėjo Lietuvoje apie 5 savaites ir susipažino su Būga. Antrą kartą atvyko 1926 m. ir pakviestas apie 3 mėnesius skaitė Humanitarinių Mokslų fakultete paskaitas apie indoeuropiečių kultūrą ir protėvynę, o, be to, pratybose nagrinėjo Mažvydo kalbą. 1928 m. gyveno apie 2—3 mėnesius ir išstudijavo Daukanto raštų kalbą. 1934 m. kelias savaites viešėjo Vilniuje. Čia lietuvių gimnazijoje lietuviškai paskaitė paskaitą apie Vilniaus krašto lietuvių kalbos slavybes. 1936 m. vėl atvyko Vilniun ir išgyveno apie 8 savaites; šį kartą liet. gimnazijoje skaitė paskaitą apie Daukanto kalbą. Lankydamasis Lietuvoje ir susiartinęs su lietuvių mokslo žmonėmis prof. Fraenkelis ėmė savo tyrinėjimus skelbti ir lietuvių mokslo žurnaluose: iš pradžių „Tautoje ir Žodyje", paskiau „Archivum Philologicum".

Praktiškai išmokęs lietuvių kalbą ir gerai susipažinęs su mūsų naująja literatūra, prof. Fraenkelis pirmasis plačiu mastu ėmė naudoti baltų kalbotyroje šalia mūsų senųjų raštų ir naujųjų autorių veikalus. Tai irgi svarbus jo nuopelnas baltų kalbotyrai.

Iškilęs į žymiuosius lituanistus, prof. Fraenkelis buvo pakviestas redaguoti kalbotyrinės bibliografijos žurnale „Indogermanisches Jahrbuch" baltų kalbotyros skyrių. Turėdamas nemažą pažinčių lietuvių mokslo ir literatūros pasaulyje, prof. Fraenkelis galėjo gerai sekti, kas naujo pasirodydavo mūsų žurnaluose ir knygų lentynose, ir rūpestingai viską, ką pastebėdavo, sužymėdamas ir parecenzuodamas, jis išugdė minėtame žurnale lietuvių (panašiai ir latvių) platų, palyginti su kitais, filologijos skyrių. Redaguoti jis pradėjo 1928 metais išspausdintu ir 1926 metų kalbotyros bibliografiją apimančiu XII tomu ir redagavo ligi XXIII tomo, išspausdinto 1939 m. ir apimančio 1937 m. bibliografiją. Vėliau, kad ir nebeturėdamas teisės dalyvauti vokiečiu spaudoje, jis nemetė pamėgtojo lituanistikos darbo ir Suomių Mokslų Akademijos Metraščiuose 1941 m. išspausdino baltų kalbotyros bibliografiją, apimančią 1938—1940 metus. Dabar prof. Fraenkelis vėl pakviestas bendradarbiauti „Indogermanisches Jahrbuch" žurnale ir šiuo metu spausdinamame XXVII tome suredagavo baltų kalbotyros 1941—1943 m. bibliografiją.

Nežiūrint savo senyvo amžiaus, prof. Fraenkelis uoliai tebedirba lituanistikos srityje. Antai sunkiose jam karo ir pokario sąlygose jis parašė tyrinėjimą apie M. Petkevičiaus 1598 m. katekizmo kalbą, kuris buvo 1947 m. Goetingene išspausdintas. Dabar prof. Fraenkelis renka medžiagą etimologiniam lietuvių kalbos žodynui, drauge rašo ir spausdina daug lituanistinių ir apskritai lingvistinių straipsnių.

Prof. Fraenkelis yra ne tik gilus lietuvių kalbos žinovas ir jos mylėtojas, bet yra ir didelis lietuvių bičiulis. Štai, Pabaltijo Universitetui Hamburge įsikūrus, o paskui Pinnebergan persikėlus, prof. Fraenkelis tuojau mielai sutiko jame skaityti paskaitas. Šalia kai kurių germanistinių kursų jis lietuvių kalbos seminare su studentais lietuviškai nagrinėja senųjų mūsų autorių (Mažvydo, Daukšos, Petkevičiaus, Sirvydo) kalbą. Be to, reikia pastebėti, kad be jo mielai naudotis leidžiamos asmeninės bibliotekos lituanisto darbas Pabaltijo Universitete būtų tiesiog sunkiai įmanomas.

Paprašytas duoti „Aidams" savo straipsnį, jis pats jį parašė lietuviškai. Tame straipsnyje rasime žinių ir apie jo paties lituanistinius veikalus. **V. M.**

gą, bet ir duoda daugiau medžiagos iš Didžiosios Lietuvos tarmių. Kuršaitis prisipažįsta, kad daug jam ligi tol negirdėtų kalbos naujienų išgirdęs iš vyskupo Antano Baranausko (Barono), kai su juo susipažino ir atlankė jį Kaune.

Kuršaitis išvertė ir Šventąjį Raštą į lietuvių kalbą, ir jo vertimas dar tebevartojamas lietuvių evangelikų liuteronų bažnyčiose, tuo tarpu kai katalikai naudojasi dabartine kalbos dvasią daugiau atitinkančiu arkivyskupo J. Skvirecko vertimu.

Oskaras Wiedemannas (1860—1917), Pabaltijo vokietis, apsigyvenęs Leipcige, pasistengė išnaudoti surinktuosius faktus lyginamosios kalbotyros reikalams. Jo lietuvių kalbos vadovas pasirodė Strasburge 1897 m. Jau 1891 m. jis buvo parašęs svarbią knygą apie lietuvių kalbos veiksmažodžių būtojo laiko darybą. Jo išvados, apskritai imant, dar dabar kalbininkų pripažįstamos, nors kelios išgalės kitaip aiškinamos (žiūr. Sandbacho 1930 m. knygą apie tą patį dalyką).

Atskiri lietuvių kalbos klausimai nagrinėjami taip pat vokiečių slavistų. Vienas iš žymiausių šios rūšies tyrinėtojų buvo Augustas Leskienas (1840—1916), Leipcigo universiteto profesorius, senosios bulgarų ir dabartinių serbo-kroatų kalbų gramatikų autorius. Jis parašė tris svarbias monografijas, liečiančias lietuvių kalbos problemas. Savo rašte apie baltų, slavų ir germanų linksniuotę (1876 m.) jis įrodė, kad giminystė tarp germanų kalbų iš vienos, o slavų ir baltų kalbų iš kitos pusės nėra taip didelė, kaip buvo Schleicherio spėjama. Toj pačioj knygoj Leskienas pirmas aiškiai pabrėžė, kad garsų dėsniai veikia be jokių išimčių ir kad skirtumai nuo laukiamo pavidalo turi visados kurių nors priežasčių. Ypačiai analogija esanti svarbus faktorius kalbų raidoj.

Antroj knygoj 1884 m. Leskienas nagrinėjo lietuvių kalbos balsių kaitaliojimąsi. Taisyklingas balsių kaitaliojimas yra išlaikytas lietuvių kalbos visoj eilėj atvejų nuo prokalbės laikų. Sanskrite, kur a, e, o sutapo į vienintelį a, kur a i, e i, o i atstojami vienintelio e, ir kur a u, e u, o u — vienintelio o, balsių kaita yra jau labai išdilusi.

Leskieno trečia lituanistikos knyga apie vardažodžių darybą lietuvių kalboj (1891 m.) yra dar dabar naudinga, nors P. Skardžius, pasirėmęs gausesne medžiaga ir aprašęs taip pat veiksmažodžius (jo knyga išėjo Vilniuj 1941 m.), daugely atvejų papildo ir pataiso Leskieno pažiūras.

Po Leskieno mirties pasirodė jo paruošta trumpa lietuvių kalbos gramatika su skaitymais (1919 m.). Leskienas pats jos nebegalėjo patikrinti dėl staigios mirties. Išleidimu rūpinosi jo žentas V. Streitbergas, garsus germanų kalbų tyrinėtojas ir gotų kalbos pradinės knygos, be to, dar germanų prokalbės gramatikos autorius. Kadangi Streitbergas nebuvo baltistas, į Leskieno pomirtinę knygą įsibrovė daug klaidų, kurias parodė Būga Kalbos ir Senovės 154 ir t. t. psl. Kitas Leskieno gramatikos trūkumas yra tekstų iš Didžiosios Lietuvos stoka. Bet nė dėl to Leskienas nėra kaltas; juk, kada jis prirengė medžiagą, siautė Pirmasis pasaulinis karas, ir naujausios lietuvių raštijos kūrinių tik maža dalis buvo Vakarų Europai prieinama.

Tarp Leskieno mokinių žymią vietą užima Aleksandras Brückneris (1856—1939), Tarnopolėj gimęs lenkas, ilgą laiką buvęs Berlyno universiteto slavų kalbų ir literatūrų profesorium. Jo specialybę sudarė jo gimtoji kalba ir lenkų literatūra. Vis dėlto, jis paskelbė nemaža knygų ir straipsnių taip pat iš baltų kalbų srities. 1877 m. jis parašė knygą apie lietuvių kalbos skolinius iš slavų kalbų. Kad jis kartais per toli ėjo, įtardamas kai kuriuos lietuvių kalbos žodžius esant paskolintus iš slavų kalbų, ir kad jis dažnai neskyrė senesnio gudiškos kilmės skolinių sluogsnio nuo naujesnio, paimto iš lenkų kalbos, nemažina jo pionieriaus darbo vertės. Šituos trūkumus bent dėl senesnės gadynės pašalino P. Skardžius savo 1931 m. disertacijoj apie slaviškus skolinius senųjų lietuvių autorių raštuose.

1917 m. Brückneris paskelbė ilgą straipsnį apie baltistikos rezultatus Streitbergo redaguotoj indoeuropiečių kalbotyros istorijos apžvalgoj.

Schleicherio garsiausias mokinys buvo J. Schmidtas (1843—1901), kuris iki savo mirties dėstė lyginamąją kalbotyrą Berlyno universitete, kurio jis buvo ordinarinis profesorius. Jau studentavimo laikais Jenoje jis padėjo Schleicheriui, kurio paskaitų jis klausė, aiškinant ir spaudai ruošiant Donelaičio raštus. Schleicherio parengtasis Donelaičio kūrinių leidinys pasirodė 1865 m. Tą patį darbą atliko G. Nesselmannas (1811—1881) 1869 m. Jis ne tiktai kaip Schleicheris pridėjo Donelaičio žodyną, bet ir išvertė jo eilėraščius originalo metrais vokiškai.

Nesselmannas sustatė ir lietuviškai-vokišką žodyną (1850 m.). Jo pagrindą sudarė J. K. Sirvydo, Brodovskio, Ruhigo ir Mielkės žodynai, bet jis nėra taip patikimas kaip jo pirmatakų rinkiniai, be to, sutvarkytas ne paraidžiui, bet pagal garsų kokybes, kas truputį apsunkina vartojimą.

1870 m. eilėraštyį iš Linkmenų (Vilniaus krašte) skundžiamasi, kad jaunuomenė esanti labai pasileidusi ir „vargiai mokanti Tėve mūsų". Ji jau nebeskaitanti Donelaičio raštų; „o gi šita nebevilkis (neturėk tokios vilties), kad žinotų, kas tai Milkis (Mielkė), Daukšus (Daukša), Šyrvids (Sirvydas) ir Bretkūnas, Ruikis (Ruhigas), Kurša (Kuršaitis), Nesselmunas, Haakas, Šleikers, Laukis (Daukanto slapyvardis), Réza, Strazdas, Poška ir Pabrėža" (žiūr. Volterio chrestomatijos 207 psl. 27 ir t. t. eil.). Šitos eilutės aiškiai rodo, kiek aukštai jau tada buvo įvertinami kai kurie vokiečiai lituanistai net plačiosios lietuvių visuomenės.

Leipcigo universitetas buvo labai ilgą laiką, taip sakant, kalbotyros centras. Tai buvo Karolio Brugmanno (1849—1919) nuopelnas. Be jo indoeuropiečių kalbų lyginamosios gramatikos metmenų, kurie sulaukė dviejų laidų, nė šiandien joks kalbininkas negali apseiti. Aišku, kad šitos knygos tomuose lietuvių kalba užima svarbią vietą. Sintaksinę dalį buvo parengęs B. Delbrückas, o antroje laidoje sintaksės keli skyriai buvo apdirbti K. Brugmanno, kuris juos įterpė į pačia gramatiką. Lietuvių kalbos sintaksė anuomet dar mažai buvo išstirta. Jablonskio knygos ar dar nebuvo iš spaudos išėjusios, ar kiek jų jau buvo išspausdinta, pasiliko nežinoma Vakarų Europoj. Taigi lietuvių kalbos sintaksė, priešingai kaip tos kalbos gramatika, daug nefigūruoja nei Brugmanno nei Delbrücko metmenų dalyse.

Vis dėlto, Brugmannas ją išdėstė Garliavos tarmės aprašyme, kuris randamas jo drauge su Leskienu sustatyto dainų ir pasakų rinkinio priede (1882 m.) Šita knyga buvo abiejų mokslininkų rašyta 1880 m. padarytos kelionės į Mažąją ir Didžiąją Lietuvą proga. Leskieno tekstai kilę iš Vilkyškių (Klaipėdos krašte), Brugmanno iš Garliavos arti Kauno. Pridėtas taip pat retų žodžių sąrašas.

Žymus Augusto Ficko bendradarbis ir jaunesnis draugas buvo Adalbertas Bezzenbergeris (1851—1922), iki savo mirties buvęs Karaliaučiaus universiteto ordinarinis profesorius ir kelius kartus šitos aukštosios mokyklos rektorius. R. Trautmannas, M. Ebertas, J. Gerulis ir J. Yčas (pastarasis Tautos ir Žodžio 2 tomo 49 ir t. t. psl.) yra paskyrę šiam garsiam baltistui atsiminimo straipsnius. Pradėjęs savo

mokslo darbą germanistikos srityje, jis, jau būdamas Goettingeno universiteto privatdocentas ir vėliau ekstraordinarinis profesorius, vis daugiau įsigilino, jo draugui Fickui patarus, į baltų kalbų nagrinėjimą. Bezzenbergerio iniciatyva buvo skelbiami seni lietuvių spaudiniai su įvadais ir išnašomis. Bezzenbergeris pats išleido M. Mažvydo katekizmą ir krikšto formuliarą, be to, latvių 1586 m. katekizmą ir tariamuosius Simano Grunauo latviškus poterius. Jo draugas F. Bechtelis, vėliau Hallės universiteto profesorius, kur jis daugiau atsidėjo graikų tarmių ir tikrinių vardų tyrinėjimams, paskelbė Baltramiejaus Vilento enchiridiono ir Naujo Įstatymo evangelijų bei laiškų vertimus. R. Garbė paskelbė J. K. Sirvydo pamokslo punktų pirmąją dalį. Jis trumpai aiškino Sirvydo rytinę tarmę.

Dabar mums žinomi ne tik visi Mažvydo ir jo bendradarbių raštai, kuriuos atrado J. Gerulis Karaliaučiaus valstybiniame archyve ir perspausdino manuldruku Kaune 1922 m. ir Heidelberge 1923 m., bet yra taip pat paskelbtos Sirvydo pamokslų pirmoji ir antroji dalis drauge su lenkiškais vertimais. Abidvi dalys yra F. Spechto rūpesčiu išleistos. Jis jas aprūpino gramatišku įvadu, kur visi duomens yra trumpai suglausti ir išaiškinti atsižvelgiant į naujausius tyrinėjimus (1929 m.).

Jau Goettingene Bezzenbergeris parašė knygą „Indėliai į lietuvių kalbos istoriją". Šita knyga pasirodė 1877 m. Tenai yra išnaudota daug 16 ir 17 amžių raštų, kurie laikomi Karaliaučiaus įvairių įstaigų bibliotekose. Jis ypačiai surinko Bretkūno postilės ir Šventojo Rašto vertimo gramatikos bruožus; be to, jis perskaitė ir daug kitų senų raštų, kaip Nobažnystės Knygą, Morkūno reformatų postilę ir t.t. Savaime suprantama, kad daug Bezzenbergerio aiškinimų dabar yra pasenę. Neretai jis nesvarsto, kad turime reikalo su paprastomis spaudos klaidomis; bet visa tai nieku būdu nemažina jo knygos vertės.

Savo išvadas apie Klaipėdos krašto tarmes Bezzenbergeris yra paskelbęs knygoje „Lietuviški tyrinėjimai. Indėliai lietuvių kalbai ir tautybei pažinti" (1882 m.). Ten yra išspausdinta dainų, pasakėčių, lietuvių papročių aprašymų. Taigi ir tautosakininkas sužino daug naujo. Retų žodžių sąrašas lengvina tekstų supratimą.

Bezzenbergerį domino ne tiktai kalbos ypatybės, bet taip pat istorijos ir tautosakos dalykai. Jis įkūrė Karaliaučiuj Prūsijos muziejų ir asmeniškai dalyvavo kasinėjimuose Rytų Prūsijoj, kuriems jis pats vadovavo. Jo nuopelnus kaip senovės paminklų tyrinėtojo yra įvertinęs M. Ebertas Kuhno lyginamosios kalbotyros 51 tome.

Be lietuvių kalbos Bezzenbergeris nagrinėjo ir prūsų bei latvių tarmių tekstų, pridėdamas išnašas ir trumpą gramatiką. Prūsijos latvių kalbą jis aprašė 1888 m. Kuršių kopų šiaurės gyventojų tarme domėjosi vėliau ir kiti mokslininkai, ypačiai latviai J. Endzelynas, J. Plakis, P. Šmitas.

Daug Bezzenbergerio baltistikos straipsnių išspausdinta jo paties įsteigtuose ir redaguotuose „Indėliuose į lyginamąją kalbotyrą", kurių iš viso buvo išleista 30 tomų. Po 30 tomo priedo, apimančio visų šitame žurnale dėstytų žodžių ir dalykų rodyklę, „Indėliai" buvo sujungti su A. Kuhno įsteigtu lyginamosios kalbotyros žurnalu, kurio tuolaikiniai redaktoriai buvo E. Kuhnas (A. Kuhno sūnus) ir V. Schulze. Bezzenbergeris kaipo trečias įstojo į redakciją. Nuo to laiko jo straipsniai buvo spausdinami Kuhno žurnale.

Bezzenbergeriui vadovaujant, 1883 m. pradėjo rodytis „Lietuvių literarinės draugijos pranešimai", kurių išėjo 5 tomai. Jų tikslas buvo išgelbėti „lietuvių nykstančią kalbą nuo pražūties" ir suvokti kuo daugiausia medžiagos iš lietuvių kalbos ir senovės. Taigi šitas rinkinys apima daug tarmių raštų ir tautosakos duomenų. Jame bendradarbiavo vokiečių ir užsienio (ir Lietuvos) mokslininkai.

V. Schulze, vienas iš vėlesnių Kuhno žurnalo redaktorių, darbavosi visų indoeuropiečių kalbų srityje. Jo dvi svarbiausios knygos yra skirtos klasikinių kalbų klausimams. Nors ir neparašęs plataus ir suglaudžiančio veikalo apie lietuvių kalbą, jis ją labai gerai mokėjo; tai liudija jo „Mažųjų raštų" rinkinys. Įtikinąs yra jo veiksmažodžių klausti ir klausyti (esamojo laiko 3 asmuo klauso) priegaidžių skirtumo aiškinimas ir įrodymas, kad tai yra susiję su klausti geidalo reikšme. Juk šito veiksmažodžio pirminė prasmė buvo „geisti klausyti". Sanskritas pažįsta panašų darybos skirtumą asmenuotės srityje. Iš senesniųjų lietuvių autorių V. Schulze domėjosi daugiausia Daukšos ir Donelaičio šnektomis. Dėstydamas indoeuropiečių tautų senovę, jis atkreipė dėmesį ir į lietuvių papročius, kurie dažnai nėra pasikeitę nuo priešistorės laikų.

Feliksas Solmsenas (1865-1911) buvo panašios linkmės tyrinėtojas kaip Schulze. Aiškindamas graikų ir lotynų žodžių kilmę, jis dažnai juos sugretindavo su atitinkamais lietuvių, latvių ir slavų kalbų išsireiškimais. Elsnerio knygoj apie dievaičių pavadinimus Solmsenas parengė lietuvių dievaičius apimantį skyrių.

Slavistas Reinholdas Trautmannas (g. 1883), Bezzenbergerio mokinys, lietė savo raštuose ir daug baltistikos klausimų. Ericho Bernekerio (1847-1937) naudinga knyga apie senųjų prūsų kalbos paminklus (1896 m.) nebeatitiko naujausiųjų mokslo pažiūrų. Apie Liuterio katekizmo prūsiškus vertimus buvo Bezzenbergerio tyrinėjimų dėka kitaip sprendžiama negu tada, kai Bernekeris rašė savo knygą. Nors šitų vertimų stilius yra baisus, vis dėlto, daug vokiškumų nėra paprastos klaidos, bet yra susiję su vokiečių kalbos įtaka pačiai prūsų kalbai. Trautmannas, pritardamas Bezzenbergerio nuomonei, iš naujo rašė prūsų kalbos gramatiką, kurią jis paskelbė greta su tekstais 1909 ir 1910 m. Trautmanno išvadomis kaip pamatu pasinaudojo ir olandas N. van Wijkas (1880-1941) savo „Senprūsiškose studijose" (1918 m.) ir naujausias prūsų kalbos tyrinėtojas latvis J. Endzelynas (g. 1873), kuris išdėstė jos atskiras problemas įvairiuose latvių filologų draugijos raštų sąsiuviniuose ir 1943 m. paskelbė ištisą gramatiką su žodynu.

Ir lietuvių kalbos srityje Trautmannas neretai yra pareiškęs savo nuomonę. Jis išleido ypačiai žemaičių pasakėčias, aprūpindamas jas aiškinančiomis išnašomis.

Lygia dalimi išdėstomas ir baltų ir slavų kalbų žodžių lobynas Trautmanno knygoj „Baltiškas ir slaviškas žodynas" (1923 m.). Ten parodoma ne tiktai abiem kalbų šeimoms bendrųjų žodžių kilmė, bet ir tų žodžių kurie, nors apriboti viena ar antra šeima, tačiau yra paveldėti iš prokalbės. Lietuviška medžiaga buvo Būgos patikrinta. E. Bernekerio žymus slavų kalbų etimologijos žodynas, deja, nėra pabaigtas, bet tiktai pirmas tomas ir antrojo pirmas sąsiuvinis (iki m raidės) yra išėję iš spaudos, o Pr. Miklosicho etimologiškas žodynas yra pasenęs. Taigi Trautmanno knyga užkiša bent dalinai šitą spragą.

Garsiam slavistui M. Vasmeriui baltistika yra ypačiai dėkinga už jo baltų ir slavų vietovardžių nagrinėjimus, kurie daug prisideda prie baltų tautų proistorės geresnio supratimo. Vasmeriui pavyko šiek tiek papildyti Būgos teorijas.

Apie J. Gerulio (g. 1888) parūpintą Mažvydo raštų leidinį jau kalbėjome. Gerulis, kaip ir Trautmannas, Bezzenbergerio mokinys, išspausdino taip pat parinktus senosios lietuvių literatūros tekstus knygoje „Senieji lietuvių skaitymai" (1 dalis Kaune 1927 m.), pridėdamas literatūrinio pobūdžio įvadus, šį tą rašė

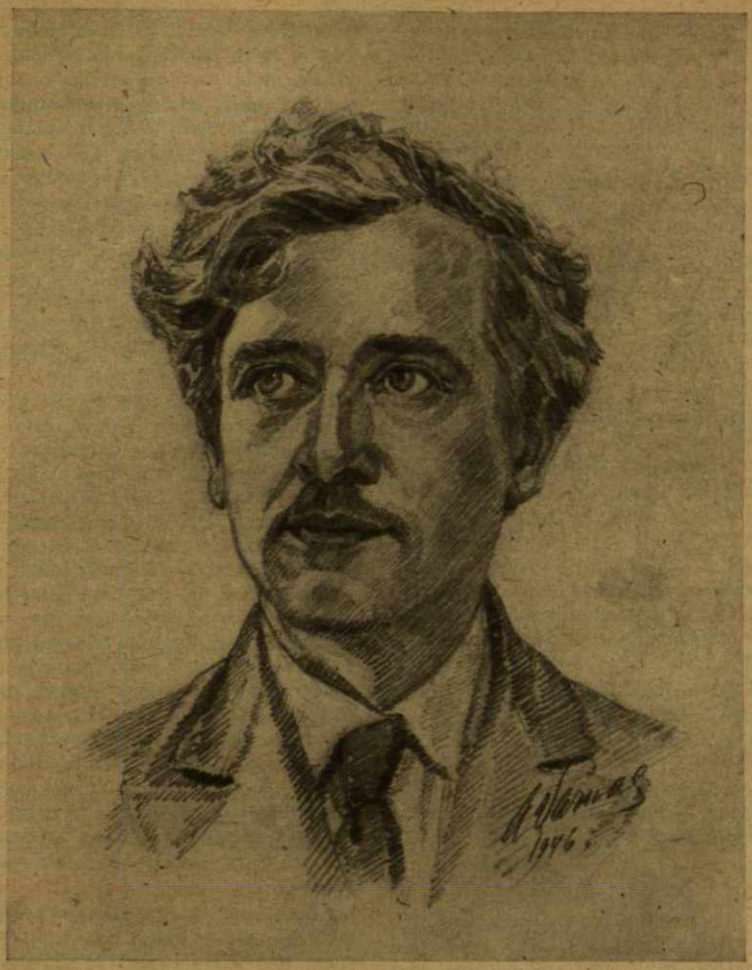

Adomas Varnas **Dailininkas P. Kalpokas (piešinys pieštuku)**

apie kai kurias senųjų rašytojų vietas ir davė labai gerą apžvalgą apie visas baltų tautas Eberto proistorės dalykų žodyne. „Lietuvių tarmių studijose" jis pataisė Spechto nuomones apie lietuvių tarmes ypačiai garsų mokslo atžvilgiu. Drauge su norvegu Kr. Stangu Gerulis aprašė lietuvių žvejų tarmę Prūsuose (1933 m.).

Gerulis ir Trautmannas išdėstė ir prūsų kalbos pavadinimus, pirmasis jos vietovardžius (1922 m.), o antrasis jos asmenvardžius (1925 m.). Nuolat jų knygose prigretinami atitinkami lietuvių kalbos pavadinimai. Anksčiau jau Leskienas domėjosi lietuvių asmenvardžiais, o tą patį uždavinį pilniau atliko K. Būga (Vilniuję, 1911 m.).

Įvairių tarmių bruožai buvo sudominę jau H. Weberį (1832-1904). Jis buvo Eisenacho gimnazijos direktorius ir susidraugavęs su vyskupu Antanu Baranausku (Baronu), kurio gražų eilėraštį „Anykščių Šilelis" jis išspausdino 1882 m. Eisenacho gimnazijos programoj. Baranausko laiškai Weberiui, kurie nusviečia vyskupo daugiapusiškumą ir jo susidomėjimą lietuvių kalbotyra, matematika ir muzika (ypačiai smuiko griežimu), yra dabar K. Alminauskio keliuose „Archivum philologicum" tomuose paskelbti. Tas pats Alminauskis apgynė Leipcige 1934 m. daktaro disertaciją apie lietuvių kalbos iš vokiečių kalbos paskolintus žodžius.

Baranauskas buvo Weberiui kelius kartus pataręs rašyti lyginamąją lietuvių kalbos gramatiką, ypačiai atsižvelgiant į tarmes. Jis žadėjo jam padėti svarbiomis pastabomis apie tarmių ypatybes. Weberis tačiau vis atidėliojo tą reikalą. Tuo būdu iš šio plano niekas neišėjo, ir Baranauskas buvo priverstas galutinai atsisakyti nuo savo karščiausio linkėjimo.

Pranas Spechtas (g. 1888) 1920 ir 1922 m. išleido visus Baranausko surinktus tarmių tekstus. Antras šitos Spechto knygos tomas apima tikslų tarmių aprašymą ir duomenų pritaikymą prie lyginamosios kalbotyros dėsnių.

Spechto knyga yra stropumo ir plačiausių žinių visų indoeuropiečių kalbų srityje šviesus ženklas. Spechto vartojamas metodas yra pavyzdingas tokios rūšies tyrinėjimams. Kadangi anuomet autorius neturėjo progos kelionėmis Lietuvon susipažinti su gyvąja liaudies kalba, nėra nuostabu, kad ypačiai fonetikos duomens jo dažnai nėra kaip reikiant išaiškinti. Vis dėlto, Gerulio aštrūs priekaištai nėra teisūs ir neatsižvelgia į ano laiko sunkenybes tokiam darbui. Spechtas apsigynė vokiečių slavistikos žurnalo 8 tome.

Spechtas rašė dar aibę gerų straipsnių apie įvairius lietuvių kalbotyros klausimus. Jis perskaitė daug senų ir naujų raštų ir surinko gausią medžiagą lietuvių kalbos raidai pažinti. Labai gerame savo darbe jis išdėstė

baltų ir slavų kalbų —n— kamienų linksniuotę ir giminingus reiškinius. Jis yra išspausdintas Kuhno žurnalo 59 tome (1932 m.). Spechtas ten papildė Būgos pažiūras apie priesagos — ū n a s ir dvibalsio u o kilmę. Būga jas buvo pareiškęs „Lietuvos Mokyklos" 4 sąsiuvinyj 1921 m.

Streitbergo 60 metų sukakčiai paminėti knygoj (1924 m.) 622 ir t.t. psl. Spechtas rašė baltų kalbų apžvalgą pagal ano laiko žinias.

Kaip aukščiau paminėta, Spechto rūpesčiu yra išspausdintos abidvi Sirvydo pamokslų dalys su lygiagrečiais lenkiškais vertimais. Įvade yra trumpai, bet ištisai ir nuodugniai suglausti Sirvydo rytinės tarmės bruožai.

Savo naujausioj knygoj apie indoeuropiečių linksniuotės kilmę (1944 m.) tiesa, Spechtas yra tvirtinęs daug griežtai neįrodomų dalykų, ir aš turiu dažnai priešlatauti jo nuomonėms. Jis kartais nuklysta tiesiog į šunkelius. Bet iš antros pusės man reikia atviral ir be pavydo pripažinti, kad autoriaus daug išgalių yra laimingai išaiškinta.

Sanskritistas Karolis C a p e l l e r i s yra surinkęs kelias pasakas iš Mažosios Lietuvos ir parašęs knygą „Kaip senieji lietuvininkai gyveno". Ten yra aprašyti Stalupėnų, autoriaus tėviškės, lietuvių papročiai. Žinios yra įdomios tautosakininkui.

Povilas S c h u l t z e, į atsargą išėjęs Mažosios Lietuvos evangelikų kunigas, savo Hallės 1932 m. daktaro darbe aprašė Pilupėnų apskrityj pamažu nykstančią lietuvių kalbą. Jis paskelbė kai kuriuos tekstus iš šitos apskrities ir nušvietė iš vokiečių kalbos paskolintuosius žodžius ir posakius. Kartais atsirado net mišiniai tarp vokiečių ir lietuvių žodžių.

E. S i t t i g a s 1929 m. pagal Krokuvos originalus ir Ed. Volterio naują atspaudą paskelbė Ledezmos katekizmo lenkišką vertimą drauge su Daukšos ir antro mums arčiau nepažįstamo kunigo jėzuito lietuvišku vertimu. Yra labai džiuginantis reiškinys, kad visi trys tekstai yra tarpeiliniai išspausdinti. Viršuj stovi lenkiški žodžiai, tiesiog po jų Daukšos vertimas, o po pastarojo bevardžio autoriaus lietuviškas tekstas. Šituo budu skaitytojas pajėgia tuojau matyti trijų tekstų skirtumus ir vertėjams atsitikusius lenkiškumus. Daukšai, rodos, daug geriau pasisekė lietuviškas stilius negu bevardžiui vertėjui. Ir iš Vujeko knygos išverstoj postilėj Daukša, kiek galima, stengėsi išvengti lenkiškų ir gudiškų skolinių ir posakių. Taip elgiasi ir Sirvydas, priešingai keliems kitiems seniems rašytojams.

Šitame sąryšyj paminėsiu dvi daktaro disertacijas, kuriose nagrinėjami seni lietuvių kalbos paminklai. V. W i t t e rašė 1931 m. apie vertėją Vaišnorą senesnįjį, o P. S a l o p i a t a išdėstė 1929 m. seniausių lietuvių katalikų evangelijų vertimų tarpusavinius santykius.

Slavų ir baltų tikybą palygino H. T h o m a s 1934 m. Bonnos universiteto daktaro rašte.

F. S o m m e r i s rašė 1914 m. plačią knygą apie indoeuropiečių — i a — ir — i o — kamienų atstovus baltų kalbose. Bet jis permaža tekstų savo reikalams išnaudojo ir nesvarstė, kad daug jo paminėtų dalykų nieko neįrodo. Dažnai turime reikalo ne su prokalbės reiškinių tęsiniais, bet su grynai tarmiškomis balsių pakaitomis. Tai jau aiškiai pabrėžė J. Endzelynas savo recenzijoj.

Labai geras kalbininkas, kuris darbuojasi daugely indoeuropeistikos sričių ir stropiai atsideda ir lietuvių kalbai, yra Goettingeno universiteto profesorius Eduardas H e r m a n n a s (g. 1869). Jau 1912 m. būdamas dar gimnazijos mokytojas, jis parašė įdomią knygelę apie lietuvių kalbos sakinius, kurie yra įvedami jungtukų. Nors tuomet jo žinioj tebuvo maža senų ir dabarties raštų medžiaga, jo išvados, išskyrus kai kurias smulkmenas, perėjo į bendrą mokslo lobyną. Jis griežtu metodu įrodė, kad iš klausiamųjų įvardžių išvestiniai jungtukai pamažu užėmė tą vietą, kurią turėjo anksčiau tie, kurių pamatas yra indoeuropiečių prokalbės pažyminis įvardis * j o s (sanskr. y a s, graiku h o s). Vėliau Hermannas patikrino savo davinius, peržiūrėdamas daug senų ir naujų literatūros kūrinių. Savo naujas pastabas jis paskelbė knygoj „Lietuviškos studijos" (1926 m.). Ten jis palietė ir daug kitų klausimų, susijusių su jungtukų vartojimu ir reikšme. Lietuvių kalba sekė ir bent dalinai dar tebeseka indoeuropiečių prokalbės dėsnius kai dėl silpnai kirčiuotų dalelyčių vietos sakinyj.

Eduardas Hermannas domisi ir daugiau literatūrinio pobūdžio problemomis. Tarp kitko jis parašė straipsnį „Pastabos apie lietuvių raštiją Prūsijoj" (1923 m.). Ką jis tenai išdėsto apie tariamąją J. Bretkūno vokišką kilmę, tiesa, ne visai atitinka tikrenybę. Neseniai V. F a l k e n h a h n a s savo išsamioj knygoj apie Bretkūną kaipo lietuviškojo Šventojo Rašto vertėją ir jo pagalbininkus (Karaliaučiuj 1941 m.) reiškė tą nuomonę, kuri bent man rodosi tvirtai pamatuota, kad Bretkūno motina buvusi prūsė. Tos pačios tautybės, Falkenhahno nuomone, galbūt yra buvęs ir Bretkūno tėvas, nors tai nėra pilnai tikra. Įmanoma, kad pastarasis buvo slavas ar net vokietis žemaitis. Bretkūno prūsiškos kilmės klausimą svarstė ir Gerulis. Nors Bretkūno gimtoji kalba buvo prūsiška, dalinai ir vokiška, jis mokėjo nuo mažens taip pat lietuviškai. Be to, jam nebuvo svetimos nei latvių nei kuršių nei lenkų kalbos. Lietuviškai rašyti jis, kaip spėja Falkenhahnas, buvo išmokęs jaunystės metais iš apsišvietusių lietuviškų sluogsnių. Jie turėjo daug įtakos Bretkūno lietuviškam stiliui.

Kitas labai įdomus Hermanno raštas išdėsto lietuvių bendrinę kalbą kaipo bendrosios kalbotyros problemą (1929 m.). Baranausko ir Aušros lemiamas vaidmuo lietuvių rašomosios kalbos išsivystyme visai įtikinamai pabrėžiamas,

Hermannui rūpėjo ir nelietuvius sudominti lietuvių kalba. Dėl praktiškų sumetimų jis rašė lietuviškai — vokiškų pasikalbėjimų knygelę (Kaune 1931 m.), kuri bus maloni visiems šitos gražios kalbos ir jos literatūros mėgėjams.

Eberhardas T a n g l (g. 1897) rašė įdomią, Berlyno universitetui įteiktą disertaciją apie galininko su dalyviu vartojimą senojoj lietuvių kalboj (1929 m.) Belgrado profesoriui Beličiui pašvęstame raštų žiupsnelyj (1937 m.) jis nagrinėjo lenkų kalbos įtaką senajai lietuviu raštijai. Vokiečių žurnaluose jis paskelbė kelius trumpus, bet turiningus straipsnelius ir recenzijas, kur lietuvių kalba vaidina svarbų vaidmenį.

Valterio F e n z l a u knyga apie Klaipėdos apskrities lietuviškų vietovardžių ir asmenvardžių vokišką pavidalą (1936 m.) rodo autorių esant gerą ir germanistikos ir lituanistikos žinovą. Iš jo patiriame daug įdomių dalykų apie abiejų kalbų tarpusavinius santykius Klaipėdos krašte, kaip jie atsispindi vardų šviesoje. Kartais suvokietinimas ar atvirkščiai lietuviškojo pavidalo atnaujinimas pasisekė tik pusėtinai dėl to, kad vokiškų ir lietuviškų garsų atitikmuo buvo neteisingai suprantamas ir kai kurios vienos ar antros kalbos atmainos buvo perdedamos.

Pilnos lietuvių kalbos lyginamosios ir istorinės sintaksės dar tebetrūksta, nors visa eilė knygų ir straipsnių nušviečia atskirus jos reiškinius. Be to, J. Jablonskis ir kiti lietuviai mums yra davę aprašomąsias sintakses. Taigi mes randame daug medžiagos J. Jablons-

kio lietuvių kalbos sintaksės pirmoje dalyje (Seinuose 1911 m.), kur išdėstomi sakinių skyriai, taip pat Jablonskio lietuvių kalbos gramatikoj, jo knygoje apie linksnius ir prielinksnius ir t.t. Bet visos šios ir panašios rūšies knygos turi ypačiai praktiškų tikslų: mokyti rašomosios kalbos taisyklingo vartojimo.

Spragą, kuri atsirado dėl lyginamosios sintaksės stokos, bent iš dalies užkišti pasistengiau aš savo dviem knygomis: „Lietuvių kalbos linksnių sintaksė" (Kaune 1928 m., atspaudas iš Tautos ir Žodžio 4 ir 5 tomų) ir „Lietuvių kalbos pasturdėlių bei prielinksnių sintaksė" (Heidelberge 1929 m.). Pasirėmiau ne tiktai kitų suvokta medžiaga, bet ir savo paties ištraukomis iš senų ir naujų raštų. Lietuvių kalbos duomenis visados sugretinau su kitomis baltų kalbomis, ypačiai su latvių kalba, kur aš išnaudojau Endzelyno rinkinius jo latvių kalbos gramatikoj ir jo knygoj apie latviškus prielinksnius. Žinoma, atsižvelgiau nuolat ir į kitas indoeuropiečių kalbas ir į lietuvių kalbos tarmes.

Kelius straipsnius rašiau ir apie kitas lietuvių kalbos sintaksės dalis. Mane domino tokie klausimai jau 1914 m., kada pasirodė mano pirmas didokas straipsnis apie slavų ir baltų kalbas (Paryžiuje leidžiamo kalbotyros žurnalo 19 tome). Man visuomet naudingas buvo ilgametis užsiėmimas klasikinėmis kalbomis ir šitoj dirvoj įsigytas filologinis metodas. Vilniuje išleistojo žurnalo „Balticoslavica" antrame ir trečiame tomuose (1936 ir 1938 m.) esu tyręs Vilniaus krašto tarmes ir gramatikos ir sintaksės atžvilgiu. Medžiagą man suteikė Arumaa ir Otrębskio knygos. Pastarasis buvo aprašęs Tverečiaus tarmės faktus.

Savo naujausioj knygoj tyrinėjau Merkelio Petkevičiaus 1598 m. reformatų katekizmo gramatiką ir ypačiai sintaksę (Goettingene 1947 m.). Pasistengiau atskirti lenkų kalbos įtakos paveiktus posakius nuo grynai lietuviškųjų.

Domėjausi taip pat kitais lietuvių kalbos bruožais, kuriuos sugretinau su latvių ir kitų indoeuropiečių kalbų reiškiniais. Savo apžvalgoj apie 1938-1940 m. pasirodžiusias baltų kalbotyros knygas ir straipsnius (Helsinkyj 1941 m.) pareiškiau ir savo paties nuomonę apie naujausius baltistikos ginčijamus klausimus.

Labai geras sintaksės tyrinėtojas veikslų srityje yra E. Koschmiederis, kuris parašė išsamią knygą apie lenkų kalbos veiksmažodžių veikslus (Vilniuje 1934 m.). Tenai jis išdėstė trumpai ir baltų kalbų, ypačiai lietuvių kalbos vartojimą, pabrėždamas skirtumus tarp lenkų ir lietuvių kalbų veikslų srityje. Jau prieš jį Endzelynas, Skardžius ir Sennas tyrinėjo latvių ir lietuvių kalbų dėsnius, liečiančius veikslus. Po Koschmiederio knygos išėjimo ypačiai lenkas J. Safarevičius nagrinėjo kelius senus lietuvių rašytojus (Sirvydą, Daukšą ir Morkūną) veikslų vartojimo atžvilgiu. Aš pats dėmesį atkreipiau į M. Petkevičių.

Ir Šveicarijos vokiečių kalbininkų rūpinamasi aplamai baltistika, ypač lietuvių kalba. Maksas Niedermannas (g. 1874) mėgsta tyrinėti lietuviškų ir latviškų žodžių tarminį išplitimą. Jis paskelbė įdomias pastabas apie gandro ir apie bulvės pavadinimus baltų kalbose (žiūr. A. Kaegio draugų jo 70 metų sukaktuvių proga 1919 m. išleistąją knygą ir Heidelbergo žurnalo „Žodžiai ir daiktai" 1923 m. 8 tomą). Savo neseniai pasirodžiusiame straipsny „Studijos apie lietuviškų žodžių geografiją" (Šveicarijos žurnale „Anthropos", 1945 m.) Niedermannas trumpai suglaudė ir papildė savo ankstesnius darbus.

Tragiškai 1938 m. birželio 14 d. miręs šveicarietis Pranas Brenderis (g. 1894) veikė iki savo mirties kaip Vytauto Didžiojo universiteto docentas ir ekstraordinarinis profesorius Kaune. Nors jo specialybė buvo lotynų kalba, kurios katedra jam buvo pavesta, jis rašė daug straipsnių vokiečių ir lietuvių žurnaluose ir apie atskirus lietuvių kalbos klausimus. Ypačiai pagirtinas jo darbas apie lietuvių kalbos mažybinių daiktavardžių rūšis ir jų vartojimą (Tautos ir žodžio 3 tome). Be to, jis išdėstė lietuvių kalbos žodžių darybą, jų literatūros hegzametro kokybę, klasikinių vardų sulietuvinimą ir t.t. Jis buvo Bazelio profesoriaus a. a. J. Wackernagelio mokinys. Wackernagelis daug prisidėjo prie indoeuropiečių kalbotyros pažangos. Jo vyriausią tyrinėjimo dirvą sudarė graikų, lotynų ir indoiraniečių kalbos. Nors jis neįsigilino specialiai į baltų kalbas, jis žinojo ir vartojo visa, kas buvo reikalinga jo darbams, ir iš baltų kalbotyros, ir neretai gražios pastabos apie baltų kalbų panašius reiškinius visai netikėtai randasi jo knygose.

Alfredas Sennas (g. 1899) kaip Pr. Brenderis buvęs ilgą laiką Lietuvos Universiteto Humanitarinių Mokslų fakulteto narys 1930 m. buvo pakviestas į Jungtines Valstybes, kur jis dabar profesoriauja Philadelphijos universitete. Friburge (Šveicarijoj) jis studijavo be lyginamosios kalbotyros ypačiai germanistiką ir debiutavo su darbais iš šios srities. Jo disertacijos „Studijos apie germanų kalbų skolinius" (1925 m.) antra dalis buvo išspausdinta Lietuvos Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto Raštų antrame tome. Būdamas Kaune, Sennas tapo labai geras lietuvių kalbos žinovas ir teoriškai ir praktiškai. Jo gabumo praktiškai naudotis šia kalba gražus vaisius buvo jo 1929 m. su skaitymais parašytas lietuvių kalbos mokslas. Šita knyga, kur visos taisyklės yra pateiktos pagal naujausius kalbotyros davinius, visų lietuvių kalbos mėgėjų buvo karščiausiai sveikinama. Skaitymai yra sumaniai parinkti ir duoda neblogą vaizdą apie lietuvių dabarties raštijos kūrinius.

Sennas rašė ir visą eilę grynai moksliško pobūdžio straipsnių lietuvių, vokiečių ir amerikiečių žurnaluose, kaip antai: apie lietuvių tarmes, Dievo pavadinimus įvairiose indoeuropiečių kalbose, lenkų ir vokiečių kalbų įtaką lietuvių kalbai, baltų kalbų santykius su slavų kalbomis, senus lietuvių papročius (pvz., apie kūčias ir kūčių vakarą) ir t.t. Jo recenzijos duoda dažnai naujų rezultatų.

Visi trys šveicariečiai kalbininkai išleido lietuviškai — vokišką žodyną. Jo pirma dalis (iki k raidės pabaigos) pasirodė 1932 m. Antros dalies išėjo keli sąsiuviniai, kurie baigiasi žodžiu pagyringas. Šitas žodynas yra patikimas ir reikšmės ir kirčiavimo atžvilgiu. Jis niekados nenuvilia vartotojo, skaitančio naujos literatūros kūrinius. Mes visi labai džiaugtumės, jeigu, nepaisant sunkių sąlygų ir vieno iš bendradarbių staigios mirties pasisektų tęsti šitą naudingą darbą.

Gale šito straipsnio paminėsiu dar iš vokiečių, kurie darbavosi lietuvių kalbos naudai, poliglotą Jurgį Sauerveiną (1831-1904). Gimęs Hannoverio apskrityj, jis nebuvo kalbininkas tikra to žodžio prasme, bet buvo išmokęs praktiškai labai daug Europos kalbų. Lietuvių kalba jis pajėgė taip gerai išsireikšti, kad jis net rašė lietuviškus eilėraščius. Tiesa, jo raštuose kada nekada pasitaiko vokiškos rūšies posakių, bet apskritai imant, jo lietuviškas stilius yra labai pagirtinas, ir jis daug prisidėjo prie Mažosios Lietuvos gyventojų susidomėjimo savo gimtąja kalba. Jis Mažąją Lietuvą labai dažnai lankydavo ir ragino lietuvius likti ištikimais Vokietijos piliečiais, bet, vis dėlto, neužmiršti savo kalbos ir priešintis suvokietinimui.

Mano šio straipsnio uždavinys buvo pateikti kiek žinių tiktai apie lituanistus vokiečius. Savaime suprantama, kad ir kituose kraštuose, kur klesti indoeuropiečių lyginamoji kalbotyra, lietuvių kalba stropiai nagrinėjama, ir galima būtų ir iš jų paminėti daug tyrinėtojų, kurių dėka lituanistika darė didelę pažangą.

Vilniaus bokštai

PAULIUS JURKUS ŽINGSNIAI

Rudenį vėl grįžau į miestą, į studijas, į savo mažą kambarėlį. Pavakario valandom sėdėjau tarp knygų tylus. Ant stalo kvepėjo paskleistos pušies žievelės, baltavo iš ežerų atšinešti akmenėliai, margavo stiklinėje vazoje rudens lapai.

Vieną kartą šitose valandose išgirdau palangėje žingsnius. Jie plaukė lėtai gatvele, ties mano langu truputį stabtelėjo ir vėl tolyn nuėjo.

Krūptelėjau. Ir kas galėtų eiti? Kas galėtų užklysti į šią tylią gatvelę?

Kitą vakarą vėl jie pasigirdo. Pastūmiau knygas į šalį ir klausiaus. Žingsniuose buvo kažkas neįprasto. Atrodė, kad eitų vakaro ramumas.

Žingsniai kartojosi. Tą pačią valandą plaukė jie pro šalį tokie švelnūs, lengvučiai. Aš pradėjau jų laukti. Nujausdamas, kada jie turi ateiti, užskleisdavau knygas, tvarkingai jas sudėdavau ir, atsišliejęs į kėdę, ramiai klausydavausi. Kiekvieną jų garsą pagaudavo mano ausis, ir pats nepajusdavu, kaip mane liūliuoja ir kažką kužda.

Tai buvo mielos valandėlės, kurios, kaip trapios gėlės, sužydėdavo mano kambarėlyje.

Praėjo kiek laiko, ir supratau: tai mergaitė eina. Mergaitė!

Kiekvieną rudenį ateidavo į miestą naujos mergaitės. Jų veidai buvo saulėje įdegę ir tokie švelnūs, pilni, kaip prinokę granatiniai obuoliai. Turėjo jos vasaros laukų kvapą ir atrodė, kad prieš atvažiuodamos į miestą, jos perėjo savo sodybų laukus, tuos paupių liepynus, kalveles ir miškelius, kur kvepia šilai ir pušies sakai. Ir visa tai pasiėmė su savimi, kad mieste jaustų laukų platumą ir artumą.

Rudens saulės pripiltose gatvėse jos atrodė kaip kitų kraštų gražūs paukščiai, patekę į zoologijos sodą. Nors ir ėjo draugų būrelyje, bet buvo vienišos ir liūdnos. Ir jų juoke prasiveržda vo ta vienišumo gaida ir palikusių namų ilgesys.

Aš nejučiom suartėdavau su jom. Iš būrelio išsiskirdavo viena ir pasidarydavo mano bičiulė. Įvesdavau ją į universiteto gyvenimą, į draugų ratelius.

Kai iškrisdavo pirmas sniegas ir gatvės spindėdavo akinančia šviesa, kai vakare į plaukus puldavo snaigės, ji praeidavo pro mane. Kažkur kitur jaukiuose kambariuose prasidėdavo gyvenimas, kur ji susirasdavo sau naujus draugus.

Aš stengdavausi užbėgti už to kelio ir ją pasilaikyti sau, tačiau kažkas mus abu paliesdavo ir, kai pūgos šėldavo už mano lango, aš likdavausi vienui vienas.

Ir nūnai pradėjau nekantriai laukti šių žingsnių. Mano nedarbo laikas vis didėjo. Prieš kokią valandą, kada turi žingsniai pasigirsti, pasidarydavau neramus. Pereidavau kambarį ir galvodavau, kas ji? Vaizdavausi ją liekną, vasarine sunknele. Jos šviesūs plaukai lengvai leidžiasi ant pečių. Jose įstrigę saulės spinduliai. O akyse tikrai tie šviesūs saulėti ežerėliai. Ji eina užsisvajojusi, nuleidusi žvilgsnį žemėn, nes žingsniai tokie lėti ir švelnūs.

Atkreipiau dėmesį, kad žingsniai kai kada stabteli ties mano langu. Taip, mergaitė žino, kad aš čia gyvenu, ir todėl sustoja. Pats nustebau, kodėl nepriėjau prie lango ir nepažiūrėjau į gatvę? Tada man užteko vien jos žingsnių, o dabar norėjau ją pamatyti.

Aš kovojau savyje, ar nenusivilsiu, ar visa tai, ką pamatysiu, nebus priešinga mano svajonei? Tada geriau niekada nenugalėti tos erdvės, kuri skiria mane ir langą. Tegu žingsniai pasilieka ta malonia pavakario muzika, kuri iš kažkur atplaukia ir tave nors akimirkai nukelia į kitą pasaulį.

Bet aš nesusivaldžiau- kai žingsniai priartėjo, praskleidžiau užuolaidas ir pažvelgiau. Langas turėjo pusę matinių stiklų, ir aš nieko nemačiau. Pasitraukiau kėdę ir nuo jos žvelgiau į gatvelę. Virpėjo pirštai ir širdis pagreitintai plakė. Tačiau gatvelė buvo tuščia.

Nespėjau. Praėjo. Girdėjau: tolo jie tuo pačiu ramiu ritmu.

Kitą dieną, prieš žingsniams ateinant, pasistačiau kėdę prie lango ir laukiau. Nekantrumas didėjo, ir vėl jaudinausi: o jei ji ne tokia?

Žingsniai! Palaukiau, kol jie priartėjo, pašokau ant kėdės ir pažvelgiau. Gatvelė, kiek akim užmačiau, buvo tuščia.

Jaučiau, kaip mano kojos virpa. Dar labiau jaudinausi. Kodėl? Ar ji galėjo praeiti? Ne! Ji tikriausiai atspėjo mano mintį, kad žiūrėsiu pro langą, pasitraukė ir kur nors į vartelius ir dingo.

Į mano nuotaiką smelkėsi smalsumas. Šie žingsniai apnarplioja mane ir nori pagauti. Jaučiau, kad negaliu ištrūkti. Juos surasti pasidarė būtenybė. Nusprendžiau, kai priartės žingsniai, išeiti į gatvę.

Jau popietyje pagavo mane keistas jausmas, kažkoks to nepatirto žmogaus artumas. Jaučiau, kad ji šitame mieste yra vieniša. Draugės, su kuriom praleidžia dieną, jos visai neužpildo ir nepraskleidžia vidaus pasaulio. Ji užsidarius savyje. Atrodo šalta ir abejinga viskam, bet ji viską jaučia ir viską stebi. Prisipildo jos dvasinis pasaulis refleksijų, minčių ir įvairių pastabų. Šis pilnumas ją slegia, ir ji jieško ko nors, kas išvaduotų iš tos naštos. Išeina į gamtą, į ramius saulėlydžius, į šitą paupį. Ji jaučia ramią upės srovę, gamtos pulsą ir savo palengvėjimą, bet to dar neužtenka. Ir ji pastebėjo mano tylius langus ir panoro įeiti į mano vienumą.

Rinkau žodžius, kuriais pradėsiu savo kalbą. O kalbėti reikės, nes šie žingsniai eina į mane ir, gal, manyje pasibaigs.

Pasirengęs laukiau įprastos valandos. Žingsniai artėjo. Išėjau į gatvę ir nustebau. Niekur nesimatė jokio žmogaus. Apžiūrėjau visas tvoras aplinkui, bet ten nebuvo jokių vartelių, ir ji negalėjo pasislėpti. Paėjau gatve į vieną ir į kitą pusę ir niekur nieko neradau, nesutikau.

Tada man atėjo mintis, kad ji nujautė mano kęslus ir, priėjusi prie namo, staiga nusileido į krantinę ir ten pasislėpė.

Perbėgau akim visą paupį, bet ir ten nieko nesimatė. Kitaip ir būti negalėjo. Ten palaukusi, kol aš praeisiu, ji galėjo nepastebima keliauti tolyn. Beliko man tik šis paskutinis lizdas — upės krantinė — kur galėjo ji slėptis.

Praleidau kelias dienas kambaryje, kad ji nesuprastų mano plano. Žingsniai įprastu laiku vis praeidavo pro šalį. Neramus svajojau, kaip ji prapliups juoku, pamačiusi mane. Šis juokas bus skardus, tyras. Ji prisipažins mane erzinusi. Valandėlei padarys rimtą veidą, plaukų pluokštelis kris ant akių. Juos pakeldama, vėl nusišypsos ir nusijuoks.

Po kelių dienų, priartėjus žingsniams, puoliau į gatvę. Perbėgęs ją akim ir nieko neradęs, šokau į krantinę ir sustojau. Pakrantė, kiek akim užmačiau, buvo tuščia. Upė plaukė rami. Joje, kaip veidrodyje, atsispindėjo namai ir bokštai, besileidžiančios saulės apšviesti.

Stovėjau valandėlę kaip įkaltas. Mane pagavo siaubas: kur ji dingo? O jei jos nėra, tai kas vaikšto čia paupio gatvele?

Grįžau į kambarį prislėgtas. Visaip galvojau, kieno tie žingsniai. Buvau tikras, jei būtų buvęs nors vienas gyvas padaras gatvelėje, būčiau pastebėjęs. O gal čia mano nervai? Vaizduotė! Ne! Ne, ne! Niekada nieko panašaus nejaučiau.

Tos nežinomosios mergaitės pergyvenimas manyje staiga blėso. Buvo skaudu, kad kažką brangaus aš pats išplėšiau.

Naktį miegas buvo sunkus. Man vaidenosi keisti sapnai. Kažkokia paslaptinga ranka ant ilgų virvių nuleido keistas dirbtinas kojas, kad jos praeitų pro mano namą. Ir kai aš norėdavau jas pamatyti, kojos nežinomų rankų būdavo vėl pakeliamos į aukštį ir pakabinamos į debesį. Jos ten plakėsi kaip juodi sparnai ir metė didelį šešėlį į žemę. Žmonės blaškėsi tame šešėlyje visai pamiršę, kad jie turi kojas ir gali eiti toli, pasiekti saulėtus plotus.

Vaidenosi paslaptinga užburta gražuolė ar nimfa, kuri gali lengvai eiti ir šokinėti. Ji ėjo pro mano langus ir kai norėjau ją pamatyti, pasispyrė koja ir nuskrido šimtą mylių. Ten taip pat ji vaikščiojo jauno žmogaus palangėje ir kėlė nerimą. Ir kai šis išlėkė į gatvę jos pamatyti, ji vėl pasispyrė ir nulėkė tolyn. Taip ji vaiduokliškais žingsniais apjuosė visą žemės kamuolį. Ir niekas negali jos pamatyti, nors daugelis žemės gyventojų girdi jos žingsnius.

Pabusdavau prikankintas slegiamo jausmo ir vėl užmigdavau. Staiga sapne išgirdau tuos pačius žingsnius, ir pro pravirą kambarėlio langą įėjo ta nežinoma mergaitė. Ji juokėsi, skambėjo lyg varpelis, ir buvo daug gražesnė, negu ją vaizdavausi. Praskleidusi baltą apsiaustėlį, žaidė ji lauko gėlelėm ir lenkėsi prie manęs. Ir kai aš norėjau paliesti jos pečius, suspindėjo akyse ašaros, ir ji sukuždėjo:

— Aš turiu eiti, nors norėčiau čia pasilikti, — ir jos viena ašara puolė man ant veido.

Suglaudus savo apsiaustą, sudėjus rankas ant krūtinės, ji išėjo. Aš bėgau jos pėdomis ir šaukiau.

Nuo savo balso pabudau. Visas drebėjau. Jaučiau ašaras ant veido ir akyse.

Lange virpėjo pirmieji saulės spinduliai, ir lubose išsidriekė pasklidęs jų pluokštelis. Buvo kažko gaila ir liūdna. Jaučiau, kad praplaukiu salą, kur yra ramios saulės pripildytas miestas. Šis miestas augo mano vaizduotėje, skleidėsi, ryškėjo. Ir tikėjau, kad jį pasieksiu. Bet yra kažkoks neperžengiamas tarpas. Prieini prie pat ribos, visa matai, bet pasiekti negali.

Pakilau. Manęs laukė darbas. Turėjau vėl dirbti, užmiršti tas vakaro valandas.

Ir kai išėjau į gatvę, vėl įsiskverbė žingsniai, vaiduokliški žingsniai. Iš kur jie?

Narpliojau, jieškojau atsakymo, bet nieko nesuradau. Jaučiau, kad jie išeina iš manęs. Kartais įsiklausydavau į savo eisenį, ar joje nerasiu panašumo. Mano žingsniai buvo kiti.

Pavakario valandose suradau bibliotekoje kampelį ir ten pasilikau. Diena dienon vengiau savo kambarėlio, anų saulėlydžių. Tik vėlų vakarą grįždavau nakties poilsiui.

Praėjo kiek laiko. Jau bręško anksčiau. Buvo vėsu vakare. Gražus auksinis dangus jau drumstėsi.

Netikėtai įprastą žingsnių valandą grįžau gatvele namo. Apie juos negalvojau ir staiga išgirdau: eina! Tie patys žingsniai! Lengvučiai, lėti. Širdis suplakė. Visa gatvelė tuščia, o jie eina.

Apsidairiau iš išvydau — antroj upės pusėj ėjo mergaitė, liekna, baltą apsiaustėlį užsimetusi. Ant pečių driekėsi šviesūs plaukai.

Tie patys žingsniai! Ties mano namais ji truputį stabtelėjo ir plaukė tolyn.

Susijaudinęs pribėgau krantinę ir sušukau:

— A a!

Ji sustojo ir atsigręžė į mano balsą. Apsiaustėlis prasiskleidė, ir pasirodė rankos su gėlių puokštele. Dar buvo šviesu, ir aš įžiūrėjau jos veido bruožus ir sudrebėjau. Kažkur matyta.

Ji truputį nusišypsojo ir tarė maloniui skambančiu balsu:

— Sudie!

Apsisuko. Perbraukė ranka per akis, lyg nusišluostytų ašaras, vėl paslėpė ją po apsiaustėlių ir tuo pačiu ramiu žingsniu nuėjo tolyn. Žingsniai tilo, kaip pailsęs

Kryžkelėje tarp Romos ir Kremliaus

Laiškas Dr. Antanui Maceinai

JULIUS KAUPAS

Su dideliu susidomėjimu perskaičiau dviejuose (13 ir 15) „Aidų" numeriuose išspausdintus Jūsų straipsnius. Radau juose daug teisingų minčių ir kartais labai taiklių pastabų apie išvidinį pozityvizmo gimininguma balševizmui, tačiau keliose vietose — ir, turiu prisipažinti, kaip tik pačiose pagrindinėse — nenorėčiau su Jūsų interpretacija sutikti. Tebūnie leista atkreipti Jūsų dėmesį į tuos tris pasitaikiusius trūkumus:

1. Jūsų straipsnyje yra gana smarkiai sumaišytos įvairiopos plotmės, ypač individualinė ir valstybinė.

Reikia pripažinti, Jūs pasirinkote itin rizikingą kelią nagrinėti valstybinius klausimus toje grynai žmogiškoje plotmėje, kurioje tenagrinėjamos indivualinės problemos. Tuo būdu valstybinė teorija ir asmeninė pasaulėžiūra Jums tampa vienas ir tas pats. Ten, kur atskiras žmogus turi apsispręsti ir pasirinkti, Jūs norėtumėt, kad apsispręstų valstybė ir pati tartų savo žodį. Aš žinau, Jūs esate karštas šalininkas pasaulėžiūrinį pradą šalinti iš politikos, tad neabejoju, kad sutiksite, jog valstybė šitaip apsispręsti negali. Panaši klaida yra priešpastatymas liberalizmo ir krikščionybės. Abu dalykai nestovi vienoje plotmėje: krikščionybė yra regilija, gi liberalizmas valstybinė teorija. Jie nekalba apie vieną ir ta patį. Mes galime būti geri krikščionys, o kartu būti liberalistinės ar socialistinės valsybės formos šalininkai.

2. Jūsų liberalizmo apibrėžimas yra gana netikslus.

Keistą teigimą, kad liberalizmas jau pačioj savo užuomazgoj turįs kolektyvizmo pradų, prisipažįstu, pirmą sykį užtikau tik Jūsų straipsnyje. Kiek žinau, liberalizmas visuomet buvo asmens laisvės ir individualizmo gynėjas, ir gal nebe pagrindo Bernardas Shaw jį pavadino po policijos priežiūra stovinčiu anarchizmu. Jūsų teigimas galimas, be abejo, tik todėl, kad Jums pirmoji liberalizmo šaknis yra Jean Jacques Rousseau, gi pilnutinis jo žiedas — Auguste Comte. Tai vargu bau atitinka tikrovę. Comte yra pozityvizmo kūrėjas, kurį galima laikyti, jei jau ne atskira srove, tai, geriausiu atveju, nykstančio liberalizmo modifikacija. Ir minimąjį Rousseau ne be pagrindo socialistai bando nusavinti sau, nes jis bendruomenės reikalus stato aukščiau už asmens. Pas šį demokratą rasim, be abejo, daug ir stiprių kolektyvistinių pradų. Tačiau reikia turėti galvoj, kad tose vietose, kur jis laužo pagrindines liberalizmo tezes, jis jau nebėra liberalas. Dėl to, manau, būtų nenuoseklu tas neliberališkas Rousseau vietas patiekti kaip priekaištą pačiam liberalizmui. Jūs be reikalo atimate liberalizmo tėvų vardą tokiems garbingiems ir simpatiškiems anglų džentelmenams, kaip Mr. John Locke ir Mr. Adam Smith — nekalbant jau apie Hume ir Bentham — pamirštate, kad Didžioji Prancūzų Revoliucija didžiuojas ne vien Rousseau, bet ir Montesquieu bei Žmogaus ir Piliečio Teisių Deklaracija, ir visiškai neminite vokiečių filosofų, pvz. Fichte's, von Humboldto ir to galbūt gražiausiojo liberalizmo atstovo Kanto. Tiesa, Jūs pripažįstate, kad liberalizmo sąvoka yra daugiaprasmė ir pabrėžiate, kad kalbėsite tik apie vadinamąjį kairįjį liberalizmą, tačiau straipsnio gale tas vis dėlto netrukdo Jums be baimės pasmerkti visą liberalizmą iš esmės — net ir tą klasiškąjį, kurio nagrinėjimo Jūsų straipsnyje aš, net ir gerai įsiskaitęs, neužtikau — ir teleisti mums eiti tik dviem neliberališkais keliais.

3. Jūs gana netiksliai tapatinat Kristaus Žodį ir Bažnyčios, kaip žemiškos institucijos, politiką.

Aš labai norėjau sutikti su šviesiu ir optimistišku Jūsų teigimu, kad laisvę visuomet gynėme pirmoj eilėje mes, katalikai, tačiau, deja, tas man nevisiškai tepavyko. Jūs duodate gražų pavyzdį, kaip gyvai katalikai gynė tikėjimo laisvę persekiojimo metu. Taip, tai teisingas pavyzdys, ir niekas dėl to negali ginčytis. Tačiau tą patį darė ir mūsų protėviai, kovodami su plūstančiais kryžiuočiais. Tas gynimasis yra savos laisvės gynimas. Tai nėra kova už laisvę visiems. Jos pavyzdys galėtų būti vieno prancūzų laikraščio šūkis: „Aš nesutinku su tavo nuomone, tačiau iki mirties aš kovosiu už laisvę tau savo nuomonę išsakyti." Šitos laisvės katalikai, kiek prisimenu, niekuomet neatstovavo Mes atstovavome katalikų sąžinės laisvę, taip, bet heretikų sąžinės laisvę, reikia pripažinti, daugiau varžėm, negu skatinom. Šiandien mūsų priemonės prieš heretikus gerokai sušvelnėjo — o čia turėsime pripažinti nemažą to paties liberalizmo įtaką — tačiau, nežiūrint visos pažangos, galutinai neišnyko. Jau vien tas išdidus ir beatodairinis mūsų teigimas, kad iš Maskvos tesąs vienas vienintelis kelias atgal — piligrimiškas atgailos kelias į Romą — liudija kokia trapi yra

---

varpo aidas slėpėsi už šilų ir kalvų. Jos baltas apsiaustas blėso ir visai ištirpo vakaro brėškoje.

Grįžau kambarin sujaudintas. Štai ėjo taip netoli, o tačiau upė skyrė mus. Aš jieškojau jos šioje pusėje, o ji valandų valandas pravaikščiojo antroje. Aš girdėjau jos žingsnius, jaučiau ją taip artimai, o jos nesuradau, nors tik upė teskyrė mus.

Įžiebiau šviesą ir pamačiau save veidrodyje. Veide buvo keisti susirūpinimas ir liūdesys. Perbraukiau ranka per plaukus ir ties ausim pamačiau pirmą sidabrinį siūlelį.

Nusigręžiau ir priėjau prie stalo, kur vyto paskutinės gėlės, stovėjo atverstos knygos. Namuos buvo tylu, o man graudu, lyg būčiau su kažkuo atsisveikinęs. Akyse stovėjo nuolat tas šviesus mergaitės paveikslas, toks ryškus ir kartu toks tolimas.

Aš turėjau dirbti, įsmeigiau akis į knygas ir skaičiau, skaičiau. Žingsniai daugiau nesikartojo. Jie nuėjo amžinai.

laisvė visų tų žmonių, kurie negali nuoširdžiai pakartoti viso katalikų tikybos išpažinimo.

•

Tebūnie leista man pereiti tą trumpą, bet komplikuotą kelių šimtmečių kelią nuo Romos iki Maskvos, kurį Jūs perbėgote gražiame savo straipsnyje ir išsakyti savo kuklias pastabas, kurios, kaip matysim, kai kur gerokai nukryps nuo Jūsų teigimų.

Tiesa, ir Jūs nepaneigėte, kad viduramžiai varžė žmogaus laisvę, tačiau vis dėlto kolektyvizmo pradus įžiūrite tik liberalizme. Aš būčiau bent kiek kitoniškos nuomonės. Man rodos, kad jau viduramžių struktūra buvo kolektyvistinė — o čia aš, deja, randu nemaža ir mūsų Bažnyčios kaltės — kad liberalistiniai sąjūdžiai žmogų išvadavo, pastatė jį kaip laisvą asmenybę ir nevaržomą pilietį prieš Dievą, prieš kultūrą ir prieš valstybę, ir tik ryšium su liberalizmo pralaimėjimu ekonominėj srity pastarajame šimtmety pradėjo kilti įvairios socialistinės idėjos, pastačiusios bendruomenės reikalus aukščiau individualinių, tos idėjos, kurios kartais vėl panūsta paneigti prigimtines žmogaus teises, kurias taip sunkiai iškovojo liberalizmas. Tad yra būtina, kad savo straipsnį pradėčiau, kaip ir Jūs, nuo viduramžių santvarkos.

•

Užmušk Švento Rašto priešus, Viešpatie, dviašmeniu kardu ir jie nebebus jam priešiški. Nes aš trokštu, kad jie būtų užmušti, idant galėtų gyventi Tau.

šv. Augustinas

Jei kuris žmogus mano, kad yra būtina nukankinti tą žmogų, kurio išganymo jis nuoširdžiai trokšta, dargi jam neatsivertus, tai, prisipažįstu, tas man atrodo itin keistai.

John Locke

ROMOS KELIAS PER TŪKSTANTĮ METŲ

Viduramžių žmogus nebuvo didelė ir savim pasitikinti asmenybė. Tai buvo žmogus, kuris jautėsi silpnas, kuris jieškojo atramos ir autoriteto. Jis buvo tautų krastymosi išvargintas, praūžusių marų iškamuotas, išsekęs kovose su hunais ir vandalais, prislėgtas ir nusivylęs nuodėmingu pasauliu. Jis norėjo tikėti ir su dideliu pasitikėjimu jis žvelgė į Bažnyčią. Jis žinojo, kad be Bažnyčios jis negali būti išganytas. „Salus extra ecclesiam non est!“ — tvirtino šv. Ciprijonas. Viduramžiai buvo gaivališkas žmogaus tikėjimo pakilimas. Tuomet Bažnyčia buvo laisva ir buvo viso dvasinio gyvenimo centras. Žmogus tesijautė Jos narys, Bažnyčios kūno dalis, maža vynuogės šakelė, semianti savo dvasinę gyvybę iš visumos. Be Bažnyčios jis jautėsi atskirtas nuo Dievo, nuo mistiškos civitas dei gyvybės. Iš vienos pusės ta Bažnyčios įtaka buvo neabejotinai pozityvi. Suskaldyti luomais žmonės per ją jautėsi broliai. Tiek karalius, tiek kunigas, tiek skurdžius jautėsi esąs Kristaus brolis ir visi buvo lygūs bent prieš Dievą. Tačiau iš kitos pusės žmogus ėmė prarasti savo savarankiškumą. Be Bažnyčios jis buvo niekas. Pažiūrėkim į gotikos bažnyčią. Ji yra tuometinio gyvenimo išraiška. Puošniais ir saulėtais bokštais ji prašoko dulkėtus miestų namus ir stiebėsi į dangų, į debesis, į Dievą. Bet pažiūrėję į gotiškos skulptūros veidus, mes kažkodėl išsigąstame. Jie yra tokie vienodi, schematiški ir nublukę, tokie beasmeniai ir neturį nieko individualaus. Žmogus tada tebuvo tik akmuo, įjungtas į bažnytinės struktūros visumą. Jis nebuvo sau žmogus. Jo vertę nusakė tik jo santykis su Bažnyčia. Bažnyčia vertino savo narius tik pagal ištikimybę jai, kaip kareivius. Karl Jaspers, kaip žinome, tokį žmogaus vertinimą tik pagal priklausymą vienokiai ar kitokiai ideologijai, o ne pagal jo žmogišką vertę, vadina katolicizmu. Tad ir katalikų Bažnyčią viduramžiuose galėtume vadinti katolicistine.

Jieškodami tokio nusistatymo pradų, nesuklysime nuėję iki paties šv. Augustino, kurio mintys valdė viduramžius iki šv. Tomo Akviniečio. „Be stipraus autoriteto įsakymo tikroji religija negali išsilaikyti“ tvirtino jis. Paskiru žmogumi pasitikėti negalima. Jis tėra menkutis žemės vabalas. Jam reikalingas autoritetas. Net ir stiprus žmogus turi būti klusnus, nes jei pats sau ir nepakenktų, gali savo pavyzdžiu pakenkti kitiems. Ir jis prisipažįsta: „Aš netikėčiau evangelijai, jei manęs neragintų katalikų Bažnyčios autoritetas.“

Tad ar nuostabu, kad tas autoritetas vadovavo žmogui visose gyvenimo srityse: politikoj, filosofijoj, moksle ir mene? Yra, kaip žinoma, įvairių diktatūrų. Baisi yra bevertės idėjos diktatūra, tačiau nemažiau baisi yra ir gražios idėjos diktatūra. Valstybė, kaipo žemesnė civitas terrena, įkurta, anot šv. Augustino, brolžudžio Kaino, turėjo paklusti Bažnyčiai, šventajai civitas dei, visuose dvasiniuose reikaluose. Mokslas, atitraukiąs žmogų nuo Dievo ir dvasinių reikalų į žemę ir į Jo tvarinius, maža tereiškė viduramžiuose. „Adversus regulam nihil scire — omnia scire est“ — nurodė Tertulijonas: „Nežinoti nieko prieštaraujančio regulai reiškia žinoti viską.“ Menas stovėjo Bažnyčios tarnyboje ir turėjo dvi gražias apraiškas: gotiką ir bažnytinę muziką. Daug liūdnesnė buvo filosofijos, tos paklusnios ancilla theologiae rolė. Nuo šv. Augustino iki šv. Tomo mes nerasime nė vieno pažymėtino vardo. Scholastinė filosofija visuomet nenorom sudaro pasjanso dėstymo arba domino lošimo įspūdį — tas begalinis perstatinėjimas Platono ir Aristotelio tezių ir įvairiopas derinimas su Bažnyčios dogmomis. Filosofijos uždavinys tebuvo protu paremti tikėjimo tiesas. Dažnas filosofas savo knygą dedikuodavo Bažnyčiai ir įžangoj pažymėdavo, kad jo skelbiamoms mintims prašoma tikėti tik tiek, kiek jas pripažins Bažnyčia. Šitą viduramžių žmogaus nusistatymą galima vadinti įvairiai: begaliniu tikėjimu, nusilenkimu tikrajai Bažnyčiai, nusižeminimu, bet vadinti laisve, manau, būtų gana netikslu.

Blogiau, kad Bažnyčia savo autoritetui paremti nesivadovavo vien dvasine įtaka, bet ir žemiškom priemonėm, kurių kraštutinė išraiška buvo inkvizicija. Bažnyčia neliko vien dvasinė civitas dei, bet tapo kartu ir žemiškoji civitas terrena. Man prisimena tie nuostabūs laikai, kai Išganytoją turėjome savo tarpe. Ir tuomet karinga minia norėjo Jį apvainikuoti žydų karaliumi, tačiau Jis sugėdino minias, tardamas, kad Jo karalystė nėra šios žemės karalystė. Tačiau viduramžiuose tie kovingi narsuoliai, naudodamiesi, kad Išganytojo neturime tarp savęs ir kad Jis nebegali jų sudrausti, Jo Bažnyčią vis dėlto pavertė ir žemiška institucija, siekiančia ir grynai pasaulietiškų tikslų. Pagalvokim, ką bendro turi kryžiaus karai už Kristaus kapą su Kristaus mokslu? Turime keistą paradoksą. Kol liejosi krikščionių kraujas imperatoriaus Decijaus laikais, kol krikščionybė buvo neteisėta religio illicita, ji plėtėsi ir pamažu apėmė visą Romos imperiją, gi kai pradėjo lietis heretikų ir kitatikių kraujas, krikščionybė ėmė silpnėti, o plėstis tų nukankintųjų heretikų idėjos. Kryžeiviai drąsiai jieškojo Kristaus kapo, tačiau pirmoj eilėj jie rado siaurą savo dvasios kapą. Žmogus pasijuto, kad jis dūsta ankštame Bažnyčios glėbyje. Prislopinta žmogaus individualybė pagaliau išsiveržė iš vsių tų varžtų. Kilo nauji individualistiniai sąjūdžiai: humanizmas, tolerancijos idėja, renesansas, mistika, reformacija, prigimtinės teisės doktrina, galų gale ir apšvieta. Nuo tada prasidėda dinamiška Europos istorija. Marsilius Ficinus ėmė skelbti, kad Dievui ne tiek svarbu, kaip Jis yra garbinamas, kiek tai, kad Jis būtų garbinamas. Montaigue skeptiškai pareiškė, kad maža yra idėjų, už kurias būtų verta mirti, bet kad nesą nė vienos, dėl kurios būtų galima žudyti kitus. Tuo tarpu

Bažnyčiai atrodė, kad velniškoji civitas diaboli pradėjo kovą prieš Dievo Karalystę. Iš tiesų, keista, kad tolerancijos idėja atsistojo priešais Kristaus Bažnyčią. Ar nemokė Tertulijonas, kad žmogaus siela yra iš prigimties krikščioniška — anima naturaliter christiana? O vis dėlto žmogaus prigimtis sukilo prieš Bažnyčios siaurumą. Krikščionybei priešinga gali būti materialistinė pasaulėžiūra, bet ne tolerancija. Tolerancijos priešingybė yra tik fanatizmas, bet ne Kristaus Žodis. Ar nerodo tas skaudus konfliktas, kokia fanatiška turėjo būti Bažnyčia tuomet? Yra du įtikinimo būdai: dvasingo šventojo ir rūstaus teisėjo. Šventasis patraukia mus savo kilniu pavyzdžiu, gi teisėjas gali mus priversti, pasmerkti ir nubausti, tačiau mūsų įtikinti jis negalės. Tad žmogus panūdo išsivaduoti iš Bažnyčios autoriteto prievartos, valstybė panoro būti laisva ir pati tvarkyti žemiškąjį gyvenimą, gi Bažnyčia gynėsi, kovojo už valstybinės religijos vietą ir nenorėjo pripažinti sąžinės laisvės. Galbūt ryškiausias Bažnyčios ir valstybės konflikto pavyzdys bus Didžioji Prancūzų Revoliucija. 1791 metais konstituanta priėmė įstatymą, kuriame numatė savitą klebonų ir vyskupų rinkimų būdą. Popiežiui jų skyrime mažai beliko galios. Jau iš anksto buvo atmestas dvasiškijos prašymas pasitarti su bažnytine vyriausybe, nes šiame įstatyme laužomi patys bažnytinės hierarchijos pagrindai. Konstituanta dvasiškius laikė valstybės tarnais, valdininkais, samdomais dvasiniams gyventojų reikalams. To konflikto pasėkos visiems mums gerai žinomos. Atsirado dvi bažnyčios, viena konstitucinė, kurios valdžia buvo visų piliečių renkama ir senoji bažnyčia, nenorinti atsisakyti tradicinių savo teisių. Naująją bažnyčią palaikė ir jos pamaldas lankė valdžios šalininkai, net ir įvairūs bedieviai, norėdami paremti tuos atskalūnus kunigus, kuriuos jau ir surasti valstybei nebuvo lengvas uždavinys. Visi mes žinome, kad konstitucijai nepaklususios bažnyčios buvo uždarytos, o netrukus prasidėjo ištisa masių audra prieš katalikybę. Visi mes sutiksime, kad tai pragaištinga ir nežmoniška, tačiau, jieškant būdų to išvengti, mūsų nuomonės ims šiek tiek skirtis. Vieni manysim, kad prancūzų konstituanta padarė klaidą, atmesdama abbé Maury pasiūlymą katalikų religiją paskelbti valstybine, kad konstituanta pasirinko ne tą religiją, kurią reikėjo pasirinkti, tačiau kad vis dėlto reikalinga rinktis ir šį kartą rinktis gerai. Antrieji siūlysim valstybei rūpintis žemiškais piliečių reikalais ir nesikišti į dvasinius dalykus, kuriais rūpintis turi bažnyčios. Aš visuomet buvau tos nuomonės, kad mes visi esame antrojo sprendimo šalininkai. Tačiau Jacques Maritain, teisingai teigdamas, kad demokratijos pagrindai išplaukia iš paties Kristaus mokslo, vienu keistu reikalavimu ima pamažu tolti nuo demokratijos. Nedrįsdamas jo bekartoti, cituoju paties Maritain'o žodžius: „Katalikų Bažnyčia reikalauja principo, kad tiesa būtų statoma virš klaidos ir kad tikroji religija, kai ji yra mums žinoma, turi būti propaguojama savo dvadinėj misijoj daugiau, negu religijos kurių skelbiamos tiesos yra daugiau ar mažiau nevykusios ir kur klaida yra sumišusi su tiesa."*) Tačiau drįsčiau nekukliai paklausti, ar yra religija, kurią visų tikybų atstovai pripažintų vieniteliai teisinga? Kuri religija gali turėti šią privilegiją valstybės akyse? Teisingai pastebėjo John Locke, kad kiekviena bažnyčia yra sau teisinga, kitoms gi klaidinga ir heretiška. Arba ką mes turėtume atsakyti Mirabeau, tam mažam ir susitraukusiam žmogeliui, geriausiam konstituantos oratoriui, kuris panašia proga parlamente sušuko:

— „Buvo kalbama apie viešpataujančią religiją; kas suprantama po žodžiu viešpataujanti? Aš nesuprantu to žodžio ir prašau man jį apibrėžti. Ar manoma religija, kuri engia kitas? Tačiau ar nepasmerkė parlamentas žodžio „engimas"? O gal tai valdovo religija turima galvoj? Valdovas neturi teisės nei valdyti sąžinės, nei nurodyti pasaulėžiūros. O gal manoma daugumos religija? Religija yra įsitikinimas. Ši ar kita religija yra šio ar kito įsitikinimo išraiška. Įsitikinimai nesusidaro skaičiuojant balsus. Mintis priklauso mums, yra laisva ir nesiduoda varžoma."

Kuo daugiau aš galvoju apie Išganytojo žodžius: „Ne kiekvienas, kuris man sako: Viešpatie! Viešpatie! įeis į dangaus karalystę, bet kuris pildo valią mano Tėvo, esančio danguje", tuo labiau man aiškėja, kad civitas dei nesame vien mes, krikščionys; bet tie visi nenurimstantys žmonės, kurie gyvena kilnų, herojišką ir garbingą gyvenimą, nesvarbu kokiu vardu jie savo Dievą vadintų. Dievas yra begalinis. Įvairiai mes einame į Visagalį ir visi keliai į Jį yra geri, nes Jis, kaip tas André Gide'o tėvas stovi kiekvieno kelio gale ir laukia. Tad kodėl mes kiekvieną originalią galvoseną vadiname herezija, norime ją tučtuojau užgniaužti ir suvienodinti visus? Kodėl stengiamės visus kelius užgriauti ir palikti laisvą tik vieną kelią — kelią į Romą? Ar netampam mes panašūs į aną Pingvinų Salos vienuolį, kuris pasižymėjo, trindamas nuo senų pergamentų senovės filosofų raštus ir šimtus sykių perrašinėdamas šv. Raštą? Be įvairumo negalima jokia pažanga, jokia kultūra ir joks dvasinis gyvenimas.

Kai valdovas taria: „Valstybei reikalinga tavo gyvybė", žmogus turi mirti, nes jo gyvybė nėra vien gamtos dovana, bet ir sąlyginė valstybės malonė.

Rousseau

Valstybės uždavinys yra tapti nebereikalinga.

Fichte

LIBERALIZMAS BE IŠGĄSTINGOS KAUKĖS

Nedrąsiai pradėdamas savo kuklų skyrelį apie liberalizmą, — kurio sąvoka, kaip žinome, yra daugiaprasmė, — jo apibrėžimą paimu iš storosios Der grosse Brockhaus enciklopedijos. Ten tvirtinama, kad liberalizmas esąs laisvės sąjūdis ir moderninės buržuazijos valstybinė ideologija, ekonominė doktrina bei pasaulėžiūra, pagrįstos individualistiniu principu. Jis išsivystęs 17 amžiuje iš racionalistinės bei individualistinės apšvietos dvasios, ir jo valstybės supratimas rėmęsis prigimtine teise. Ši prigimtinė teisė skelbusi, kad valstybė esanti laisvų individų sutartis, kad valstybės uždavinys tesąs garantuoti atskiro žmogaus saugumą ir laisvę, o taip pat žiūrėti teisės bei tvarkos. Norėdamas apsaugoti individą nuo valstybės prievartos, liberalizmas paskelbęs Žmogaus Teises: asmeninę laisvę, tikėjimo ir minties laisvę, teisę laisvai reikšti savo mintis, lygybę prieš įstatymus, privatinę nuosavybę ir ūkinę laisvę. Pirmasis liberalizmo įkūnyjimas įvykęs Anglijos revoliucijoje 1688 metais — Bill of Rights — ir ypač Jungtinių Amerikos Valstybių nepriklausomybės paskelbime.

Tad, atrodo, liberalizmo užuomazgos turėtume jieškoti Anglijoje 17 amžiuje, visą šimtą metų prieš Jūsų suminėtą demokratą Rousseau.

Jei tuo metu kas nors mūsų būtų buvęs Anglijoje, būtų neabejotinai sutikęs kanclerį ir filosofą John Locke, kuris tada vadovavo tiek dvasiniame minties gyvenime, tiek ir politinėje bei visuomeninėje. Šiame straipsnelyje mus ypač domins jo Laiškai apie Toleran-

*) Turime pastebėti, kad straipsnio autorius neužbaigia, kaip reikia, Marįtain citatos, kurios tąsa kaip tik paneigia valstybinių priemonių naudojimą tikrajai religijai pagelbėti. Plg. šiame numeryje įdėtą A. Maceinos str. „Politika ir pasaulėžiūra", kuriame yra ta pati Maritain citata, bet pilna ir todėl atskleidžianti tikrąją šio filosofo mintį. Red.

ciją ir jo Du Traktatai apie Valdžią. Šis anglų empiristas, kaip žinome, išeina iš mažiausio, bet kartu aiškiausio ir tikriausiojo vieneto, būtent, iš individo. Žmogus jam yra pirminis, valstybė gi antrinis vienetas. Žmonės, norėdami geriau išsaugoti savo nepažeidžiamas teises ir sėkmingiau kovoti dėl savo tikslų, susibūrė į valstybę, — tačiau susijungdami neperdavė visų savo teisių visuomenei, kaip tai vėliau tvirtins Rousseau, bet eilę pagrindinių teisių pasiliko sau. Žmogus jam nėra koks nors kolektyvo narys, bet išmintinga ir laisva asmenybė. Yra žmogiškų teisių, kurių jokia dauguma negali nubalsuoti ir joks parlamentas pažeisti. Tačiau ta individualinė laisvė minimam anglų kancleriui nėra beribė sauvalė, nes toks laisvas individas jam yra kiekvienas žmogus. Vėliau — 1798 metais — tą teisę gražiai suformulavo prancūzų konstituanta, paskelbdama ketvirtame Žmogaus ir Piliečio Teisių Deklaracijos paragrafe: „Laisvės esmė yra daryti visa tai, kas nekenkia kitam; tuo būdu prigimtosios žmogaus teisės ribos yra ten, kur tos ribos garantuoja tolygias kitų piliečių teises."

Valstybės galią Locke nori palikti tik minimalinę. Kai pas Hobbes žmogus visas savo teises perduoda valdovui, kuris leidžia įstatymus, — nuo kurių jis pats, suprantama, nepriklauso, — tai pas Locke žmogus turi laisvių, nepriklausančių nuo valstybės sauvalės. Neteisingas įstatymas jam nėra įstatymas; jis turi būti protingas ir gyventojų pripažintas. Valdovas turi savo galią tik iš žmonių valios. Blogą valdovą gyventojai gali pakeisti. Visa tam gyvendinti, Locke sukūrė reprezentacinę sistemą, kur gyventojų rinkti atstovai sudaro parlamentą. Jis išskiria įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją galią, prie kurių vėliau Montesquieu prijungs dar ir trečią, būtent, teismą.

Šis karštas krikščionis Locke buvo nemažiau karštas šalininkas atskirti bažnyčią nuo valstybės. Dabar dauguma mūsų, manau, sutiks su ta teze, nes mes šiandien esame persiėmę Locke mintimis. Tačiau anuomet ta gemanti liberalizmo tezė tebuvo formavimosi stadijoje. Dar keliasdešimt metų prieš Locke valstybės absoliutizmo šalininkas Hobbes teigė, kad priverstiną religiją nustato valdovas. Cuius regio, illius religio. Skirtingos religijos, kaipo pavojingų asmeninių nuomonių šaltinis, Hobbes manymu, esančios naikintinos. Net ir tuo atveju, kai valdovo įsakymas įeina į konfliktą su žmogaus sąžine, žmogus turi klausyti įsakymo, nes sąžinė tėra žmogaus asmeninė nuomonė, be abejo, daug mažiau reikšminga už įstatymą. Gi Locke, turėdamas prieš akis ką tik pasibaigusių Anglijos religinių kovų pavyzdį — ir, reikia manyti, gana neigiamą pavyzdį — stojo kovon už žmogaus sąžinės laisvę. Jau pirmame Laiške apie Toleranciją jis pažymi, kad tikrosios religijos svarbiausias pažymys yra tolerancija. Žmogus turi teisę Dievą garbinti tuo būdu, kuris jo nuomone atitinka Dievo didybę. Valdžia negali žmogų versti tikėti ir Dievą garbinti tokiu būdu, kuris nesutinka su žmogaus sąžine. Bažnyčios turi rūpintis žmonių dvasiniais reikalais, gi valstybė tik grynai žemiškais: jo saugumu, jo nuosavybe ir žiūrėti, kad įstatymai būtų teisingai ir bešališkai vykdomi. Bažnyčia gali žmogų raginti, jį įtikinėti, skelbti Dievo žodį, tačiau neturi teisės bausti ir persekioti. Jėgą naudoti tegali tik valstybė ir tai, tik sankcionuodama įstatymų laužymą, bet ne bausdama žmogų už jo įsitikinimus. Valstybė neturi būti pasaulėžiūrinė. Neklusnius narius bažnyčia gali išskirti iš savo tarpo, bet tas išskyrimas neturi būti jungiamas su pilietinių teisių pažeidimu. Reikia sutikti su Locke, jog sunku tikėtis iš žmogaus, kad jis kantriai kęstų, matydamas, kaip atimami jo turtai ir varžomos jo teisės — ir dar ne už nusikaltimus, bet tik todėl, kad jis išpažįsta kitą religiją.

Kad tos idėjos buvo naujos, matyt jau iš to, kad tuoj po pirmojo Laiško misteris Jonas Proast šokosi oponuot, autoriui šiais reikšmingais žodžiais: „Kai žmonės yra kurti visiems įtikinimams, tuomet sutikti nesmagumai gali priversti juos klausyti tų žmonių, kurie nurodo jų kelio klaidingumą ir rodo tikrąjį kelią. Priversti juos klausyti, priversti juos galvoti, priversti juos susimąstyti nėra kito būdo, kaip tik bausmė, ir dėl to ji yra neišvengiama." Šis jo siūlomas metodas, manau, šiandien mums atrodys vargu bau patrauklus ir įtikinantis. Dėl to mums gal pasidarys šiek tiek nebesuprantamas ir anas cituotas Maritaino reikalavimas sudaryti tam tikras privilegijas mūsų tikėjimui, nes jį skaitant atrodo, jog mes norėtume, kad ne tikėjimo grožis, tiesa ir didybė patrauktų žmones, bet lengvatos ir bausmės.

Tad anglų liberalizmas, kaip matom, nebuvo vien grynai ekonominis, tačiau turėjo ir gana stiprius ideologinius pradus, būtent individualizmą. Ideologiją šioje vietoje suprantu pačia plačiausia prasme, kokia tik galima. Liberalizmo ideologija, kaip žinoma, nėra jokia religija — tai tėra valstybinė teorija, pastačiusi centre laisvą ir neapspręsta žmogų. Suprantama, kad liberalizmas, skelbiantis valstybės nepasaulėžiūriškumą, negalėjo turėti vienokios ar kitokios nuomonės apie Dievą, apie pomirtinį gyvenimą ir apie žmogaus išganymą. Tai yra religijos uždavinys, ir liberalizmas jį palieka religijai.

Liberalines Locke mintis toliau vystė garsusis Adam Smith. Šis moralės profesorius Glasgowe buvo škotas ir gal dėl to labiausia domėjosi ekonominiais klausimas. Jis sukūrė liberalistinio ūkio sistemą. Anot jo, žmogus turi teisę laisvai rūpintis savo ekonominiais reikalais — pursue his own interest his own way. Kad valstybės gerovė kiltų, jo nuomone, reikalinga tik taika, ramybė ir teisingi įstatymai. Visa kita gausis savaime. Visos valstybės pastangos teigiamai paveikti ekonominį gyvenimą yra bergždžios ir trukdančios. Tik natūralus ekonominių santykių vystymasis tegalės atitaisyti jos padarytą žalą. Kiekvienas žmogus turi būti čia visiškai laisvas, jei tik neperžengs teisingumo ribų. Žmogus, rūpindamasis savimi, tuo pačiu natūraliai skatina ir valstybės gerovę. Vien tik vargingąsias klases valstybė turėtų paremti ir gal dėl to Smith kovojo prieš algų mažinimą.

Iš Anglijos šios liberalizmo idėjos persimetė į kolonijas, pirmoj eilėj į Ameriką. Jau pats Locke parašė konstituciją Carolinos valstybei, ir jo raštai Amerikoj buvo gyvai svarstomi. Reikia atminti, kad anais šimtmečiais dar tebevyko gyva Naujojo Pasaulio kolonizacija, ypač iš Anglijos. Nemaža dalis tų kolonizatorių paliko savo tėvynę dėl ten siaučiančių religinių karų ir persekiojimų. Ar nebus Georg Jellinek pirmas pastebėjęs didžiulę reikšmę susitarimų, padarytų dar laivuose, Amerikos laisvos dvasios kūrimesi. Turime labai keistą reiškinį: tuo metu, kai susimąstęs Rousseau vaikščiojo paskendęs gamtos šlamesy ir logiškai kūrė savo Visuomeninės Sutarties sistemą, ta visuomeninė sutartis buvo praktiškai vykdoma kolonizatorių. Keista, kad praktikoje buvo prieita visai kitoniškų rezultatų, kurių nenumatė protaujantis Rousseau. Jo knygoje žmogus, jungdamasis į bendruomenę, praranda visas savo teises, tuo tarpu praktikoje, pasirodė, žmogus nebuvo toks vergiškas ir pasiliko sau laisvių maksimumą. Šitų laisvių įkūnijimas buvo 1776 Jungtinių Amerikos Valstybių nepriklausomybės paskelbimas. Tuomet Locke laisvės idėjomis persiėmę amerikiečiai sumanė tų laisvių iš tiesų ir visai realiai reikalauti sau. Thomas Payne išvystė Locke idėjas savo Common Sense veikale, toje Amerikos valstybinio gyvenimo evangelijoje, turėjusioj ten nemažiau įtakos, negu Contrat Social Prancūzijoje. Dabartinės demokratų partijos įsteigėjas Jefferson, suformulavęs žmogaus teises liberalinėje

Amerikos konstitucijoje — toje pirmoje rašytinėje konstitucijoje — buvo karštas Locke minčių šalininkas. Pirmasis štatas, jas pas save paskelbęs, yra Virginija, ir jos 1776 metų deklaracija yra istorinė. Ji buvo pavyzdys 1789 metų prancūzų Žmogaus ir Piliečio Teisių Deklaracijai. Kiek reikšmės jai bepriduotume, niekad, manau, nepervertinsime jos. Paprasto žmogaus teisės tada buvo naujas dalykas. Iki šiol valstybei buvo žinomos valdovų ir privilegijuotų klasių teisės, gi gyventojų dauguma turėjo tik pareigas. Iki šiol apie jų teises nebuvo nė kalbos.

Tuo tarpu virginiškoje deklaracijoje buvo iškilmingai paskelbta akd „visi žmonės yra iš prigimties laisvi ir nepriklausomi ir turi eilę esminių teisių, kurių jie negali nei prarasti, nei kam nors pervesti, įeidami į bendruomenę." Ji skelbė, kad visa galia yra tautoje ir kyla iš jos, kad valdžia tėra jos patikėtinis ir tarnas, kad joks žmogus ir jokia klasė negali turėti ypatingų lengvatų ar privilegijų, kad atstovų rinkimai turi būti laisvi. Didžiulė pažanga buvo atsiekta teismo srityje. Aštuntas paragrafas skelbia, kad kaltinamasis turi teisę reikalauti pasakyti, kuo jis yra kaltinamas, būti pastatytas akivaizdon su kaltintojais ir liudininkais. Jis turi teisę reikalauti leisti pasisakyti saviems liudininkams, o taip pat ir reikalauti greito teismo. Žmogus gali būti suimtas tik pagal krašte galiojančius įstatymus, o žiaurios ir nepaprastos bausmės yra iš viso neleistinos. Prisimenant apverktiną teismų stovį anais laikais, kada žmogus buvo suimamas, kartais jam pačiam nežinant už ką, laikomas blogiausiose sąlygose, net ir kankinamas, norint išgauti prisipažinimą, turėsime pripažinti, kad šis liberalizmo laimėjimas yra labai didelis. Dvyliktasis deklaracijos paragrafas skelbia, kad „spaudos laisvė yra viena didžiųjų laisvės nešėjų ir yra varžoma tik despotiškų valdžių." Mums ypač įdomus yra paskutinis paragrafas, kuris nusako liberalizmo santykį su religija. Šis paragrafas skelbia:

— „Religija arba mūsų pareiga Tvėrėjui, lygiai kaip ir jos išreiškimo būdai gali remtis tik protu ir įsitikinimais, bet ne jėga ir prievarta; todėl visi žmonės turi vienodą teisę praktikuoti savo religiją, klausydami tik sąžinės balso. Visi turi bendrą pareigą vadovautis krikščioniška tolerancija, meile ir gailestingumu vienas kitam."

Įsiskaitę į šiuos liberalinius principus, manau, visi turėsime pripažinti, kad jie nėra nei žiaurūs nei nežmoniški ir kad stengiasi daugiau garantuoti žmogaus laisvę, negu vesti jį į kolektyvizmą. Tačiau jei skaitysime, kad ir šis kelias vis dėlto veda į materializmą ir į atvirą kovą su Dievu, tai, prisipažįstu, nebežinau, kokią išeitį begalima iš viso dar atrasti

Sekantis liberalizmo plėtimosi etapas yra Europos kontinentas, ir svarbiausia jo apraiška yra Didžioji Prancūzų Revoliucija. Ši revoliucija turėjo tris šaknis: Rousseau, Montesquieu ir Amerikos pavyzdį. Liudviko XVI Prancūzija staiga ėmė klausti save, kodėl ji, uoliai rėmusi Amerikos nepriklausomybės kovas (kad ir grynai politiniais sumetimais), negali tų liberalinių teisių reikalauti sau. Buvo sakoma: „Ameriką išvadavome, ir reikia rausti, kad mes dar tebevergaujame." Tuomet labai karštai buvo diskutuojamos senosios liberalo Montesquieu tezės ir dar jaunos Rousseau mintys. Šis pastarasis prancūzas, kiek žinau, paprastai laikomas demokratu. Tarp Montesquieu liberalizmo ir Rousseau demokratijos, kaip tuoj pamatysim, yra vienas subtilus, bet gana nemažas skirtumas. Rousseau demokratija reikalauja paklusti daugumos valiai. Daugumos valia yra privaloma kiekvienam piliečiui visose srityse. Liberalizmas tuo tarpu skelbia, kad individas tam tikrais atvejais turi ginti savo teises, net ir prieš daugumos valią. Liberalizmo valstybinė galvosena išplaukia iš nepažeidžiamų žmogaus teisių, tų prigimtų, priešvalstybiškų teisių, kurias valstybė turi gerbti. Demokratija gi sako, kad žmogus, įeidamas į valstybę, visų savo teisių atsisako ir jas perduoda valstybės valiai, — atseit, volonté générale, — tačiau ji duoda žmogui teisę dalyvauti tos bendrosios valios sudaryme. Liberalinė laisvė yra pirmoje eilėje laisvė nuo valstybės, tuo tarpu demokratinė laisvė — dalyvavimas valstybėje. Montesquieu reikalauja valstybėje valdžią aprėžti ir padalinti ją tarp atskirų trijų galių, kad individui liktų daugiau laisvių. Tuo tarpu Rousseau atmeta tų galių padalinimą, nes tuo būdu skaldoma absoliutinė daugumos valia. Kraštutinė ir jau į negatyvumą pereinanti liberalizmo išraiška būtų anarchizmas, gi Rousseau demokratijos — daugumos diktatūra. Kai kas demokratiją skaito kairiuoju liberalizmu, o kai kurie teisės filosofai, tarp jų ir vokietis Radbruch, laiko ją atskira sistema.

13-tame ir 15-tame „Aidų" numeriuose Jūs labai tiksliai ir teisingai iškėlėte neliberališką Rousseau kolektyvizmą, išskyrus vieną nežymų trūkumą, į kurį norėčiau atkreipti Jūsų dėmesį, būtent, kad Rousseau nėra liberalas. Vadinamųjų kairiųjų liberalų santykis su liberalizmu, mano nuomone, yra nedidesnis, kaip kairiųjų, hegelininkų: Marxo, Feuerbacho ir Bauerio su pačiu Hegeliu.

Tačiau būtume gan neteisūs Rousseau atžvilgiu, jei nepripažintume jam jokios pozityvios įtakos. Jo tezė, kad žmogus gema laisvas, jo griežta kova prieš vergiją, nesutinkančią su žmogaus prigimtimi, ir jo reikalavimas, kad valdžia turi būti tik žmonių valios išraiška, visi tie pirmieji Contrat Social puslapiai, kurie kalba apie laisvą žmogų, bet ne apie daugumos apspręstą pilietį, turėjo didelės įtakos dabartinės demokratijos išsivystimui. Modernioji demokratija yra liberalinė demokratija, kur žmogus, aktyviai dalyvaudamas valstybėje, nepraranda joje savo asmens laisvių. Reikia džiaugtis, kad prancūzų revoliucija vadovavosi ne vien Rousseau, kaip tai padarė Robespierre ir jakobinai, bet ir Montesquieu. Konstituantos dauguma, atrodo, buvo liberalinė. Ji daugiau vadovavosi Montesquieu. Jos mintys yra išreikštos Žmogaus ir Piliečio Teisių Deklaracijoje. Dėl to nenuostabu, kad čia rasim tas pačias tezes, išreikštas jau 1776 Amerikos nepriklausomybės paskelbime: sąžinės, spaudos, tautos suverenumo teisę, reikalavimą, kad žmogus teismo turi būti traktuojamas kaip nekaltas, kol jis nėra nuteistas. Prisidėjo tik viena: teisė sukilti prieš prispaudėjus. Kai diktatūrinė valdžia ima žmogų spausti ir varžyti, jis turi teisę engėjus pašalinti ir išsirinkti naują valdžią. Robespierro diktatūrą, konventą ir terorą, besivadovaujantį daugumos despotizmu, daug kas riša su Rousseau.

Napoleono karai paskleidė revoliucijos idėjas po visą Europos kontinentą. Locke ir Montesquieu idėjų šalininkai atstovavo nuosaikųjį liberalizmą — prie jų reiktų priskirti ir Fichtę su Kantu — gi Rousseau pasekėjai paprastai pasivadindavo demokratų ar respublikonų partijomis ir sudarė tą vadinamąjį kairįjį liberalizmo sparną, nuo kurio pereitame šimtmetyje ėmė pamažu atskilti įvairūs socialistiniai darbininkų judėjimai.

Saint-Simonas pradėjo kurti socializmą, paskelbdamas žinomąjį savo dėsnį: kiekvienas pagal savo išgales, kiekvienam pagal jo reikalavimus. Fourier bandė atgaivinti viduramžių cechus, siūlydamas darbą dirbti artelėmis. Nenuostabu, kad ir Auguste Comte — kuris, kaip visi žinome, buvo socialisto Saint-Simono mokinys, buvo paveiktas socialistinių idėjų. Jis nėra charakteringas liberalas. Jau vien jo skelbimas, kad jau esąs praėjęs religijų laikotarpis ir kad prasidedanti pozityvizmo epocha, kur žmogus tiki tik tuo, ką žino,

ir ką įrodo laboratorijoje eksperimentai, rodo jo sistemos pasaulėžiūriškumą. Taip pat ir visos Jūsų cituotos Comte ištraukos gražiai griauna jo liberališkumą. Manau, kad galbūt man ir bus pavykę Jus įtikinti, kad iš vienos pusės liberalas nebūtinai turi būti pozityvistas, gi iš kitos pusės, kad liberalas tegali būti Rousseau šalininku tik tol, kol nėra skaitęs Contrat Social, — o man to, kaip kukliam žmogui, pilnai ir pakanka.

Baigdamas šį skyrelį, dar sykį perskaičiau Jūsų liberalizmo suskirstymą į laisvės gynimą apskritai, į ekonominį liberalizmą ir į pozityvistinį liberalizmą ir, prisipažįstu, patyriau, jog jis mane tiek tejtikino, kiek ir paukščių skirstymas į kiaušinius dedančius sutvėrimus apskritai, į naminius paukščius ir į skraidančias žuvis. Klasiška valstybinio liberalizmo ideologija atstovauja tiek laisvės gynimą apskritai — tą ji puikiai išreiškė žmogaus teisių deklaracijose, tiek ir ekonominį liberalizmą, kaipo nuoseklią tos laisvės išraišką ekonominėje srityje. Gi pozityvistinis liberalizmas, paprastai vadinamas tiesiog pozityvizmu, tėra viena iš liberalizmo apraiškų, ir tai dar atipiška, nes gerokai sumišusi su socializmu. Tos pačios skiltįes gale Jūs nurodote tris tikro liberalo bruožus: subjektyvizmą religijos atžvilgiu, laicizmą kultūros santykiuose su Bažnyčia ir priklausymą pozyvistinei pasaulėžiūrai. Jeigu minimą subjektyvizmą suprasti kaip teisę žmogui laisvai ir valstybės neverčiamam išpažinti vieną ar kitą religiją, tai šitai, be abejo, yra tikro liberalo pažymys. Jeigu Jūsų laicizmą suprasti kaip reikalavimą, kad Bažnyčia turėtų teisę aktyviai dalyvauti kultūriniame gyvenime, būti viena svarbių kultūrinių jėgų, bet ne vienintelė jėga, kur vien tik jos nariai turėtų išimtiną teisę būti pilnateisiais kultūros darbuotojais, tai šitai irgi būtų Jūsų gražiai suformuluotas liberalizmo pažymys. Gi apie tą gana abejotiną liberalizmo santykį su pozityvistine pasaulėžiūra savo nuomonę drįsau ką tik pasakyti.

Tad gale, prisimindami, kad liberalizmo epocha iškėlė žmogaus teises ir atpalaidavo jo kūrybines galias, sutvarkė teismų stovį, uždraudė valstybei kištis į žmogaus sąžinės reikalus, gynė spaudos ir žodžio laisvę, panaikino vergiją su baudžiava, paskelbė tautų apsisprendimo teisę, kad ji sudarė palankias sąlygas tarpti mokslui, o taip pat ir kilti ekonominei gerovei, — taigi, atsižvelgdami į suminėtus nemažus laimėjimus, tikiuosi, perdaug nenustebsite, jei prisipažinsiu, kad šią epochą vertinu gana teigiamai.

> Socializmas be humanizmo yra negalimas, negalimas ir humanizmas be socializmo.
>
> **Leon Blum**

> Darbas yra turėjęs didelės reikšmės bezdžionės vystymesi į žmogų.
>
> **Friedrich Engels**

ĮVAIRIOPOS SOCIALIZMO APRAIŠKOS

Negrinėdami šių dienų bolševizmą, pastebėsime jame tris sudedamas dalis: ekonominį kolektyvizmą (iš kurio išplaukia asmens sukolektyvinimas visose kitose gyvenime srityse), materialistinę pasaulėžiūrą ir valstybės arba ir kitaip pavadinto politinio vieneto totalitarizmą. Lengvai pastebima, kaip įvairūs šių elementų deriniai duoda ir įvairias socializmo apraiškas. Neabejotina tačiau, kad lemiantis veiksnys socializmo susidaryme yra buvęs ekonominis veiksnys. Marxo formulė sako, kad ekonominiai santykiai diktuoja laiko pasaulėžiūrą ir apsprendžia dvasią bei visuomeninį gyvenimą. Ši tezė istorijoje retai kur pasitvirtino, tačiau pačiam marksizmui ji tinka gana gerai. Marksizmui ekonomika yra buvusi lemianti. Tad, manau, būtų gana nuoseklu pradėti nuo ekonominio gyvenimo.

Optimistiška Adam Smith viltis, kad žmogus, dirbdamas sau, tuo pačiu skatina ir visų gyventojų gerovę, ilgainiui vis dėlto nuvylė. Negalima, žinoma, neigti, kad laisvos konkurencijos principas, skatinąs žmones lenktyniauti, skatino ir pramonės vystymąsi bei technikos tobulėjimą. Tačiau visi būsime pastebėję, kad tuo būdu pirmoje, eilėje skatinama turtingesniųjų klasių ir gabių biznierių gerovė, bet ne darbininkijos. Liberalizmas 19 šimtmetyje pavirto į kapitalizmą. Išaugo ištisa vargingo proletariato klasė. Valstybė jai siūlė laisvos konkurencijos teisę. Proletariatas tos teisės nenorėjo, jis norėjo duonos. Darbininkui konkuruoti su fabrikantu, pripažinsime, yra gana sunku ir tiek pat neįmanomą, kiek ir šlubam žmogui lenktyniauti su dviratininku. Ta teisė jam nieko realaus nedavė. Jis galėjo tik parsisamdyti ir tuo būdu parduoti vienintelę savo turimą prekę — savo darbo jėgą.

Tad socialinis teisingumas atsistojo į konfliktą su žmogaus laisve ir, suprantama, pirmoj eilėj su kapitalisto laisve. Jei palikti žmogui neribotą ir niekeno nesuvaržytą ekonominę laisvę, gaunasi didžiulė socialinė nelygybė. Norint pasiekti socialinio teisingumo, reikia apkarpyti ekonominę piliečių laivę. Tai viena. Antras dalykas — kapitalistinė ūkio sistema ėmė nebeatitikti gyvenimui ir pasidarė nebenaudinga pačiai valstybei. Ekonominės krizės, viršprodukcija, prigaminimas prekių, kurių masės nebegali išpirkti, jų naikinimas, norint pakelti likusių prekių kainas, mokėjimas premijų ūkininkams, kad jie neaugintų tų ar kitų produktų, arba konkurentams, kad jie savo fabrikuose nieko negamintų, manau, vargu bau kieno bus skaitomas normaliu reiškiniu. Visa tai daugiau rodo, kad liberalistinė ūkio sistema ima darytis anarchinė. Tad ir kilo mintis, kad valstybė turi čia įsikišti ir, nežiūrėdama Smitho įspėjimų, imti pati reguliuoti ekonominį gyvenimą. Ji turėjo sudaryti žmoniškas gyvenimo sąlygas, kurios saugotų, ekonominiais gabumais neapdovanotus dirbančiuosius ir diriguoti gamybą. Valstybės uždavinius reikėjo praplėsti. Vokiečių socialistas Lasalle liberalistinę valstybę pavadino siaura naktinių sargų organizacija, kuri težiūri ramaus piliečių miego. Anglijoje kilo chartistų sąjūdis, pradėjo veikti Owenas, Prancūzijoje Saint-Simonas, Fourier ir Comte ėmė skleisti socialistines mintis.

Buvo atsisakyta Locke ir Smith idėjų, imta kritikuoti žmogaus teisių deklaracijų paragrafai, saką, kad nuosavybė yra neliečiama ir šventa žmogaus teisė. Buvo ištrauktos iš užuomarštįes socializmo utopistų knygos, kaip Tomo Morus „Utopija" ir Roger Bacono „Naujoji Atlantis", tos fantastinės valstybės, kur šilkas laikomas didžiausioj paniekoj, kur iš aukso gaminami tik vergų retežiai beigi naktiniai puodai, ir kur valstybė pati aprūpina visus piliečius vienodais gaminiais. Vėl pasidarė aktualios Rousseau mintys, kad visi piliečių turtai yra valstybės nuosavybė, ir kad žmogus tesąs jų valdytojas. Tai buvo vadinamojo utopinio socializmo epocha, kada buvo daugiau svajojama ir ilgimasi, negu veikiama.

Revoliuciją sukėlė Marxo pasirodymas. Jis pagrindė vadinamąjį mokslinį socializmą. 1847 metais pasirodęs Komunistų Partijos Manifestas tapo daugelio darbininkų sąjūdžių evangelija. Marxo rolė ekonominės minties istorijoje yra panaši į Kanto rolę filosofijoje, būtent, kritinė. Kai Kantas kritikavo klasinę filosofiją ir nurodė žmogaus protinio pažinimo ribas, tai Marxas kritikavo liberalistinę ūkio sistemą ir nurodė jos klaidas. Sunku, manau, būtų įrodyti, kad Marxas nuosekliai vystė vien tik Comte mintis. Svarbiausios jo šaknys glūdi kitur. Jisai priklauso kairiajam hegelininkų sparnui. Savo dialektinį ir istorinį

metodą jis sėmėsi iš savo mokytojo Hegelio, gi materializmą iš bendralaikio Feuerbacho. Marxas yra Hegelio ir Feuerbacho sintezė.

Dėl to ir Marxo istorinis materializmas nebuvo kažkas ypatingai naujo. Pagrindinius istorinius punktus jis pasiėmė iš savo mokytojo Hegelio ir pažvelgė į juos iš Feuerbacho taško. Anas didysis vokiečių idealistas teigė, kad visuomeninių formų vystymasis iš vergijos per feodalizmą ir baudžiavą į liberalizmą yra išmintingų ir tobulėjančių idėjų įsikūnijimas tikrovėje. Marxas Hegelio tezę apvertė aukštyn kojom. Ne dvasia vadovauja tikrovei, anot Marxo, ne idėjos įsikūnija materijoje, bet materija apsprendžia dvasią. Gamybiniai santykiai diktuoja visuomeninę formą valstybei. Tiek Hegelis, tiek Marxas žmogaus kūrybai teteikia labai maža vertės. Hegelis tvirtina, kad ne istorija sukurta žmogui, bet žmogus istorijai. Istorija yra jam neklaidingas teisėjas. Susidūrus dviem idėjom, jų likimą sprendžia kardas, ir teisinga yra ta idėja, kuri išeina nugalėtoja. Kad pasaulis progresuotų, turi sudužti tūkstančiai širdžių. Kas čia tokio, kad liejasi žmogaus kraujas, jei ant krauju ir puvėsiais patręštos žemės dar garsingiau kyla nauja sėkla. Bendri reikalai gali vystytis tik atskiro žmogaus sąskaiton. Mūsų darbai priklauso mums tik tol, kol juos nešiojame savo širdy, gi kai bandome juos įgyvendinti, jie tampa ne tuo, kuo mes norime, bet ko nori išmintinga istorija. Marxas perėmė iš Hegelio jo istorinį metodą, tiktai pažymėdamas, kad istorija nėra absoliučios išminties įsikūnijimas, bet klusni mašinų tobulėjimo išraiška. Pats Marxo žmogus, kaip visai teisingai pastebėjo Margeris Jesaitis, taip pat daugiau panašus į mašinas aptarnaujantį priedą, negu į laisvą asmenį. Anot Marxo, technikos pažanga privedė iki didelės darbo jėgų koncentracijos vienoje vietoje. Iškeltos proletariato rankos vis gausėja ir darosi vis liesesnės, todėl, jo nuomone, mes priėjome kolektyvizmo epochą. Šita epocha jam, kaipo Hegelio fatalizmo šalininkui, yra neišvengiama. Darbininkija jam yra istorinis avangardas. Konservatyvistai, remiąsi senąja santvarka, bergždžiai suka istorijos ratą atgal. Jie nusikalsa istorinei būtinybei ir yra reakcionieriai. Sovietų Sąjungoje šiuo avangardu pasivadino komunistų partija, o VKP (b) CK tapo pačiu neišvengiamo istorinio proceso įsikūnijimu.

Vertinant Marxo istorinį materializmą, reiktų pripažinti jo nuopelną, iškeliant glaudų gamybinių santykių ryšį su visuomenine forma, nors šis ryšys ir ne visur yra įtikinantis. Reiktų atminti, kad žmogus yra kūrėjas, o ne kuriamasis. Gyvenimas stato uždavinius, o žmogus juos sprendžia. Istorinis materializmas turi tokį dideli pasisekimą masėse, manau, ne tiek dėl savo logiškos vertės, kiek dėl grynai praktiškų postulatų, reikalaujančių darbininkijai didelių teisių ekonominiame gyvenime.

Toliau tektų kalbėti apie dialektinį materializmą, kaipo ateistinę ir materialistinę pasaulėžiūrą. Plechanovas pradeda jo liniją nuo prancūzų apšvietos sensualistų: Helvetiaus, Holbacho ir to neužmirštamojo Lamettrie, kuris apreiškė, kad žmogaus gyvenimo tikslas yra laimė, kad toji laimė yra kūniški smagumai, ir kuris tai įrodė savo pavyzdžiu, mirdamas nuo persivalgymo. Taip pat ir Leninas su entuziazmu siūlo proletariatui studijuoti prancūzų sensualistus. Fuerbachas materializmą vystė toliau, religiją laikydamas bandymu padaryti pasaulį antropomorfišku. Taip pat ir Marxas, būdamas iš prigimties tikras marksistas, nudžiugo susekęs, kad ekonominiai santykiai nustato ne vien visuomeninę formą, bet iš viso viską: kultūrinį ir šeimos gyvenimą, filosofiją, net ir moralę su religija. Darbininko šeima jam panaši į gamybos priemonių, atseit, dirbančiųjų gaminimą. Darbininkijos prieauglis, pakeičiąs pasenusius asmenis, jam primena šiltų susidėvėjusių gamybos priemonių pakeitimą naujomis dalimis. Moralė tesanti tik gamybinių santykių atspindys žmogaus smegenyse, o konkrečiai kalbant, šių laikų moralė esanti buržuazijos išradimas, turįs nekilnų tikslą pažaboti darbininkijos reikalavimus. Religija, kaip visi gerai žinome, jam tėra opiumas liaudžiai, kad ji, apsisvaiginusi žadamo pomirtinio gyvenimo grožybėmis, kantriai kęstų išnaudojimą šioje žemėje. Tad Marxas ir pasišovė žmogų išvaduoti iš religijos bei moralės, idant revoliucija neturėtų varžtų ir būtų sėkmingesnė. Tas, reikia pripažinti, labai sėkmingai įvykdyta Sovietų Sąjungoje. Šiaip Europoje dialektinis materializmas bankrutavo ir sunyko. Pasirodė, kad moralė nėra vien gudrus buržuazijos manevras, bet šventa norma ir pats giliausias žmogaus prigimties dėsnis. Nenuostabu, kad šiandien sunuosaikėję Europos socialistai, atsisakę dialektinio materializmo, nuoširdžiai apgailestauja šią Marxo klaidą. Jie pagaliau pastebėjo, kad šis žmogaus atpalaidavimas nuo moralės revoliucijos toli gražu nepaskatino, bet diskreditavo socializmo idėją pačių žmonių akyse. Socialistinės idėjos, jų nuomone, yra pilnai pribrendusios ir net perbrendusios, bet žmogaus prigimčiai neatitinkantis materializmas ir atsisakymas nuo etikos sugriovęs jų patrauklumą. Tad ir nenuostabu, kad toks simpatingas socialistas, kaip Jean Jaurès, prancūzų socializmo mokytojas, griežtai, atsisakė nuo dialektinio materializmo filosofijos ir tik dalinai pripažįsta istorinį materializmą.

Trečias svarbus elementas, įeinantis į socializmo praktiką, yra diktatūra ir valstybinis totalitarizmas, nors Tarybų Sąjunga ir bando išvengti valstybės vardo. Hobbes mokė, kad valstybė yra visagalis ir absoliutus dievas, deus mortalis. L'état c'est moi — tapatino save su valstybe Liudvikas XIV. Rousseau tvirtino, kad daugumos valios niekas negali varžyti — net ir pats Contrat Social — ir kad duoti garantijų piliečiams ji neprivalo. Moderniuose laikuose valstybės branduoliu būti sumanė įvairios partijos ir klasės. Benito Mussolini pasakė: „Fašistinė doktrina pripažįsta individą tik tiek, kiek jo interesai sutampa su valstybės." Žmogus čia nepažeidžiamų teisių nebeturi, tik pareigas. Jis teturi vieną vienintelę teisę: klusniai klausyti įsakymų ir bijoti valdžios. Įdomus yra Rousseau minčių ryšys su Leninu. Rousseau skelbia daugumos diktatūrą, o kadangi ši dauguma anot Lenino, yra proletariatas, tai yra neišvengiama proletariato diktatūra, Tiesa, sulikvidavusi kontr-revoliuciją, leninė Rusija mėgino vėl didinti piliečių laisvę, tačiau Stalinas diktatūrą vėl ištikimai grąžino į senąsias vėžes. Sovietų Sąjungoje šis diktatūrinis metodas padarė ekonominį kolektyvizmą absoliučiai galiojančiu ir nebeprikausančiu nuo gyventojų valios, o materialistinę filosofiją — valstybine religija. Jau Hobbes tvirtino, kad tarp prietarų ir religijos tėra tik vienas skirtumas: religija esanti valstybės pripažinti ir visiems privalomi prietarai. Tad ir nenuostabu, kad Sovietų Sąjungoje, šioje hobbesiškoje valstybėje, filosofinis Marxo prietaras įsibrovė į neužtarnautai garbingą vietą.

Tad Sovietų Sąjungoje susitiko trys linijos: ūkinis kolektyvizmas, materialistinė pasaulėžiūra ir diktatūrinis principas. Įvairios tų trijų pradų kombinacijos su liberalistiniais principais sudaro eilę daugiau ar mažiau saikingų socializmo apraiškų. Nereikia pamiršti, kad socialistas nėra tolygi sąvoka marksistui. Socialdemokratai marksistai pripažįsta ir istorinį materializmą ir dialektinio materializmo filosofiją, tačiau atmeta diktatūrą. Jie yra pasaulėžiūriniai materialistai, tačiau yra demokratai. (Nors Berdiajevas, tiesa, tvirtina, kad pasaulėžiūrinė partija iš viso negali būti tikrai demokratinė.) Socialistai humanistai (Jean Jaurès, Leon

Blum) pripažįsta tik istorinį materializmą ir būtinybę sukelektyvinti ūkį, bet atsisako ir diktatūros ir dialektinio materializmo, tuo būdu savo ideologijoje priartėdami prie liberalizmo. Krikščionys socialai atstovauja ūkinį socializmą, gi pasaulėžiūrinėje srityje — krikščionybę; vienur jie yra pasaulėžiūriškai liberalesni, kitur griežtesni, ir ten jiems tinka pastaba, įdėta skliausteliuose ties socialisttais marksistais.

Baigdamas norėčiau pažymėti, kad socializmas, atrodo, yra mūsų dienų uždavinys. Griežtai liberalistinis ūkis šiandie yra vargu bau įmanomas. Net ir dešiniosios partijos, atstovaujančios ekonominę laisvę, daro savo programose pakeitimus, numato valstybės dirigavimą ir įžiūri reikalą globoti darbininkiją. Teigiamoji Marxo rolė, kaip matėme, buvo grynai kritinė. Jis nurodė kapitalizmo klaidas, tačiau jis neparodė sėkmingo, kelio ateitin. Jo siūlomas kolektyvizmas ir materializmas neatitinka žmogaus prigimčiai, ir visos pastangos žmogų perauklėti pasirodė bergždžios. Valstybės uždavinys yra ne žmogų perauklėti, bet pagrindu imti konkretų žmogų, tokį, koks jis yra. Konstitucija negali remtis ateities žmogumi, bet rūpintis dabar egzistuojančiais savo gyventojais. Tad nenuostabu, kad šiandien gyvai tebejieškoma kelių suderinti liberalizmą su socializmu ir pašalinti socalinę nelygybę, neatimant žmogui laisvės. Tai yra dar neišspręstas šių dienų uždavinys.

KELIOSIŠVADOS

Baigdamas savo trumpą straipsnelį ir darydamas išvadas, norėčiau dar sykį grįžti prie Jūsų straipsnių. Jie yra įdomūs ir sistemingi, tačiau tas nuoseklumų jieškantis sistemingumas ir yra viena pagrindinių jo klaidų. Negalima viso gyvenimo užtraukti ant išprotautos sistemos. Galima vienaip ar kitaip interpretuoti istoriją, bet reikalauti, kad istorija būtų vysčiusis nuosekliai, pagal mūsų išprotautus dėsnius, manau, būtų kiek per drąsu. Noras gyvenimą užtempti ant vienos ar kitos sistemos man primena ano Kierkegaardo artileristo bandymą paimti skylę ir ją apliejant plienu pasigaminti patranką. Bolševizmas nėra nuosekli liberalizmo išvada, bet revoliucinis judėjimas, visuose punktuose atsisakąs liberalistinių tezių. Ekonominėje srityje jis vietoje ūkinės laisvės pastatė valstybės dirigizmą, individualinėje srityje vietoj asmens laisvių iškėlė kolektyvizmą, vietoje religinės laisvės — privalomą dialektinį materializmą, gi politinėje plotmėj vietoj minimalinės valstybės rolės jis teigia valstybės totalitarizmą. Tai yra didžiulis perversmas, bet ne liberalizmo tezių plėtotė.

Kalbėdamas apie kelius į ateitį, Jūs jieškote pasaulėžiūrinių užtvarų prieš bolševizmą ir teisingai pastebite, kad liberalizmas tokia užtvara nėra. Suprantama, kad liberalizmas, skelbiantis vlstybės nepasaulėžiūriškumą, pasaulėžiūrinė užtvara būti negali. Tačiau, prisipažįstu, yra gana neįprasta tą didžiulį liberalizmo laimėjimą išgirsti kaip priekaištą liberalizmui. Reikalavimas, kad nepasaulėžiūrinė valstybės teorija būtų pasaulėžiūrinė užtvara, man yra gana keistas ir ne daugiau įtikinąs, negu kartais nugirstamas priekaištas krikščionybei, kam ji nenutiesė plentų ir neįvedė socialinio draudimo. Tai nėra vienos plotmės dalykai. Dėl to leiskite čia išskirti dvi plotmes: individualinę atskiro žmogaus plotmę ir valstybinę plotmę. Individualinėj plotmėj užtvara prieš materializmą yra kiekviena didelė idealistinė filosofija, pirmoj eilėj religija — ir didžiulę bei dėkingą rolę čia šiandien vaidina krikščionybė. Jokia valstybinė teorija šioje plotmėje tokia užtvara būti negali ir visai nemano. Valstybinėje gi plotmėje tikėjimas, nebūdamas konkreti politinė teorija, negali vaidinti užtvaros rolės. Priešais bolševizmą čia galima užtvara yra liberalizmas. Neneigdamas ekonominių pataisų būtinumo, principe visgi manyčiau, kad kuo daugiau politinė sistema turi liberalistinių pradų, tuo priešingesnė ji yra bolševizmui ir tuo geresnė garantija, kad žmogus nebus paniekintas ir jo vertė bus gerbiama. Tiesa ir krikščioniškos partijos, griežtai skleisdamos antimaterialistinę pasaulėžiūrą, gali būti sėkminga užtvara prieš bolševizmą, tačiau, nežiūrint tos naudingos savo funkcijos, yra mažiau sėkminga valstybės forma.

Pabaigoje Jūs sakote, jog būtumėt laimingas, jei kas įrodytų, kad liberalizmas nuvedė ne į bolševizmą, bet į krikščionybe, nes kito kelio, Jūsų tvirtinumu, nesą. Mano straipsnis, be abejo, šita prasme Jūsų pradžiuginti negalėjo. Liberalizmas sukūrė ideologiją, visuose punktuose diametraliai priešingą bolševizmui, o taip pat ir išvedė žmogų iš viduramžiškos santvarkos. Klaidingas yra tik Jūsų prierašas, kad kito kelio nėra. Atrodo, Jūs matote valstybėje tik kraštutinumus. Tuo tarpu politiniame gyvenime mes jieškome kompromiso, kuris patenkintų visus gyventojus. Niekas neabejoja, kad krikščionybės idėja yra daug vertingesnė už materializmą, tačiau, manau, tai dar ne visai pakankamas pagrindas tapti jai privaloma visiems. Ankstyvesnėse savo paskaitose Jūs gražiai atstovavote valstybės nepasaulėžiūriškumą, dėl to, tikiuosi, ir šį sykį sutiksite, kad valstybei naudingesnis kelias bus tolerancija ir sąžinės laisvės gerbimas.

Tikiuosi, man atleisite, kad šis straipsnis išėjo gana kritiškas ir daug kur nutolo nuo Jūsų teigimų. Tačiau, prisipažįstu, aš bandžiau nuoširdžiai vadovautis gražiais vieno jėzuitų kunigo žodžiais, girdėtais dar Kaune per pamokslą:

— Dievas yra Tiesa, ir kas nuoširdžiai jieško Tiesos, jieško Dievo.

Pranas Kozulis

PAUKŠČIAI

Keista šalis: kuris jau metas
negrįžta paukščiai iš pietų.
Ir aš kasdienį darbą metęs,
lyg mirusiu krantu

žengiu net žengt nepasiryžęs
sutikt pavasario gražaus.
Gal klystu aš; galbūt jie grįžo —
tik aš nesugrįžau.

ŽMONĖS IR GĖLĖ

Kada prasiskleidė gėlė, jau temo.
Ji prieblandoj nušvito dar aiškiau,
Aš jai tariau: „Gyvenimas tu mano...“
Ir jos ugningą žvilgsnį išlaikiau.

Išminčius prakeliaudamas man tarė:
„Ó, koks žydėjimas to augalo gražaus!“
Paskui praeidamas kvailys pro šalį
grožėjos nemažiau...

Kanada, 1948 m.

LITERATŪROS IR MUZIKOS PARAŠTĖ

BAIMĖS KANKINIAI

Didysis Idealistas, garsusis Servanteso La Manchos riteris Don Kichotas po vienų kautynių yra pareiškęs, kad drąsa ir atvirumas esą didžiausi turtai žmogaus papuošalai. Tačiau jo draugas, materialistas Sancho šitų žodžių nesuprato ir galvojo, kokia gi jam būsianti iš to nauda. Drąsusis visuomet rizikuojąs, o, svarbiausia; iš to jokios materialinės naudos nesą. Nuo pat amžių pradžios žemėje tebegyvena šitas bailus žmogus, tikras Sancho giminaitis ir idėjos brolis. Savo gyvenimo būdu jis labai primena varną, tupintį ant krašto arenos, kurioje vyksta žiauri ir nepermaldaujama gladiatorių kova. Vienam kuriam iš kovojančių suklupus, jis ima sukti ratą virš suklupusiojo galvos, nes mato, kad ir sėdintis tribūnoje imperatorius reikalauja parblokštojo mirties. Valdžios ar kito kurio nors autoriteto nuomonė jam yra vienintelis sprendimo mastas bei kriterijus. „Vargas nugalėtiesiems!" krankia jis kartu su minia.

Dar vienas iš tokio žmogaus pasaulėžiūros esminių momentų yra provinciališka baimė ko nors naujo, neįprasto ir originalaus, nes kiekvienas tokis pasireiškimas galėtų užtemdyti, o gal ir visai nustelbti jo visišką bespalviškumą. Jis nenori stoti į lygią kovą ir savo tezes norėtų ginti savo realia arba fiktyvia pozicija. Jis galvoja, maždaug, kaip Stendhalio romane „Raudona ir Juoda" vaizduojamieji Verriéres miestelio „inteligentai". Tokiam žmogui viskas kvepia revoliucija, maištu. O taip yra dėl to, kad Verriéres miestelyje yra nuo seno įprasta burmistrą laikyti reikšmingiausiu ir protingiausiu žmogumi: jo padėjėją — antruoju ir tt. Jo manymu protas kyla, pozicijai kylant. Svarbiausias tokios pažiūros motyvas yra, be abejo, faktas, kad savos nuomonės turėjimas yra nenaudingas. Tik neturėdamas savo nuomonės gali ramiai ir gerai gyventi mažame miestelyje Verriéres.

Mūsų literatūrinis gyvenimas šiandien savo nuotaikomis labai primena Stendhalio aprašytąjį miestelį. Čia irgi tebėra dar labai giliai įsišaknijusi savo nuomonės reiškimo baimė. Daug kas norėtų ir literatūrinį gyvenimą sutvarkyti hierarchišku principu, kur nereikėtų ilgai galvoti, kuri knyga yra geresnė, bet tik pažiūrėti, kaip aukštai tam tikroje hierarchinėje sistemoje stovi jos autorius. Šį principą visomis priemonėmis stengiasi palaikyti mūsų jau charakterizuotas bailusis žmogus, iki kaulų smegenų įsimylėjęs vidutiniškumą ir visomis priemonėmis jį palaikąs.

Šis žmogus daugelio faktų, savo paties nusiraminimui ir kitų apgaudinėjimui, sąmoningai nemato. Ir tol jis tvirtina, kad nieko panašaus nėra, kol atėjusi laiko banga nuplauja jį nuo žemės paviršiaus.

Laimė, kad ir šiais sunkiais laikais tebėra ne vien naudą mylinčių žmonių. Jie yra tikri idealistai. Jie kovoja, rizikuodami viskuo. Bet nelaimė, kad šie idealistai dažnai gyvena po vienu stogu su anuo materialistu, dirba tą patį darbą, arba net yra tikri broliai ir turi kovoti tarpusavy, kaip Schillerio Karlas Mooras su savo tikru broliu Franzu. O idealistas visuomet būna išduotas. Ir dvigubas skausmas būti savo tikro brolio išduotam.

Tokios mintys ateina į galvą man, paskaičius Vinco Kazoko repliką į mano straipsnį „Mūsų literatūros kasdienybė keturi šimtai pirmaisiais metais po Mažvydo" išspausdintą „Aidų" 15 Nr. Nevertėtų atsakyti V. Kazokui vien dėl to, kad jis savo replikoje nieko naujo nesuformulavo ir nei vieno mano straipsnio teigimo iš esmės nepalietė. Jis ten kažko nori, bet ir pats nežino ko. Polemizuoja su metaforiškais mano išsireiškimais, dažnai jų tikrosios prasmės nesuvokdamas. Apskritai, čia jis yra panašus į žmogų, sekantį paskui šieno vežimą ir įkyriai pešiojantį po vieną šiaudelį. Tuščios pastangos! Čia mes užsiminsime kelias jo straipsnelio vietas ir jas aptarsime. Plačiai nekalbėsime, nes kam būtų įdomu, platesnį atsakymą ras mano aukščiau minėtame straipsnyje.

Pirmiausia V. K., apsimetėliškai ir su paslėpta mintim, primindamas L. Miškiną, tvirtina, kad mano straipsnyje minimo jaunųjų ir senųjų antagonizmo (kuris yra be galo natūralus reiškinys) ir jokios literatūrinės kovos visiškai nėra buvę, ir kad visa tai esą mano išgalvota. Savo tezę jis paremia „faktu", kad niekur apie tai nebuvę rašyta. Aš gi nekaltas, jei V. K. neskaito spaudos. Jis irgi nėra dėl to kaltas. Bet jis kaltas dėl to, kad rašo apie tai, ko jis nežino, ir mano, kad visa tai, ko jis nežino, apskritai neegzistuoja. Tegu V. K. perverčia tremties laikraščių bei žurnalų komplektus ir perskaito „Aiduose", „Žiburiuose", „Minty", „Mūsų Kely", „Žvilgsniuose" tilpusius V. Alanto, K. Barėno, Vaclovo Biržiškos, B. Brazdžionio, Juozo Girniaus, Jono Grinių, J. Miliušio, A. Škėmos, Stp. Vykinto ir kt. literatūrinius straipsnius — ir jam paaiškės visa, kaip ant delno.

Tiesa, ne viskas vyko spaudoje. Ne viskas dėl vienų ar kitų priežasčių pateko į spaudą, ypač tremties bei okupacijų sąlygose. Bet argi vien iš laikraščių rašoma literatūros istorija? Dėl to ir man V. K. migloti išvedžiojimai yra žiemos miegą miegojusio pasakojimas apie žiemą. Ten pat jis kalba skaitytojų vardu ir teigia, kad niekas iš skaitytojų apie tai nieko negirdėjo. V. K., šiuo atveju, galėtų kalbėti ne skaitančiųjų, bet neskaitančiųjų ir nesidominčiųjų vardu.

Toliau V. K. ilgai kalba apie mano tvirtinimą, kad pas mus buvo pristeigta perdaug premijų, ir kad literatūriniai konkursai nedavė gerų rezultatų. Ten jis prišneka labai daug, bet visus jo tvirtinimus galima suvesti į banaliu virtusį kvietimą tuose konkursuose dalyvauti, kurį, tarp kitko, naudoja ir visi skelbiantieji konkursus. Čia jis atsistoja pigaus moralizatoriaus pozoje ir kartoja šimtų kartotus žodžius, kuriuos skaitant užpuola nesuvaldomas žiovulys. O tuo tarpu V. K., sentimentalaus entuziazmo pagautas, su dideliu aplombu sušunka: „Mieli kolegos rašytojai", ir t. t., ir štai išvysti Vincą Kazoką, rašytojo aureole aplink galvą, jo paties žodžiais tariant, pralenkusį save patį, bestovintį katedroje ir susirinkusiems rašytojams (man rašytojo savokai tikrąja to žodžio prasme atitinka toki rašytojai, kaip V. Krėvė, Mykolaitis, Aistis, Vaičiulaitis, Brazdžionis ir pan.) duodantį gausius pamokymus, kaip elgtis konkurso atveju.

Vienoje vietoje V. K. insinuuodamas klausia, ar aš neturėjęs kartais asmeninių sąskaitų? Šiuo atveju noriu jam priminti, kad ten apie asmeniškus reikalus nebuvo kalbama, taipgi neminima nei viena pavardė. Nuostabiausia, kur ten V. K. galėjo save atpažinti? Aš niekur jam ten vietos nepaskyriau. Nors jo replikos ideologija ir labai ryškiai sutampa su mano minimų „jaunų senukų" ideologija, bet vistiek aš rašydamas, V. K. galvoje neturėjau.

Klysta V. K. manydamas, kad aš savo straipsnyje būtinai turėjau galvoje atskirus asmenis. Aš ten daugiau abstrakčiai pasisakiau prieš dvasinį susenimą, ir mano stilistinės personifikacijos nėra būtinai gyvi žmonės. Jeigu kas nors ten save suras — smarkiai apsiriks: ten bus tik jo pasaulėžiūra, bet ne jis pats.

Taip pat V. K. klausia, ar aš nenorėjęs ko nors nuvainikuoti? O jei norėjęs, tai kodėl šalia nepastatęs kito, kuris būtų vainiko vertas? Vienintelis neginčijamai vertas kandidatas, mano manymu, čia būtų pats V. K., savo replikoje tobulai išreiškęs Gogolio herojaus Manilovo pažiūras į literatūrinį gyvenimą.

Dar kaltina mane V. K., kad aš savo straipsnyje duodąs elementarinius literatūrinės kritikos principus. Pirmiausia, aš juos ten priminiau dėl to, kad daug kas praktikoje jų nesilaikė. (Plačiau žiūr. mano str. Aidų 15 Nr.) O dabar iš V.K. replikos paaiškėjo, kad ir jam pačiam būtų ne pro šalį su jais susipažinti. Tokiu atveju jis gal nebūtų vertinęs ir kalbėjęs to, ko jis nežino. Tarp kitko, jam būtų paaiškėję, kad yra nesąžininga vertinti poezijos vertimą, nemokant orginalo kalbos, ir tuo būdu, V. K. žodžiais tariant, norėti pralenkti save patį.

Šių pastabų pradžioje aš jau minėjau, kad nevertėjo atsakyti V. K. Aš čia jo tvirtinimus užsiminiau, norėdamas parodyti, kad mūsų literatūros kasdienybėje dar labai stipriai tebesilaiko anas maišto baime gyvenantis žmogus ir kad dar tebeturi visur ant pirštų galų vaikštančių ir korifejams duris atidarinėjančių smulkaus kalibro patarnautojų, nepaprastu uolumu besidarbuojančių miego krautuvėse.

Alfonsas Nyka-Niliūnas

DVI DAINAVIMO KULTŪROS

Su nedidele pertrauka sekę viens po kito dviejų mūsų dainininkų savistovūs koncertai duoda progos paryškinti du skirtingus tipus mūsų dainavimo kultūroje. Stasys Liepas, Vilniaus Operos solistas, padarė plačią koncertinę kelionę. Jo puikiai parinkta programa iš daugiau žinomų bei populiarių dainų ir arijų, dar geriau paruošta, su giliu įsijautimu ir neeiline muzikine frazuote atlikta, leido išgirsti Stasį Liepą jo aukštojoje formoje. Romas Jonis-Joneliūkštis, kitas mūsų jaunas dainininkas, neseniai baigęs studijas Tiubingene pas žinomą vokiečiuose prof. Theodor Scheidl (geriausią vokiečių Boriso interpretatorių), taip pat plačiai pasireiškė su savo savistoviais rečitaliais, dainų ir arijų vakaru ir religiniu koncertu. Ir jo Programa skoninga, gal ne tiek populiarių dalykų turinti, su dideliu kruopštumu paruošta, giliu muzikalumu perteikta. Abu mūsų jauni dainininkai, abu baritonai, net jų programose apstu tų pačių dalykų (Schumano „Du grenadieriai", Rossini „Figaro arija" iš Sevilijos Kirpėjo, kaip finalinis koncerto numeris). Stasys Liepas savo skambiu balsu, savo jautriu įsijautimu, savo imponuojančia povyza, bei pavyzdinga koncertine vaidyba pavergia mases. Jo platus dinaminis diapozonas taip uželektrizuoja klausytojus, kad jie jau po antro dalyko nebegali likti nereagavę audringais plojimais. Kas kita Romas Jonis. Jis nėra apdovanotas dideliu balsu, taigi ir jo dainavimas nėra toks turtingas dinaminiais kontrastais. Jis dainuoja santuriai. Nenuostabu, kad daugelis plačiosios masės klausytojų juo nusivilla. Jo dinaminis diapozonas persiauras išjudinti gana nejautrią tų klausytojų muzikinę sielą. Užtai jis pasižymi kitais privalumais. Jo muzikinė frazuotė turiningesnė, labiau muzikali, jis vengia įprastų vokalinių efektų, jis griežtas ritmuose, neaukoja jų dėl „patogių gaidų", kurias taip norisi ilgiau palaikyti. Jo dainavimo stilių galėtumėm palyginti su instrumentiniu atlikimu. Jo dainavime jaučiasi ne vien tik dainininkas, bet ir gilus muzikas, kuris prieina prie vokalinio dalyko pirmoje vietoje iš muzikinės pusės, vokalinei palikdamas grynai techninę reikšmę. To negalėtume pasakyti apie Stasio Liepo dainavimą. Kad ir kaip vykęs yra jo koncertas, bet jaučiasi, kad čia pirmoje vietoje pastatyta vokalizmas. Muzikas čia stovi antroje vietoje. Tas reiškiasi ir intervalų tikrume, kurie jautriam muzikui kartais sukelia suabejojimo, ir jo repertuaro pamėgime, ypatingai bisiniame, kur jis turi laisvas rankas ir jo interpretacija, atrodo, dar nėra giliai įsišaknijusi, o tik laikinai primesta gero korepetitoriaus, kokiu yra jo muzikalus akomponiatorius Aleksandras Kučiūnas. Ir dar vienas bruožas mūsų keliamai idėjai svarbus. Jonio finalinis Figaro sublizgėjo visu savo humoru, Liepo Figaro, taip pat finalinis, išėjo blankesnis. Ir ne todėl, kad Liepui jis neišeina, ne. Kitą kartą jis jį perduoda labai gerai. Bet gale programos jam neužteko ištvermės, trumpai sakant, jis pavargo. Tatai mums būdinga. Toliau mes darysime savo išvadas.

Stasys Liepas mums čia atstovauja operinį dainininko tipa, Jonis — kamerinį.

Kamerinis dainininko tipas mūsuose yra visai svetimas. Per visą nepriklausomybės laikotarpį jis visai nebuvo kultyvuojamas (Vincės Jonuškaitės kameriniai rečitaliai sudaro retą išimtį). Pradedant senovės klasikais kaip Scarlatti, tokia milžinų kūryba kaip Händelis ir Bachas, šimtai Schuberto bei Schumano dainų, neįkainuojama Brahmso poezija, naujieji Richard Straus, Mahler, Pfitzner, ir naujausieji šių dienų meisteriai neturėjo galimybės plačiai praskambėti mūsų padangėje. Šis menas, aukščiausias ir tobuliausias visų muzikos žanrų bei padalinimų mūsų visai buvo pamirštas ir ignoruojamas. Šio žanro grožis bei gilumas, jo aukščiausioji kultūra mus nejaudino. Visą vokalinę kultūrą mums atstovavo opera. Opera savo prašmatniais pastatymais, savo efektingais dainavimais auklėjo plačią visuomenę, masino vokalinį prieauglį. Visi jauni dainininkai studijozai nematė prieš save jokio kito tikslo, tiktai operą. Opera buvo jų alfa ir omega, nepasiekiama idealų svajonė! Turėti didelį balsą ir išmokti ariją buvo didžiausias dainavimo studentų rūpestis ir uždavinys. Net muzikos bendrieji dalykai, taip reikalingi muziko formavimui, buvo paviršutinai prabėgami, ir tai dar su pačiu vokalinių vadovų pritarimu. Iš kur gi galėjo kilti kamerinė kultūra, jei jos nieks nekultyvavo? O pasi-

rodo kamerinei kultūrai nebūtinai didelis balsas. Ir su mažu balsu galima padaryti stebuklus.

Ir čia tremties laikotarpis ateina mums į pagalbą. Vienas kitas mūsų dainavimo studentas gauna progos baigti muzikos mokslus Vakaruose. Jie pasisėmė visiškai kitos muzikinis kultūros. Čia opera nėra laikoma aukščiausiu vokaliniu menu. Kammersänger čia yra dainininkui garbingiausias titulas. Ir jei tu jo neturi, tai ir operoje nesiskaitai dideliu. Šitoje dvasioje auklėjami ir mūsų jaunieji dainininkai nesąmoningai pradėjo mums naują žanrą — kamerinį. Jie išeina į sceną su naujesnėm programom, su nedideliais, bet gerai išlygintais balsais, su didele muzikine kultūra. Mums neįprastą jų klausyti. Mes laukiam stipraus akustinio padilginimo, bet jo negauname. Mes taip jau išauklėti. Mums neužtenka švelnių muzikinų niuansų, kad ir kaip turiningų. Juk ir Juliaus Štarkos vyrų chorui neretas tūlas darydavo priekaištų dėl nepakankamos jėgos. O tai buvo tik nedavertinimas tų be galo sunkiai atliekamų ir neįkainuojamų subtilių niuansų. Reikia tik perauklėti savo ausį. Reikia gilesnio muzikinio išsiauklėjimo. Reikia daugiau muzikos istorijos žinių bei stilių pažinimo. Tada pasikeis mūsų reikalavimai, pasikeis ir mūsų muzikinės kultūros vaizdas.

Reziumuodami, norime pabrėžti, kad mums brangus lygiai operos dainininkas lygiai kamerinis. Tai yra du skirtingi tipai, kurie turi atskiras savo paskirtis. Operos dainininkas operoje yra nepamainomas. Ten reikia ir didelio balso ir muzikinės kultūros ne tokiam laipsny reikalaujama. Ten leidžiama dainininkui daugiau parodyti savo balsą. Ištvermė ten nevaidina tokio vaidmens, nes viena dvi arijos su rečitatyvais ir tai dideliame laiko tarpe negali lygintis su visos programos išpildymu. Bet kada operos dainininkas eina į sceną su kameriniu koncertu, jis siekia naujų laimėjimų. Čia statomi jam nauji kultūriniai reikalavimai — muzikalumo, tauraus skonio, gero repertuaro. Jis turi rūpintis daugiau visuomenės kultūrinimu, negu savo pasisekimais. Jis čia bus visada tik svečias talkininkaująs kameristui.

Kamerinis dainininkas, priešingai, jausis čia savame kailyje. Jam nesudarys sunkumo ištverti ilgiausią vakarą, todėl, kad jis neoperuoja vien tik jėga. Jo tikslas perduoti iki subtiliausių niuansų pačius muzikos perlus, rinktinę kamerinę literatūrą. Kamerinis dainininkas yra tikras muzikinės kultūros ugdytojas. Tik jis gali įskiepyti visuomenėje meilę muzikos menui aukščiausioje jojo formoje — kamerinėje. Tik kamerinės muzikos pamėgimu visuomenė pasidarys muzikiniai aukštai kultūringa.

Baigdami sveikiname Stasį Liepą, žengiantį kamerine kryptimi. Jam linkime ištvermingai kopti į grynosios muzikos aukštumas, ryžtingai įsigyjant ir naujų genialių kūrinių, nuošaliai paliekant visa, kas pigu ir banalu. Jo pasirinktas kelias tikrai žada padaryti jį pirmo rango muziku dainininku, nuo ko ir operoje jis nebus blogesnis.

Romui Joniui norime palinkėti daugiau ištvermės ir drąsos ir ištikimybės savo žanrui. Kamerinė sritis yra Jonio tikriausia dirva. Bet čia reikia pasiaukojimo, nes muzikavimas be išorinių efektų sutraukia tik labai kultūringą visuomenę, kuri mūsuose dar tėra nepaprastai neskaitlinga. Jaunam savo muzikinę darbuotę tepradedančiam muzikui dainininkui gali kilti abejojimų dėl pasirinkto kelio, matant tam tikrą visuomenės rezervuotumą. Užtikriname, kad jo kelias pats geriausias, tik reikia laiko priauginti savo auditorijai. Ji visada bus kultūringa.

O iš to viso laimės mūsų ateities muzikinė kultūra.

Panėriškis

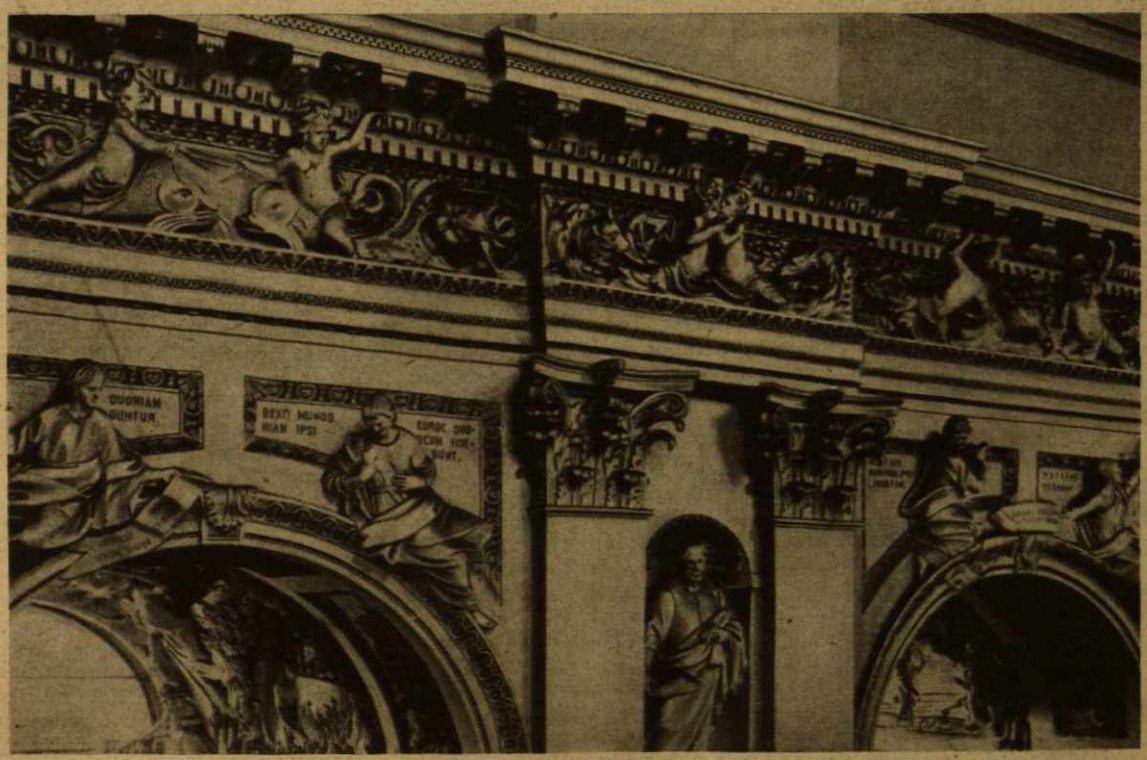

Vilnius. **Šv. Petro ir Povilo bažnyčios didžiosios navos siena.**

VERTINIMAI

BALTRUŠAIČIO LIETUVIŠKASIS PALIKIMAS

Jurgis Baltrušaitis POEZIJA. Išleido kun. P. M. Juras 1948 m. Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Spaudai parengė J. Aistis. 270 psl.

Kokią audrelę buvo sukėlęs A. Vaičiulaičio straipsnis „Amerikoje", kur jis buvo pakaltinęs Amerikos lietuvius, kad jie nesirūpiną lietuviškos kultūros kūrimu nei palaikymu! Kaip vienas to nesirūpinimo įrodymų buvo faktas, kad jie nepajėgia net išleisti sukurtų literatūros veikalų. Jausdami šitą negalią kultūrinės kūrybos nenuilstami skatintojai ir organizatoriai susitelkė į Lietuvių Kultūros Institutą, kurio priekyje stojo kun. P. M. Juras instituto širdis ir turbūt kišenius, vienas iš tų negausių kultūros ramsčių Amerikoje. Kai paimi šią storą poezijos knygą, mintimis pirmiausia jam padėkoji, o paskui skaitai, ilgai skaitai Baltrušaitį ir baigi kruopščiai, rimtai, su erudicija paruošta J. Aisčio studijėle apie Baltrušaitį ir jo kūrybą.

Pati Baltrušaičio kūryba... Jakštas kitados apgailestavo, kad Baltrušaitis lietuvių literatūrai dingęs. Senasis kritikas patriotas labiau vertino mažą duoklę savai kūrybai, negu glėbius svetimiesiems nuneštus. Sruoga Baltrušaičio rusišką poeziją laikė lietuviška, o į gyvenimo pabaigą parašytą Batrušaičio poeziją lietuvių kalba buvo linkęs vertinti aukščiau už jo rusiškuosius rinkinius. — Šitas skirtingas vertinimas iš esmės remiasi skirtingais vertinimo atžvilgiais. Jakštas išėjo iš klausimo, kiek Baltrušaičio rusiškoji poezija davė naudos lietuvių tautai, pakėlė jos tautinę sąmonę, jos kūrybinius polėkius, jos garsą pasaulyje. Ir čia jis turėjo pagrindą neigiamai nusistatyti. Sruogai rūpėjo kitas klausimas: ar toje rusiškoje poezijoje nekalbėjo lietuviška dvasia, kuri taria kitokią mintį, kitokiu tonu... Šitas klausimas teisėtas ir svarbus susidūrus su liūdnu faktu, kad dalis lietuvių kūrėjų panoro įsijungti į pasaulio kūrybą ne per savo tautą, bet tiesiogiai ar per svetimąsias. Mickevičius, Milašius, Baltrušaitis — visų tas pats kelias.

Ką Milašius yra davęs Vakarams, Baltrušaitis — Rytams, tame jų kūrybos įnaše jaučiam vieną bendrą bruožą, kuris atrodo lietuviškas. Tai jų kūrybos problemingumas, pasaulėžiūrinis idealizmas. Aukštas dangus ir šviesios žvaigždės — to idealizmo simbolis liaudies kūryboje — yra būdingi ir abiem mūsų kalbamiem poetam. Būdingas yra problemų sprendimas be tragizmo, tik su graudumu, kuris kyla iš kančios ir vargo, neišvengiamai sutinkamo gyvenime, tik su nuosaikiu optimizmu, kuris plaukia iš įsitikinimo, kad kančia yra sudėtinė ir esminė bendros harmonijos dalis. Tai yra lietuviškas pergyvenimas, lietuviškas gyvenimo suvokimas, kuriuo lietuvis poetas yra praturtinęs svetimųjų kūrybą. Tai lietuviška spalva svetimų gėlių puokštėj.

Atitraukiant kūrybos sąvoką nuo tautų, nuo individų, galima būtų teigti — kūrybos lobynui vis tiek, ar toji spalva atėjo su viena puokšte ar su kita. Bet žinant, kad gyvenime kūryba apskritai neegzistuoja, kad ji reiškiasi per vieną ar kitą tautą, mums yra lygiai gaila, kad ta lietuviškoji spalva, lietuviškasis akordas yra nuskambėjęs ne su savųjų indėliu, bet su svetimųjų. Šita prasme ir Sruoga teisingas, rasdamas Baltrušaičio rusiškoj poezijoj lietuviškumo, bet teisingas ir apgailestavimas, kad Baltrušaičio, lygiai ir kitų mūsų kūrėjų, tekusių svetimiesiems, kūryba jungėsi į pasaulio kūrybą per kitus, o ne per savo tautą.

Savai tautai Baltrušaitis atidavė šiame rinkinyje sutelktą savo gyvenimo galo poeziją. Kaip minėta, Sruoga Baltrušaičio lietuvišką poeziją vertino aukščiau už rusiškąją. Dabartinis ne vienas skaitytojas nusiskųs nusivylęs. Ir vėl skirtingas požvilgis... Negalima nesižavėti Baltrušaičio poetiniu pasauliu. Jame tiek meilės žmogui, gamtai, vargui, kančiai, tiek nusilenkimo žvaigždynams ir Viešpačiui, kad visa žmogaus būtis yra pavirtusi vienu Viešpaties valios akordu; tiek tobulos harmonijos sąrangoje visatos, kurioje širdies ir minties virpėjimais yra neatsiejama pulsuojančios visatos didinga dalelytė. Aistis teisingai pastebėjo giminystę tarp Baltrušaičio ir Čiurlionio — giminystę tuo plačiu pasaulėvaizdžiu, kuriame telpa visatos valdovo sostas ir pienės pūkeliai, telpa išminčiaus paslaptingoji šviesa ir kūdikio naivus žaismas. Čiurlioniui spalvos skambėjo ir klostėsi preliūdais, sonatomis. Baltrušaičiui žodis ir mintis skamba giesmėmis, dainomis, sutartinėmis, raudomis, melodijomis, psalmėmis, akordais, serenadomis... Muzikuojantis tapytojas, dainuojantis poetas, dainuojantis visatos vientisą pilnybę, dinamiką, žmogaus vargo kelią ir didybę. Ir Baltrušaičio žodžių srovė poezijoje skamba griežtais ritmais, rimais, nelyginant kaip vidurinių amžių bažnytiniai himnai, kuriuose dėstomas objektyvinis dogminis pasaulio suvokimas, o ne subjektyviniai pergyvenimai.

Tačiau Baltrušaitis, kaip minėta, ne vienam atrodo svetimas, nes jis nėra iš tokių poetų, prie kurių lietuvių poezijos mėgėjas yra pripratęs — kaip Maironis, Putinas, Aistis, kurie mus yra pavergę savo emocine galia. Pripratom prie jų tiek, kad lyg susisiaurinom ir poezijos sąvoką, apribodami ją emocijom. Ir Baltrušaičio poezijoj mūsų dienų skaitytojui artimesni tie eilėraščiai, kurie yra suemocinti ir susubjektyvinti (Vakaro giesmė, Motina žemė, Sutemų giesmė, Dainiui). Bet Baltrušaitis yra daugiau objektyvinio pasaulio stebėtojas, kuris suvokia jo

esmę, giliąją esmę. Tokie yra patys gerieji Baltrušaičio eilėraščiai — Audėja, Apynys, Ramunėlė, Gegužės daina, Bado giesmė, Verpėja...

Juose Baltrušaitis linkęs net į epą. Epiko talentas dar stipriau prasiveržia jo epiniuose fragmentuose Amžių vaidas, Dulkės ir žvaigždės, o taip pat satyrinėj poemoj Žiurkės įkurtuvėse. Ir gaila, kad bent senstantis poetas nėra gausiau eiliuoto epo keliu ėjęs. Galima būtų buvę laukti gerų vaisių... Likdamas lyrikos srityje Baltrušaitis iš esmės yra minties poetas, mąstytojas. Tuo atžvilgiu jis artimesnis jo Kūrybą apgailestavusiam Jakštui, Gustaičiui, Kiršai, o tolesnis jį brangimusiam Sruogai.

Intelektualistinė poezija pas mus nėra populiari. Tačiau intelektualistinė poezija yra estetiškai vertinga, kada jos giliosios mintys reiškiamos vaizdais, kada konkretaus gyvenimo vaizdai gauna aukštesnę prasmę, virsdami anų minčių simboliais. Čia ir glūdi Baltrušaičio poezijos formalinė jėga. Jos sugestyvumas remiasi dideliu pasakymo ir minties sukondensavimu. Mintis tarytum vos vos sutelpa formoje — ne tik ritminiuose garsų, bet ir vaizdų vienetuose. Skaitytojas turi sustoti skaitęs, kad suimtų visą minties platumą ir gelmę, sutelktą trumpam pasakyme. Šitokia forma yra kupina sentenicijų, aforizmų:

Menka, ką tu vien protu žymi —
Būtį reikia minti širdimi..
Ir žmogus tik tąsyk atsidus,
Kai jo širdžiai skausmas bus saldus..

Tokių sentencijų — rieškučiomis!

Pats vaizdų pasaulis yra gamtinis ar ūkininko būties. Taigi čia ir poezijos rūbas, anot Maironio, lietuviškas. Kaip pačiam pasaulėvaizdyje sutelkti toliai ir artumos, dangaus šviesa ir žemės šypsniai, taip ir poetinių vaizdų rinkinyje rasime tuos abudu polius: amžių mirksnius, šventus aukurus, amžių mįsles, saulės juoką būties šventovę... tą visą arsenalą, kurį taip mėgsta simbolistai, ir iš kitos pusės čia yra — ramunėlė, beržai, skiedros, droţtės, kryžius ir svirtis, skurdūs gluosniai prie takelio, apleistas kiemas, prie vartų šunes... kurie duoda realistinio paprastumo, natūralumo, o abeji sykiu — natūralaus vaizdingumo su aukštesnės simbolinės minties šviesa.

Kaip dažnas iš simbolistų, Baltrušaitis kuria naują žodį, kuris veiktų muzikaliai ir žadintų savo naujumu: graudis, liekas sprindis, skirtis-lemtis, psalmės kartis, troškis, možis, gąstas, mojis, dienunta, suoslės, žiežula, imbuvys... Bet šitie žodžiai retai kur pasiekia reikiamą poetinį efektą. Poetas negalėjo pasivyti lietuvių kalbos pažangos, kurią pasiekė lietuvių poezija per tuos porą dešimčių metų. Ir Aistis pasakė teisingai, kad Baltrušaičio žodis yra jau kiek atsilikęs, senstelėjęs. Dėl to ir atskiros Baltrušaičio poezijos pastraipos nuskamba proziškai. Dėl to ir skaitytojas, pataikęs į šias silpnąsias vietas, jaučias nejaukiai nustebintas. Jaučias taip dėl to, kad į Baltrušaitį yra papratęs žiūrėti à priori su didele pagarba jo poezijai ir nėra nusiteikęs rasti ir joje dulkių. Knygos sutikimą baigiam linkėjimu skaitytojui užkliūti ne už poeto lietuviškos kūrybos gruodo, bet susirasti ir skonėtis jo tauriosios minties grūdu.

J. B.

NELĖS MAZALAITĖS NOVELĖS

Nelė Mazalaitė-Krumin i e n ė APVERSTA VALTIS. Išleido „Sudavija" 1948 m., 200 psl., viršelis dail. J. Steponavičiaus.

Stambiausioji duoklė lietuvių literatūroj atiduota lyrikai, o po jos — novelei. Novelė ypač gausiai reprezentuojama tremty. Galbūt ne visada į novelistus pretenduoja autoriai, bet neretai juos tokiais „apšaukia" recenzentai.

Ir „Apverstos valties" tituliniam puslapy autorė nebando atžymėti savo kūrinių novelės vardu. Su lengva baime mes pradėtume versti naujojo rinkinio lapus — su baime vėl rasti joje tokius vaizdelius, kurie yra toli nuo tikrosios novelės ir kurių taip gausiai paberta tremties kūryboj. — jeigu nepažintume senosios Mazalaitės, „Karalių ugnių" ar „Pajūrio moterų" autorės. Literatūriniam pasauly ji nebėra naujokė. Tas faktas iš vienos pusės skaitytojui lyg ir duoda tam tikrų garantijų, bet iš kitos — autorių daugiau įpareigoja. Mes žinome Mazalaitės polinkį į fantastinį pasaulį, ir dėl to suprantama, jei krūpteliam, užtikę šios knygos puslapiuos partizanus, parašiutininkus, bolševikmetį, tremties stovyklos vaizdą... Kaip ši fantastinių polinkių autorė susidoros su tokia realistine medžiaga, kuri dar tebėra gyva, karšta, skaudi, į kurią dar negalim turėti objektyvaus, perspektyvinio žvilgsnio, būtino kiekvienam meno kūriniui.

Antra vertus — šitomis pačiomis temomis tremty jau prirašyta tiek menkaverčių kūrinių, kad nenorom peršasi generalizuojanti išvada: dar per anksti yra šitą medžiagą literatūriškai doroti; dar žaizdos yra per atviros, atsiminimai per karšti, įspūdžiai per subjektyvūs...

Su tokiu mažu nepasitikėjimu ir lengva baime imame naująjį rinkinį į rankas. Su dviem labiausiai rūpimais klausimais: ar rasim čia tikrą literatūrinę novelę, nes tremties kūrybos maišaty jau pradėjo įgristi visi tie vaizdeliai ar apysakaitės; ir — kaip susidoroja autorė su ta realistine, karšta, nesusigulėjusia ir neatvėsusia medžiaga.

Novelė nėra toks lengvas žanras, kaip neretai populiarioji nuomonė skelbia. Jos kondensuotumas, griežta kompozicija ir apskritai specifinė vidinė architektonika neretai pastato novelistą prieš sunkesnį, uždavinį, negu romanistą. Novelėje viskas yra vientisa, organiškai vieninga, kategoriškai užbaigta. Joje yra kas nors netikėta, nelaukta, nauja, staigu. Ir — iš trylikos „Apverstos valties" kūrinių bent septyni daugiau ar mažiau šiems reikalavimams atsako. Silpniausia iš tų septynių bene bus „Saulė", nors jai paskirtas didžiausias puslapių skaičius. Fantazija ir realybė — tai du poliai, tarp kurių įtempta šios novelės amplitudė. Bet tai nėra įtampa, toji vaisinga įtampa, iš kurios kas nors gimsta, o tik blaškymasis. Mes negalime uždrausti autoriams leisti jų herojams blaškytis. Nenorime išbraukti ir „Saulės" Elenos, besiblaškančios tarp dviejų meilių. Ir tikime, kad realybėje tokių kaprizingų išgyvenimų galėjo būti. Bet mene — ir blaškymasis turi būti logiškesnis, negu gyvenime, ir psichologijoj neturi būt „duobių". Mene viskas tarpusavy susieta giliausia būtinybe, nėra ir negali būti jokių „taip sau". O Elenos elgesys visas perdėm yra tik kaprizingas „taip sau" ir dėl to skaitytoją ne visai įtikinąs.

Už tat kokia psichologiška, įtikinama, su visu novelei būdingu netikėtumu yra „Kaukė". Paštininkas Bruknė neatplėšia laiško savo sužadėtinei, nors jis jaučia — tai yra meilės laiškas iš kito vyro. Netplėšia jo didžiausios pagundos akimirką, išnešioja laišką dieną ir naktį, nors „jis junta, kad ten — vidinėj švarko kišenėj yra pradegę drabužiai iki odos, iki kaulų. Jis apčiuopia laišką,

ir kiekvieną kartą jo pirštai apčiuopia kitokią formą: kartą tai yra keistas, kaulėtas iškilimas, tarsi kaukolė, kitą kartą jis pajunta dūrį, tarytum būtų palietęs nuogą peilį."

Bet po kelių dienų — jau visiškai nurimęs, gavęs tarnybinį paaukštinimą, be jokių abejojimų, jokio sielvarto nekankinamas, jis patogiai pasitaiso kėdėje ir atplėšia naujo laiško sužadėtinei voką.

Galima buvo laukti visokio finalo — daugybės banalių išeičių, bet šioji pabaiga yra netikėta, nustebinanti. Tai tipinga novelės pabaiga. Ir skaitytojas ja netikėtų, jei nebūtų gilios, išvidinės kūrinio logikos. Tokio novelei būdingo netikėto sprendimo randam ir „Devyniuos baluos", ir „Kiškių lankoj", ir „Tilte", ir „Kadugių šakoj". Pasakojimas kondensuotas, išbaigtas, visi netikėtumai ir lūžiai paklusę griežtai išvidinei logikai. Autorė žino, kur pastatyti paskutinį tašką — o tai jau didelis novelisto pliusas; moka rasti reljefingą užbaigiamąjį žodį, kuris neretai duoda simbolinės spalvos novelės idėjai. „Devyni balai" baigiami sakiniu: „Transatlantinis laivas įplaukia į Europos uostą". Ar tai nėra simbolinis aidas šeimos ramybės uosto, į kurį po audros įplaukė Karolė su savo vyru. „Tiltą" užsklendžia senelės žodžiai, ir „dideliu, per visą dangų kryžiu jinai peržegnoja jį." Tikrai — šito skausmingos, bet heroiškos meilės finalo niekas kitas negalėjo geriau užbaigti, kaip kryžiaus simbolika. O šviesus ir atjaunėjęs senelės veidas „Kadugių šakoj" yra simbolis džiaugsmo ir vilties, prasiskleidusios širdy žmonos, sužinojusios, kad jos vyras nežuvęs, o yra čia — tėvynėje. „Jis slapstosi ir laukia valandos, laukia prisikėlimo."

Jei „Saulę" pavadinom silpniausiu kūriniu iš septynių novelių, tai „Kiškių lanką" norėtųsi priskirti prie stipriausiųjų ir dar daugiau — prie geriausiųjų lietuviškųjų novelių apskritai. Kaip nuostabiai autorė apsidorojo su ta netolimos praeities, kaip jau kartą buvome pavadinę, gyva, karšta, neatvėsusia medžiaga! Kaip lengva yra menininkui pasiklysti tuose mūsų istorijos puslapiuose, kuriuos krauju įrašė abudu okupantai; koks didelis pavojus yra pasidaryti tikrovės fotografu, ir tuo pačiu išduoti objektyvinius, meniškus tikrovės stilizavimo principus. Mazalaitė praplaukė pro tuos pavojus, lyg pro nematomas povandenines uolas. Ir ar nepriklausys jai pirmajai už tai garbė mūsų tremties epikų tarpe?

Negalima pamiršti eigulio Andriekaus („Kiškių lanka") — to gyvo lietuviško personažo, taip primenančio Suvalkijos gaspadorius. Tiesus, atviras, tvirtas — neišpasakytai tvirtas; jo žodžiai saikingi ir trumpi, bet tokie neatšaukiami ir svarūs. O už tų saikingų, trumpų, kartais kietokų žodžių jaučiam lietuviškai jautrią širdį. Ji nedejuoja ir nesiskundžia. Ji tik vyriškai „išguli" savo sielvartą per keturias dienas . . .

Bet „Kiškių lankos" vertė glūdi ne vienam kuriam charaktery, ne vienoj ar kitoj meniškai apdorotoj situacijoj, ne šiltam, reljefiškam lietuviškam gamtovaizdy. Visa tai duotų pasitenkimo ir formalisto esteto žvilgsniui. Yra kažkas daugiau, kas sujaudina ir pavergia — tai vidinė kūrinio šviesa — skaidri, heroiška, bekompromisinė ir drauge nuostabiai šilta. Ji nėra ir negali būti sąmoningai sukurta. Tai išdava to, ką teoriškai esam įpratę vadinti autoriaus pasaulėjauta. Daugiau ar mažiau ta šviesa švyti visa Mazalaitės kūryba. „Kiškių lankoj", tačiau, ji suspindi ypatingu spektru.

Tegul jų būna tik septynios — septynios tikros novelės iš trylikos pasakojimų. Šitas faktas dar neleistų kitų šešių pasmerkti. Savotiškom nuotaikingom impresionistinėm spalvom sužėri „Sniegas", (tik antraštės ir siužeto ryšys nesuvokiamas!), bet šitokios rūšies vaizdavimo būdui (kaip ir „Saulei") reikia specifinio mėgėjo. „Balandžio paukščių" Jolė pasižymi tokiu pat kaprizingu nelogiškumu, kaip ir „Saulės" Elena. Ir gal dėl to, banaliai tariant, kūriniui trūksta druskos. Gana ryškiom spalvom autorė vaizduoja žmogaus pamišimą nuo sielvarto („Daina vandeny"), nors bombardavimo rezultatų aprašymas mus nukrečia panašiu neestetišku šiurpu, kaip moderniųjų vokiečių tapytojų ekspresionistų karo ir pokario temos. Ir paslaptinga juodoji figūra perdaug jau miglota: nei simbolis, nei reali būtybė.

Atsargiai — labai atsargiai — autorė prieina prie „Odisėjaus lanko" temos. Stovyklos, bendri kambariai, pretendentai į gyvanašlių ranką, amerikiečių kariai, šokoladas . . . Visa tai yra slidu ir pavojinga, ir dėl to suprantamas yra autorės atsargumas, gal net sąmoningos pastangos suherojinti, sutaurinti tų nelaimingai išskirtųjų moterų charakterius. Sąmoningai jinai ir užbaigia kūrinį kitaip, negu baigdavusi periodikoj ir leidiniuos panašių temų „novelės". Nelauktos psichologinės refleksijos — refleksijos vyro, perleidusio per savo glėbį ruses, vokietes, vengres ir radusio laukiančią ištikimą ir mylinčią žmoną — tom refleksijom lyg ir norėta išpirkti medžiagos pigumą, tačiau vargu, ar tai visai pavyko.

Įdomus būtų „Savanarola", bet šitos rūšies kūriniai reikalauja ypatingos technikos, griežtesnės, negu bet kur logikos, visą laiką kylančios linijos (keturis kartus nežinomasis vienuolis kalba į minią, ir su kiekvienu kartu jo žodžiai turėtų būti svaresni ir įspūdingesni) o viso to — ir logikos ir kylančios linijos — „Savanaroloj" pasigendam.

Negalima praeiti tylomis pro Mazalaitės meilės supratimą. Tai visuomet yra didžioji jėga — griaunančioji ar kuriančioji, bet niekada autorė neduoda jai nusileisti iki banalios kasdienybės, apsinešti dulkėmis ir prarasti vidinį spindėjimą. Skaidriai ir šviesiai vaizduoti sužadėtinių meilė yra įprasta, bet autorė nori sustoti prie vyro ir žmonos meilės. Net ir tada, kai jau trys atžalėlės šeimoje auga („Kadugių šaka"), net tada, kai vaikai jau yra, „kaip išsprogę medžiai" („Kiškių lankoj"). Ir šioji — subrendusi, užsigrūdinusi, giedriai heroiška meilė švyti sodresnėm ir šviežesnėm spalvom . . .

Ir — kai užverti paskutinį knygos puslapį, nuo tavęs, kaip nuo eigulio Andriekaus vaikų, „viskas sunkaus yra nukritę". Neužmerkim akių ir nesakykim, kad viskas šiame rinkiny yra be priekaištų. Be priekaištų yra tik viena — didelė, nuoširdi ir tokia neišpasakytai skaidri vidinė šviesa . . .

Vl. Prosčiūnaitė

Lietuviai dailininkai vokiečių meno žurnaluos

Vienas iš žymiausių vokiečių meno žurnalų „Das Kunstwerk", pernai paskelbęs straipsnį apie M. K. Čiurlionį, dabar (1948 m. 1—2 Nr.) vėl paskyrė net aštuonis puslapius moderniajai lietuvių grafikai. Aleksio Rannito straipsnis iliustruojamas V. Petravičiaus, P. Augiaus, T. Valiaus ir V. Rato darbais. Kitas žymus vokiečių meno, literatūros ir mokslo žurnalas „Aussat" š. m. 6—7 numeryje Fritz Werner straipsnyje, supažindindamas skaitytojus su Pabaltijo kraštų grafika, plačiai apsistoja ties jos reprezentantais lietuviais Augium, Jonynu, Valium, Petravičium, Ratu ir estu Wiiraltu. Žurnalas įsidėjęs ir jų darbų pavyzdžių.

* Vokiečių knygų leidykla Karl Alber Freiburge išleido liuksusinį J. W. Goethės „Jaunojo Werterio kančių" leidimą iliustruotą V. K. Jonyno medžio raižiniais. Knygos aplanko tekste skaitytojams pristatomas lietuvis iliustratorius, o jo kūrybos apžvalga ir pobūdis aptariami Aleksio Rannito ir Hilde Herrmann.

LITERATŪRA

APIE POEZIJĄ IR POETUS

(Iš japonų poeto Tsurayuki (883-946) pratarmės Kokinshu antalogijai)

Poezijos šaknys — žmogaus širdy. Tai iš jos išsprogsta ji, šakų šakom sulapoja, nesuskaitomais žiedais pražysta.

Daug daiktų veikia į žmogų, ir gyvenimas tarp matomųjų daiktų apreiškia daugiau apie nematomuosius, negu paslepia. Dėl to poetas nematomas savo širdies svajas mieliausiai išsako tuomi, ką galima akimis matyti ar kitais pojūčiais pajusti. Ir dusliame rupūžėlių ūkime tolimose pelkėse virpa kraujo balsas, ir lakštingalos balse, kai ji tarp žiedais apsipylusių šakų suokia, girdėt žmogaus širdis.

Poezija, jinai lengvai judina dangų ir žemę, lengvai paliečia nematomųjų dievų širdis, šypsodamosi suveda vyrą su moterimi ir raminančiai sudrėkina kario širdį. Taip jau nuo senovės: kvepiant pavasario rytą ar vieną rudenio mėnesienį sukviečia imperatorius savo dvarą (girdite lengvą vėjo šiugždėjimą?), ir kai visi susirenka, liepia jis jiems dainas kurti: nedideles, mažas daineles, ar išaukštinančias odes — bet kad būtų dainuojama apie metų laikus. Tada įsivaizduoja sau vienas, kad jis keliauja tolimon provincijon, keliauja, kad ten pamatytų vyšnių žydėjimo šventę. Kitas vaikščioja vienas po naktį, grožisi mėnuliu, gilias mintis mąsto. Nes kai širdis yra pilna džiaugsmo, ar būna ko pajaudinta, ji užsidega lengviau, negu virpuliuojantis Fujisan aušros raudonis. Taip, lygina jie tada net patį valdovą su galiūne uola arba su Tsukuba kalno viršūne ir lenkiasi jam laimės linkinčiom eilėm. O čikadų čirpimas jiems primena toli esantį draugą, arba įsidūmoję žiūri jie į abi Takasago ir Sumonoje pušis, laimingos senatvės simboliu. Ir po to sėdi imperatorius savo soste ir klausos eilių, ir skelbia jas vienas pakenčiamomis, kitas — pasigėrėtinom.

Vieną pavasario rytą randa jie visus žiedus nupūstus, ir kitą, rudeniop, klausosi jie čiužančio lapų kritesio. Taip kasmet žiūri jie į sniegą, į bangų šnarėjimą pakrančių akmenėliuose, žiūrėdami į veidrodį, jie pasiskundžia praeinamumu, ir kai jie mato savo žingsnių pėdsakus žolėje išnykstant ir bangų putas išpliūnštant — mąsto jie apie savo niūrų likimą. Arba vėl, ankstyvą saulės patekėjimą skaičiuoja jie tilvikų šūkčiojimus. Jie, visiems matant, nusilenkia paprasčiausio akmenėlio grožiui — bet niekam jie nesisako, kaip liūdna jiems, įsižiūrėjus į bambuko siūbavimą. Ir tik kai jie ateina ant Yoshinogava kranto (— ak, kaip vingri jos tekmė!), verkia jie ir gailiai skundžias gyvenimu. Ir dėl šito ir dėl ano ir dėl to, kad gerieji, senieji Nagara tiltai įgriūva — vienintelis nusiraminimas: poezija.

Nūn, kai jūs matote poetą, besikišantį plaukuosna vyšnios žiedą, eikitė kartu ir lydėkite ji, kol iš kalno miškų išgirsite kukuojant gegutę, stebėkit, kaip jis nusilaužia saldžiojo klevo šaką ir žiūri, kaip byra baltas sniegas. Klausykitės gerai, kai poetas kalba apie pilkąją gervę, apie neatmenamo senumo vėžlius, ir linkėkit su juom kartu valdovui ilgo gyvenimo. Žiūrėkit, kai jis jums rodo vasaros žolę ar rudeninius prožirnius, ir prisiminkite moterų meilę.

Galiausiai — kai poetas išsiruošia piligrimo kelin prie Osakos kalno, nepasirodykit tingiais, o aukokit ir melskitės: laimingos jam kelionės!

Vertė J. Mks.

KNUT HAMSUNO ATSTŪMIMAS

1945 m. pradžioje norvegų studentai vyko į vienišą dvarą, kuriame susikrimtęs ir atsiskyręs nuo pasaulio gyveno Knut Hamsunas, vienas didžiausių gyvųjų rašytojų. Tylėdami studentai statė pylimą aplink jo namą, pylimą iš jo knygų. Tai jos kadaise paskleidė šio rašytojo, o kartu ir visos norvegų žemės, garbę visame pasaulyje. Ištisas savaites augo šis pylimas, ir ta tyla, kurioje jis augo galbūt rašytojui buvo kartesnė, negu bet kuris atviras priekaištas. Tas kuris parašė „Augustą, būriuotoją aplink pasaulį" ir „Žemės palaimą", kuris kadaise sukūrė „Paną", buvo kvislingas, jis leidosi išnaudojamas tos jėgos, kuri 1940 m. prispaudė norvegų žemę.

Nebylus, bet iškalbus knygų pylimas galbūt jau seniai subyrėjo, gal ir žolė jau jį apaugo. 88 metų senukas, turėjęs švelnius teisėjus, randa vis daugiau žmonių, kurie jo jau nebelaiko sąmoningai atsakingu. Senelis teisme vis tvirtino, kad tikroji kaltė yra priskirtina ne tiek jam, kiek jo šeimai, ir juo buvo patikėta. Jis pats atsiskyrė nuo gyvenimo ir savo puikius namus Zandvik'e sukeitė su to paties miestelio senelių prieglauda. Kai jis su nepatikimu karvelišku žvilgsniu akyse, sunkiailazda ramsčiuodamasis vaikštinėja sode, jis būna beveik visad vienas. Jis nori kalbėtis su Nieku, ir Niekas nori kalbėtis su juo. Žmogus, kurio vardas yra Knut Hamsunas, kitiems nebeegzistuoja. Jis savo tautai jau seniai miręs, ir kas dar iš šio žmogaus yra likę, tėra tik šešėlis.

Tačiau gyvas yra ir liks jo darbas. Šiandien jau nebėra studentų, kurie vežtų jo knygas į jo dvarą: žmogų, kurio nebėra, atskyrė nuo rašytojo, kurio palikimas yra nemirštąs. Ir potvarkis, uždraudžiąs valstybinėms bibliotekoms išdavinėti jo knygas, yra jau atšauktas. Žmogus Hamsunas yra jau miręs, bet jo kūryba gyvena ir toliau. Taigi Norvegijoje atrodo yra rastas vienintelis teisingas sprendimas. Tiesa, pats spontaniškas tautos pasipiktinimas buvo visai suprantamas. Tik ta pati tauta suprato, kad turi būti skiriami žmogus ir jo kūryba. Juk būtų tiesiog nesuprantama, kad rašytojas, kuriam padarytas nenuplaunamos gėdos priekaištas, būtų išstumtas iš gyvenimo taip, kaip elgdavosi kaip tik anie totališkieji rėžimai: sukurti jo knygoms naują laužą ir jas visiškai uždrausti. Ir kas svarbiausia: niekas negalėtų jo nemirtinguose veikaluose rasti bent vieną eilutę, kuri atitiktų aną ideologiją. Priešingai, kas skaitytų jo „Badą" ar „Augustą, buriuotoją aplink pasaulį", negalės nenusišypsoti, neradęs nieko, ko taip norėtų Göbbelsas. Tai, žinoma, Hamsuno kaip žmogaus nė kiek neišteisina, bet tai yra svarbus faktorius jo kūrybos atžvilgiu. Todėl būtų trumparegiška, jei ir kituose kraštuose būtų draudžiami rašytojų veikalai vien tik dėl to, kad žmogus suklydo. Norvegija pasisakė už rašytoją, o žmogų nubaudė tyliu atstūmimu.

K.

* Rugsėjo vienuoliktą dieną Augsburge mirė lietuvių dramaturgijos pionierius, Lietuvių Rašytojų Tremtinių Draugijos garbės narys J. Vilkutaitis-Keturakis. Jo parašyta ir 1895 metais išspausdinta komedija „Amerika pirtyje" lietuvių tautinio atgimimo laikotarpyje buvo didelis įnašas mūsų literatūron.

* Lietuvių Bibliografinis Archyvas Šveicarijoje šį rudenį mini savo dviejų metų veikimo sukaktį. Archyvo rinkiniuose jau sutelkta apie 1500 pavadinimų. Bibliografijos archyvo adresas: Archyves Bibliographiques Lithuaniennes. Dr. A. Gerutis. Berne (Suisse-Switzerland). Karl-Spittelerstr. 22.

* Exange Agency Correspondence and Advitissement Neumünsteryje, britų zonoje, sutiko atspausdinti tremtyje išleistų lietuviškų knygų katalogą, parengtą Lietuvių Bibliografijos Tarnybos Memingene.

Lietuvių spaustuvės ir nauji laikraščiai užjūryje

Kanados lietuviai Montrealyje jau įsigijo nuosavą spaustuvę. Dabar čia bus spausdinamas ir lietuvių laikraštis „Nepriklausoma Lietuva". Nuvykus Argentinon „Varpo" spaustuvės vedėjui K. Vaitkevičiui ir ten organizuojama leidykla ir spaustuvė. Tam reikalui sušauktas susirinkimas gyvai pritarė, užprojektuotas kapitalas, jieškomos pirkti mašinos, nutarta statytis namus Buenos Aires. Savų spaustuvių įsigijimas tuose kraštuose turės didelės reikšmės emigracinei lietuvių spaudos ateičiai. Uragvajaus lietuvių kolonija be seniai einančio mėnesinio kultūros žurnalo „Laisvosios Lietuvos" rugsėjo 10 dieną išleido naują patriotinį laikraštį „Pietų Amerikos Lietuvį". Redaktorius-leidėjas Albinas Gumbaragis.

ATSIŲSTA PAMINĖTI

* Julius Kaupas DAKTARAS KRIPŠTUKAS PRAGARE ir kitos ne mažiau įdomios pasakos, surašytos šlaptose Kauno miesto kronikose. Išleido Povilo Abelkio lietuviškų knygų leidykla Freiburge 1948 m. Tiražas 3000. 192 psl., kaina 4.— DM. Iliustravo Adolfas Vaičaitis.

* Kazys Bradūnas APEIGOS Eilėraščiai. Išleido „Sodyba" 1948 m. Miunchene. Vinjetės M. K. Čiurlionio. Tiražas 1500. 64 psl. Kaina 2 DM.

* Dr. J. Balys LIETUVIŲ TAUTOSAKOS SKAITYMAI. Pirmoji ir antroji dalis vienoje knygoje. Turinyje: Pasakos, Dainos, Mislės, Patarlės ir Priežodžiai, Tikėjimai, Papročiai ir Lietuvių folkloristikos istorija. Abi dalys 520 psl. Išleido „Patria" 1948 m. Tiražas 4000 egz. Iliustracijos ir viršelio aplankas P. Osmolskio.

* VYDŪNAS. Vydūno 80 m. amžiaus sukakčiai paminėti. Redagavo A. Merkelis. „Mūsų Kelio" leidinys. 80 psl. Turinyje: A. Merkelis „Dr. Vydūno sukaktys", Vydūnas „Viltys dėl tautos ateities", Vydūnas „Atsiminimas", Dr. J. Šaulys „Vydūnas", prof. Ig. Končius „Palangoj", M. Vaitkus „Vydūnas ir Jakštas prie vieno stalo" A. M. Katiliškis „Pažintis su Vydūnu", J. Strolia „Lietuvių muzika ir Vydūnas", A. Krausas „Vydūnas Telšiuose", A. Merkelis „Vydūnas tremtyje", Pr. Markelis „Kaip suprasti Vydūną?" ir kt.

* Stepas Zobarskas PER ŠALTĮ IR VĖJĄ. Apysaka jaunimui. Išleido „Patria" 1948 m. Tiražas 3000. 48 psl. Iliustracijos P. Osmolskio.

* Medardas Bavarskas SUNKIOS VALANDOS. Pirmoji eilėraščių knyga. Išleido „Tėviškės" knygų leidykla, Schweinfurt a. M., Th.-Fischer-Pl. 24. Tiražas 1500. 112 psl.

* Jonas Burkus MAŽŲJŲ DIENELĖS. Religiniai skaitymėliai mažiesiems. Iliustravo Stf. Statkevičiūtė. 64 psl.

* VADOVĖ. LSS vadovių ir vyresniųjų skaučių laikraštis. 1948 m. Nr. 11 paruošė ir išleido skaučių „Dainavos" tunto (Augsburge) vyresniųjų skaučių būrelis.

* SKAUTŲ PROGRAMOS. Spaudai paruošė vyr. skn. Antanas Saulaitis ir psktn. Rimydas Šilbajoris. 1948 m.

* KALIFORNIJOS LIETUVIS. Nr. 9. Iliustruotas Kalifornijos lietuvių mėnesinis žurnalas, leidėjas-redaktorius F. Skirius, 9204 S. Broadway, Los Angeles 3, Calif.

* VYTIS. Amerikos lietuvių jaunimo „Vyčių" mėnesinis žurnalas, rugsėjo mėn. 1948 m. Nr. 9. 366 W. Broadway so Boston 27, Maas. Redaguoja Antanas Vaičiūlaitis.

* MARGUTIS. Mėnesinis iliustruotas Amerikos lietuvių muzikos, tautosakos ir humoro žurnalas, Nr. 8. 6755 S. Western Ave. Chicago, Illinois. Redaktorius-leidėjas Antanas Vanagaitis.

* ATEITIS. Moksleivių ateitininkų žurnalas Nr. 5—6 1948 m. Redaktorius Vytautas Žvirzdys. Redakcijos adresas: 14b. Tübingen, Herrenbergerstr. 67. Administracijos adresas: Stuttgart-Fellbach, Mozartstr. 39.

* LITHUANIA THROUGH THE AGES by Dr. Adolfas Šapoka. 200 Illustrations. Editor T. J. Vizgirda.

* ECOLE DES ARTS ET METIERS 1946—1948 Friburg. Gausiai iliustruotas leidinys-katalogas mokyklos dviejų metų sukakčiai paminėti.

* Juozas Pašilaitis HEARKEN THEN JUDGE Sidelights on Lithuanian DPs. Published by „Patria" Tübingen.

* LITHUANIA SHALL BE FREE! Excerpts from Proceedings of the Senate of the United States and House of Representatives. Lithuanian American Information Center 233 Broadway, New York 7, N.Y.

* SCHOLAR No 2—3, Heidelberg 1948. THE MAGAZINE PRODUCED BY YOUNG FOREIGN SCHOLARS OF THE WEST ZONES OF GERMANY· IN COLLABORATION WITH FOREIGN PROFESSORS.

* Adjunkt Dr. med. Jonas Stankaitis, ehem. Leiter der Frauen-Universitätsklinik in Wilnius. DAS OVARIALCARCINOM UND DIE VERAENDERUNGEN DER GEBAERMUTTERSCHLEIMHAUT. Studie an der Universität Heidelberg (mit 18 Abb. im Text). Verlag „Scholar". 1948. Karl Mayer, Buchdruckerei, Günzburg.

* Prof. Vaclovas Biržiška MARTIN MAŽVYDAS UND SEINE MITARBEITER. Zur Erinnerung an das 400jährige Bestehen des litauischen Buches. Sonderbeilage der Zeitschrift „Scholar" Nr. 2—3, Heidelberg, 1948.

* THE PROBLEM OF THE BALTIC IN HISTORICAL PERSPECTIVE by Alfred Bilmanis Latvian Minister in the USA. In Memory of the Injustices done to the Baltic Nations. Special Edition of „Scholar" 2—3. Heidelberg 1948.

* ORIGIN AND AREA OF SETTLEMENT OF THE FENNO-UGRIAN PEOPLES by prof. Dr. R. Indreko. Science in Exile. Publications of the Scientific Quarterly „Scholar" No 1 Heidelberg 1948.

* TARTU AS A FINANCIAL CENTRE by prof. K. Inno. Science in Exile Publications of the Scientific Quarterly „Scholar" No 2, Heidelberg 1948.

ADOMO VARNO GYVENIMO IR KŪRYBOS KELIAS

1908 metais, Antroje lietuvių dailininkų meno parodoje Vilniuje, Adomas Varnas pasirodo su savo pirmaisiais kūriniais ir nuo to laiko greta mūsų meno pirmūnų: Čiurlionio, K. Šklėriaus, P. Kalpoko ryškiai ir produktingai pajungia savo kūrybinį genijų mūsų jaunutės tapybos ugdymui. Minėtų asmenybių nebeturime savųjų tarpe, tik didžiuojamės jų gausiu kūrybiniu palikimu, tačiau Adomą Varną dar gajų, sulaukusį 70 metų amžiaus, šiandien jaučiame savo tarpe kūrybiškai pajėgų, kantriai pakeliantį karčią, alkaną ir neteisingą tremtinio dalią.

Adomas Varnas, kaip ir daugelis mūsų krašto šviesuolių gyvena tremtyje nebe pirmą kartą. 1902 metų vasarą, po nelegaliai suorganizuoto Vilkutaičio vaidinimo „Amerika pirtyje", Ziniūnų kaime, netoli Joniškio, rusų žandarų gaudomas mėgino per Klaipėdos kraštą pasitraukti Lenkijon, bet pasienyje vokiečių buvo pagautas ir perduotas rusų policijai. 24 metų jaunuolis Žeimių stotyje iš rusų žandarų panosės pasprunka, gudriai užsimaskavęs, mokslo draugų padedamas, laimingai pasiekia Rusiją, bet čia nesijausdamas saugiai, persikelia Varšuvon. Dvylika metų Adomas Varnas buvo atskirtas nuo gimtojo krašto ir gyveno įvairiose Lenkijos, Šveicarijos, Italijos vietose, studijavo tapybą privačių meisterių dirbtuvėse bei meno akademijose. Vėliau valdininkavo ir pasireiškė itin vertingais kūrybiniais darbais individualinėse ir kolektyvinėse dailės parodose.

Adomas Varnas gimė 1879 m. sausio mėn. 2 d. Joniškyje. Pradžios mokslą įgijo pas vietos „daraktorių", o gimnaziją lankė Mintaujoje. Nebaigęs gimnazijos įstojo į Kauno Kunigų Seminariją. Seminarijoje būdamas, susidomi paišyba ir meno dalykais, kuriuos visa širdimi pamėgsta ir pradeda užleisti pagrindines seminarijoje dėstomas pamokas. Pagaliau iš trečio Kunigų Seminarijos kurso pasitraukia ir 1900 metais Petrapilyje pradeda pirmąsias studijas meno mokyklose: pradžioje Imperatoriaus Dailės Mokykloje, vėliau persikėlė į žinomą barono Štiglico Taikomąją Meno mokyklą. Drėgnas ir atšiaurus Petrapilio klimatas neigiamai veikė į A. Varno sveikatą, todėl sugrįžta į Lietuvą, o susidėjusių aplinkybių verčiamas atsiduria Varšuvoje, kame pas vieną privatų bažnytinio meno meisterį mokosi tapybos ir padeda atlikti jo dirbtuvei užsakytus darbus. Atsitiktinai sulaukęs paramos už pagamintus Kryžiaus Kelius Joniškio bažnyčiai iš to meto bažnyčios statytojo ir klebono kun. Šiaučiūno, A. Varnas išvyko į Krokuvą. Krokuvos meno akademijos dėstytojai nebuvo artimi jaunuolio širdžiai, nes, sekdamas Vakarų meninį judėjimą, nebuvo pilnai patenkintas akademijos vedama linija.

Studijoms tęsti Adomas Varnas neturėjo lėšų. Tačiau, kaip šiandien gausios aukos Amerikos lietuvių paremia studijuojančius, taip ir tada A. Varnas susilaukė iš Amerikos lietuvių draugijos „Aušra" paramos — stipendiją, kuri leido jam persikelti Šveicarijon. Ženevos Dailės Akademijoje pasirinko tapybos ir dekoratyvinio meno studijas, kurias 1908 metais baigė „hors concour" laipsniu.

29 metų jaunuolis įgijęs akademinį išsilavinimą nusprendžia dar pamatyti Italiją. Apsistoja Sicilijoje. Deja, neperilgiausia jam teko grožėtis Italijoje esančiais meno turtais bei saulėta gamta. Staiga suserga nugarkaulio reumatizmu ir apsigalvojęs nusprendžia nors nelegaliai sugrįžti į Lietuvą. Gimtinėje, artimųjų globojamas, per keturis mėnesius pasveiksta, bet Lietuvoje, atrodo, A. Varnui pasilikti nesaugu, rusų žandarai „nusikaltėlį" gali prisiminti, todėl sustiprėjęs vėl pasišalina iš Lietuvos ir už jos sienų visa jaunatviška jėga įsijungia į gyvenimą ir kūrybinį darbą.

Taip jau mūsų brangios tėvynės istorija lemia, kad jos didieji kultūrininkai turi stebėti ją iš tolo ir svetimose žemėse brandinti jos kultūrinį vaisių. Adomas Varnas irgi savo pirmuosius darbus ir pirmąsias kūrinių parodas suruošti galėjo ne savo gimtinėje, bet 1911 metais Zakopanėje, o sekančią parodą kitais metais Poznanėje.

Tačiau ir Lietuvoje prieš Pirmąjį pasaulinį karą pradėjo reikštis nepaprastos reikšmės įvykiai mūsų meno gyvenime. Pirmoji lietuvių dailininkų meno paroda buvo atidaryta Vilniuje 1906 metais, kurioje dalyvavo 18 lietuvių dailininkų su 213 kūrinių. Viso iki Pirmojo pasaulinio karo Vilniuje buvo suruoštos aštuonios dailės parodos, Kaune viena ir Rygoje viena. Prisiminus to laiko mūsų šalies politinę padėtį, tai buvo akyvaizdus įrodymas mūsų krašto pavergėjams, kad šimtmečiais sąmoningai slopintas tautos genijus nėra žuvęs, bet vis dėlto gyvas, pilnas neišnaikinamo kūrybiškumo.

Kaip tiktai kalbamame laikotarpyje po suruoštų individualių parodų, Adomas Varnas užsirekomendavo kaip savarankus tapytojas — portretistas, grindžiąs portretuojamą asmenį giliu psichologiniu tikrumu, neabejotinai valdąs įgytą akademinį išsilavinimą bei technines priemones su šiek tiek juntamu vakariečių mokyklų romantiniu antspalviu „Dailininkas ir gamtininkas", „Pesimistas", „Baltrušaitis" „Biliūnas" ir visa eilė kitų portretų liudija dailininko visišką subrendimą piešime ir spalvų derinime. Taip pat jau yra išryškėjusi tapytojo individualybė, pagrįsta logišku samprotavimu, su gausia kūrybine intuicija. Aiškus konstrukcijos supratimas, remiantis sintetiniu principu formų pajautimas, dekoratyvinių plėmų nuosaikus reguliavimas, skoningas kontrastų panaudojimas ryškiu siūlų tęsiasi per visus A. Varno kūrybos laikotarpius.

Reikia pripažinti, kad Adomas Varnas tapė portretus, nenuslysdamas į pigų išviršinį blizgesį ar banalų realizmą, kas buvo ypač pavojinga pačiam tapytojui, gyvenant neturtingose sąlygose. Juk mūsų keletas tapytojų, kurie pasinešė būti portretistais, nublanko ir mūsų meno istorijoje yra žuvę, nes jie pataikavo užsakytojų labui, jų vidutiniam meno skoniui, atrodo, ir patys neturėdami geresnio. Šią pastabėlę ypač brėstantieji portretistai turėtų įsisąmoninti ir, studijuodami pasaulinio mąsto asmenybių: ispano Goya, prancūzo Daumier, ruso Rjepin, vokiečio Leibl, švedo Zorn charakterius ir jų teptukų burtus, nepamirštų ir Lietuvos Adomo Varno portretų, tapytų jo kūrybinio pakilimo periode.

Adomo Varno paveikslas „Bangose" iš 1912 metų prabyla į žiūrovą labai jau svaria ir ryžtinga kalba. Ši dviejų galvų kompozicija plačia prasme simboliškai vaizduoja nelygią, tačiau prasmingą žmogaus gyvenimo kelionę, idealisto kelionę, apgaubtą audrų ir pavojų. Tai amžinos draugystės kilnus prisipažinimas, giliai širdimi pajaustas, energingu teptuko brūkiu tiksliai išpieštas, niūriuose spalvų tonuose ir pu-

stoniuose išlaikytas ir užbaigtas paveikslas, liudijąs sekančioms kartoms lietuvio gerą skonį ir idealizmą. Tai spalvomis ir energingu rankos mostu išreikšta drobėje autobiografijos iškarpa. Mano nuojauta šiame paveiksle yra ryškus A. Varno kūrybinis pajėgumas, pagrįstas giliu psichologiniu pajautimu su aiškia kūrėjo individualybe, kuri nusako asmenybės nemirštamumą

Dar prieš 1914-18 metų karą Adomui Varnui buvo leista sugrįžti į Lietuvą, kur buvo beįsijungiąs į savo krašto jau įsibėgėjusį kultūrinį judėjimą. Tačiau karo liepsna išsiplėtė ir, persimetusi į mūsų žemę, aktyvius kultūrininkus, o drauge ir A. Varną, vėl išblaškė. Odesoje A. Varnui buvo pavesta organizuoti šelpimą nuo karo nukentėjusiems pabėgėliams. Tarnauja lėktuvų fabrike braižytoju. Vėliau Voroneže lietuvių mokytojų seminarijoje dėsto piešimą. Pagaliau už suprojektuotą Centrinio Komiteto antspaudą drauge su kun. Jasienskiu, to komiteto nariu, atsiduria kalėjime. Antrą kartą gyvendamas nuotykingą pabėgėlio gyvenimą, Adomas Varnas negalėjo nurimti netapęs. Vėl iš po dailininko teptuko iškyla: „Mašioto", „Jablonskio". „Yčo", o ypač monumentalus „Basanavičiaus" ir „Žilinsko" portretai. Šiuose paveiksluose irgi juntamas tapytojo nuoširdus darbas, taiklus gamtos pastabumas, pasigėrėtinas piešinio valdymas.

Pasibaigus karui ir mūsų garbingam savanoriui išvalius tėviškę nuo priešų, kurie dar tuo laiku iš visų pusių stengėsi pakenkti mažam kraštui, visi gyventojų sluogsniai sukruto šimtmečiais žeminamos tėvynės atstatymui. Iš visų kampų sugrįžta išblaškyti kultūrininkai, o jų tarpe ir mūsų dailininkai, iš kurių daugelis karo pasėkoje buvo praradę kūrybinius darbus.

Adomas Varnas 1919 metais apsistoja Vilniuje. Mokytojauja lietuvių gimnazijoje. 1920 m. su Šilingu ir kitais literatūros, teatro, dailės ir muzikos darbuotojais Kaune, organizuoja Lietuvių Meno Kūrėjų Draugiją, kuriai vėliau pirmininkauja. Tai dar karo metu puoselėta mintis sujungti kultūros darbuotojus į bendrą darbo barą. Šios draugijos pastangomis gimsta: teatras, opera, Čiurlionies galerija, muzikos mokykla, meno mokykla.

Vėliau Adomas Varnas organizuoja piešimo kursus Kaune, o nuo 1934 metų meno mokykloje dėsto piešimą, tapybą ir pritaikomą kompoziciją.

1927 metais Kaune mini 20 metų kūrybinio darbo jubiliejų ir suruošia sukaktuvinę savo darbų parodą.

1937 metais mini 30 metų darbo sukaktį ir suruošia apžvalgines parodas Kaune ir gimtajame miestelyje Joniškyje.

1941-44 metais Kauno Taikomos Dailės Institutas suteikia Adomui Varnui profesoriaus titulą, kuriame profesoriauja iki 1944 metų vasaros.

Pokariniame laikotarpyje A. Varnas, gyvendamas gimtajame krašte, su didžiausiu atsidėjimu ir kūrybine galia pasineša Lietuvos gamtos vaizdavimui. Daugelį metų blaškomas svetimose šalyse ir negalėdamas betarpiškai pajausti gimtosios žemės grožio, dabar godžiai pasineria į darbą ir tapo įvairiausias savo krašto vietas. Iš Vilniaus laikų yra žinomi didesnio formato paveikslai: „Vasara", „Žydinti obelis", „Neris pavakary", „Žydinti obelis", Mieguistas pavasaris", kurie savitu gamtos pajautimu itin reikšmingi to meto A. Varno tapyboje. Keturi variantai šv. Jokūbo bažnyčios iš kurių vienas ryškus puantelizmo įtakoje. Šioje vietoje norėčiau teigti, kad naujos meno srovės ir naujasis judėjimas, prasiveržęs 19a. pabaigoje Prancūzijoje ir 20a. pradžioje Vokietijoje ir Italijoje, mažai paveikė daugiau racionaliu apmąstymu paremtą A. Varno kūrybą, o prancūzų neoimpresionistų (Seurat ir Signac) pėdsakas jaučiamas kai kuriuose pokarinio laikotarpio darbuose, atrodo, dėl to, kad jų tik tapybinė technika šiek tiek atitiko A. Varno sintetinei, dekoratyvinei tapybos technikai.

Važinėdamas po Lietuvą ir rinkdamas etnografinę medžiagą ir fotografuodamas, kryžių surinko iki 2500 nuotraukų, A. Varnas nutapė daugybę nedidelio formato peisažų. Tai būdingi mūsų kraštui beržynėliai, pamiškės, sodybos, parugės, bažnytkaimiai, žiemos, Kauno ir Vilniaus miestų charakteringos dalys tapytojo labai jautriai pavaizduota žaismingų spalvų tonuose. Tie paveikslai, lygiai kaip ir didelio formato drobės yra su didele meile, iš širdies kylančiu jausmu pertiekti įvairiose nuotaikose, kuriose išskaitoma paties dailininko paprasta, gaji, lietuviška prigimtis.

Greta gausybės peizažų, nepriklausomybės parodose tenka iškelti ir eilę portretų: itin pažymėtini yra iš 1926 metų tvirta ranka su įtikinančiu portretuojamo asmens panašumu „Naruševičiaus" ir Šiaulių „Aušros" muziejuje esančiu „Žiliaus" portretais. Prano Mašioto, keli variantai A. Smetonos, Fel. Vaitkaus, Masiulienės, Staugaičio, dailininko motinos ir daugel dar kitų darbų, kurie papildė Lietuvos meno muziejus bei privačias mėgėjų nuosavybes, yra garsus Adomo Varno kūrybinis indėlis į mūsų grynojo meno aruodą.

Iš bažnytinių A. Varno paveikslų verta paminėti Joniškio bažnyčiai 1937 m. darytą Angelo Sargo altoriui prasmingą kompoziciją, kuri įnešė jaukumo norą į vieną bažnyčios kampelį, nes pats bažnyčios vidus po restauracijos vietos vidurinės mokyklos piešimo mokytojo buvo skandalingai sudirbtas.

Atgavus mūsų kraštui nepriklausomybę, šalia tapybos, gyvenimas įjungė dailininkus ir į pritaikomąjį meną. Todėl ir A. Varnui teko panašius darbus atlikti, kurie nustelbdavo net didesnius užmanymus. Pirmosios vinjetės ir užsklandos buvo skirtos kultūros žurnalams „Vairui", „Pirmajam Barui". Vėliau nemažą kiekį grafinių darbų padarė A. Smetonos knygai „Pasakyta parašyta". Tačiau šios rūšies grafika, buvo persunkta secesionistinio stiliaus, kuris 19a. pabaigoje išplaukė iš Miuncheno, Berlyno, Vienos meno salionų, todėl nėra taip savita ir būdinga dailininko charakteriui.

Žymiai ryškiau pasireiškė A. Varnas gausiomis pašto ženklų serijomis: Istorinių įvykių, Pirmojo Steigiamo Seimo, Didžiųjų Lietuvos Kunigaikščių, bei pavieniais — vaizduojančiais jaunos valstybės aktualijas.

Reikšmingiausius A. Varno grafinius darbus reikia skaityti: 33 mūsų palitikos veikėjų šaržus (originalai buvo pavesti Vytauto Didžiojo muziejaus globai). Karikatūras aktualiomis temomis, tilpusias satyriniuose žurnaluose ir litografinius portretus, literatūros ir meno asmenybių.

1917 metais laike Rusijos Lietuvių Seimo Petrapilyje A. Varnas nupiešė daugybę piešinių to meto mūsų politinių veikėjų, iš kurių vėliau susidarė užbaigti šaržiniai paveikslai, lengva linija meistriškai išreikšti vaizduojamų asmenų charakteriai būdingiausiose pozose bei judesiuose. Tikrai pasigėrėtini darbai išsiskiria iš šios serijos: „Šalin zuikiai", „Naujos idėjos gaidys", „Revoliucija"! „Cibuk, cibuk", „Atostogų dienos Voroneže" verčia rimčiausiai nusiteikusį nusijuokti. 1922 metais surinktame leidinyje „Ant politikos laktų" apie A. Varno šaržus Vaišgantas įžangos žodyje taip išsireiškia:

— Talentingam dailininkui dar prieš karą buvo strigusi laiminga mintis šiaip ar taip pagauti tos dienos politikos veikėjus pačiu karščiuoju, pačiu originaliuoju jų pasirodymo momentu. Paprastasis por-

tretas tam dalykui nebūtų tikęs, nebūtų buvęs toks gyvas, ypač surinktinėse scenose. Tad reikėjo į visa tai įdėti juoko. Artistas neapsiriko: jo taip padarytos anųjų laikų iliustracijos tokios gyvos ir įdomios, jog jas gali dešimtimis kartų žiūrėti ir vis tau nenusibos. —

Litografiniai portretai: Valančiaus, Daukanto, Žemaitės, Basanavičiaus, Maironio, Kudirkos, Čiurlionio ir kitų, kuriuos pats dailininkas labai kruopščiai ant litografinio akmens paruošė Pragoje spaudai, yra taip pat didžiai reikšmingi, ypač besimokančiam jaunimui jie ne tik primins mūsų žymių asmenybių vardus, bet buvo taip pat labai gerų piešinių pavyzdžiai, kuriuose atsispindėjo dailininko nuoširdus atsidavimas savam pašaukimui ir didelis sugebėjimas išryškinti piešinyje pačius esmingiausius galvos ir veido bruožus, išskiriant nereikalingas detales. Todėl pažymėtina ir švietimo vadovybė, kuri rėmė dailininko sumanymą, turėti mokyklose ir viešose susirinkimų salėse skoningus, pieštus, žymių tautos asmenybių portretus.

Dar prie grafinių darbų yra priskirtini eskyzai, daryti spalvotu pieštuku 1932 metais Ženevoje, ministeriui Zauniui ginant Klaipėdos kraštą bylą. Tai arti 200 grakščių piešinių įvairių valstybių diplomatų, iš kurių A. Varnas norėjo vėl sudaryti politinių paveikslų seriją, tačiau dėl įvairių priežasčių tai įgyvendinti negalėjo.

Skaudūs įvykiai vėl paliečia mūsų šalį, tretį kartą Adomas Varnas prieš savo norą turėjo apleisti savo gimtąjį kraštą, palikdamas visą kūrybinį turtą, puoselėtą per 40 metų. 1945 metų pradžioje likimo išvestas iš Dresdeno prieš pat miesto subombardavimą, apsigyvena Pietų Vokietijoje daržininko pašiūrėje, vadovauja vietos tremtinių bendruomenei, dalyvauja naujais kūriniais meno parodose, nors jau ir pražilusia galva, bet ištvermingai, aštriu ir optimistišku žvilgsniu žvelgia į septiniasdešimtąją savo amžiaus pakopą.

A. Vaičaitis

Gausūs koncertai

Rugsėjo 24 d. Traunsteino vokiečių parapijos bažnyčioje koncertavo smuikininkas I. Vasyliūnas. Programoje ypač pabrėžtinas šių laikų italų kompozitoriaus Ottorino Respighi Gregorianiškas koncertas. Rugsėjo 30 d. Izidorius Vasyliūnas grojo pusvalandį Miuncheno radiofone. Tarp kitų programoje buvo lietuvių Račiūno ir Vlado Jakubėno kūrinių.

Spalio 5 d. Dillingene buvo baritono Romano Jonio-Joneliūkščio viešas bažnytinis koncertas. Rugsėjo 19 d. Romanas Joneliūkštis koncertavo Schwäb: Gmündėje, o St. Liepas ten pat spalio 3 dieną. Abu solistai numatę su koncertine programa aplankyti visą eilę lietuvių stovyklų.

Rugsėjo 12 d. Dillingene lietuvių stovyklos teatro salėje įvyko mišrus vokaliniai instrumentalinis koncertas. Dalyvavo prof. Ružickis-fortepionas, Salomėja Nasvytytė-mezzo sopranas ir M. Saulius-violenčelė. Programoje buvo: Rachmaninoff, Hugo Wolf, K. V. Banaičio, M. K. Čiurlionio, Liapunoff, Schumano ir kit. kūriniai.

Rugsėjo 26 d. Augsburge koncertavo baritonas A. Paukštys, sopranas J. Krištolaitytė ir tenoras St. Baranauskas, Akomponovo. J. Kačinskas. Tą pat dieną Flensburge (Anglų zonoje) turėjo koncertą Lietuvos Operos solistės A. Kalvaitytė, Iz. Motiekaitienė ir kompozitorius pianistas Vl. Jakubėnas.

Šie gausūs koncertai rodo, kad mūsų muzikai ir dainininkai liko nepalaužti tremties rutinos, nuolat tobulėja, jieško naujų kelių.

* Hanau Lietuvių Meno Ansamblis „Dainava" mini 3 metų sukaktį. Šis didelis kolektyvas, savo sudėtyje turįs ir mišrųjį chorą, ir orkestrą, ir šokėjų bei vaidintojų grupes, išvarė didelį barą tremties kultūriniame gyvenime. „Dainava" savo repertuare turi 48 religinės muzikos kūrinius ir 120 pasaulinės muzikos kūrinių. Per trejus metus surengta 283 koncertai, kurių klausėsi per 51.000 žmonių.

* Grupė lietuvių dailininkų tremtyje ėmėsi iniciatyvos steigti pasaulinę lietuvių dailininkų sąjungą. Tam reikalui spalio 25 d. Schwäb. Gmünd stovykloje šaukiamas lietuvių dailininkų suvažiavimas.

* Rugsėjo 3 d. Kasselio-Mattenbergo lietuvių stovyklos teatre režisierius Ipolitas Tvirbutas, švęsdamas savo 25 metų teatrinio darbo sukaktį, davė premjerą — V. Sommerset-Maugham 4 veiksmų pjesę „Pažadėtoji žemė". Nei sunkėjančios stovyklinės sąlygos, nei emigracinė karštligė Kaselio dramos entuziastų neišmušė iš vėžių. Kažin ar galės čia save pateisinti augsburgiškiai?

* Dar prieš karą iš Kauno į Jungtines Amerikos Valstybes nuvykęs dail. prof. M. Dobužinskis pakviestas daryti dekoracijas M. Musorgskio operai Chovanščina į reprezentacinę Metropolitain New Yorko operą. Vieną dailininko piešinį skaitytojai ras šio numerio „Aidų" viršelyje.

* Ir nelietuvių amerikiečių spauda plačiai rašo apie lietuvę muzikę ir kompozitorę seserį M. Bernardą-Venskaitę, Šv. Kazimiero Akademijos mokytoją. Iš sesers Bernardos kūrinių pažymėtini: Kūdikėlio Jėzaus Mišios, Simfoneta ir Rapsodija. Jos kūrinys „Lithuanian Rapsody" buvo išpildytas De Paul Universiteto simfoninio orkestro. Be to jos rapsodiją grojo ir Grand Park simfoninis orkestras, diriguojant Nikolai Malko.

* Lietuvos Pranciškonai Amerikoje įsigijo nuosavus vienuolynui namus Maine valstybėje. Vienuolyno pašventinimas įvyko rugpjūčio 15 d., dalyvaujant tūkstančiams lietuvių. Pranciškonų religinio ir tautinio darbo barai JAV vis plečiasi, manoma steigti savo seminariją, gimnaziją ir pradžios mokyklą, leidžiamas religinis žurnalas „Šv Pranciškaus varpelis", šiemet minįs net 25 metų sukaktį, galvojama ir apie religinį — kultūrinį mėnraštį. Ir paskutiniąją poeto J. Aisčio-Aleksandriškio knygą „Nemuno ilgesys" išleido tėvai pranciškonai. Vienuolyno provinciolu yra jo steigėjas Tėvas Justinas Vaškys.

* Tik ką nuvykus Kanadon prof. Tamošaitienė jau įsteigė Montrealyje Audimo Dailės Studiją. Montrealio lietuvaitės mielai studiją lanko.

* Argentinoje lietuviai vaidintojai jau įsteigė leituviškąjį teatrą „Garnį". Pirmieji spektakliai (vaizdelis „Tėviškės aidai") įvyko Buenos Aires Lietuvių klūbo salėje.

* Rugsėjo 18 d. Clevelando tremtinių dr-jos pirmininkas St. Nasvytis išsiuntė BALF'ui 41 darbo ir buto pažymėjimus, skirtus „Čiurlionio" ansamblio dalyviams. Jeigu pasisektų visam ansamblui in corpore nuvykti į JAV, tai būtų visų lietuvių didelis laimėjimas.

PRANEŠIMAS SKAITYTOJAMS

Gerb. „Aidų" skaitytojams pranešame, kad, po valiutos reformos žurnalo spausdinimo išlaidoms nė kiek nepasikeitus, o pajamoms gerokai sumažėjus, norėdami ir toliau nelikti be kultūrinio žurnalo, esame priversti atskiro numerio kainą pakelti ligi 3 DM. Tačiau užsisakantieji trims mėnesiams iš karto moka tik 7,50 DM. Tikimės, kad visi „Aidų" bičiuliai supras žurnalo sunkumus, likdami ir toliau jo skaitytojai.

„Aidų" administracija

LIETUVI!

Jeigu Tau rūpi kultūrinė mūsų tautos misija, jeigu Tu nori kūrybiškai brėsti būsimam Lietuvos prisikėlimui — skaityk laisvųjų pasaulio lietuvių žurnalą „AIDUS".

Šių dienų religiniai, filosofiniai, literatūriniai, meniniai, socialiniai ir kiti kultūriniai klausimai išsamiausiai keliami ir sprendžiami „AIDUOSE".

Pačių aktyviųjų mūsų rašytojų, mokslininkų ir menininkų naujausius darbus rasi „AIDŲ" puslapiuose.

Lietuvi, tau neturi pakakti tik laikraštinės įvykių informacijos. Tu ir tremty privalai likti pilnutiniu žmogum. Todėl „AIDAI" turi būti nuolatinė Tavo lektūra.

Skaityk Pats, užprenumeruok giminėms ir pažįstamiems Europoje ir užjūriuos.

Reikalauk „AIDŲ" stovyklų kioskuos, pas spaudos platintojus arba užsisakyk administracijoje, pasiusdamas atskiram numeriui 3 DM., o prenumeruodamas trims mėnesiams iš karto — tik 7,50 DM. Pavieniai užsisakę žurnalą gaus paštu. Rašyk „AIDŲ" administracijai: (13 b) Augsburg, Hochfeld, DP. Baltic Camp. Germany, US.-Zone.

AIDAI - Lithuanian Monthly Cultural Magazine - ECHOES

Published under EUCOM
Civil Affairs Division Authorisation for United Nations
Displaced Persons Publication
No. UN DP 204, 11 March, 48
Editor and publisher — Jonas Sakevičius
München 27, Rauchstraße 1/II

Red. — leidėjas — Jonas Sakevičius.
Redaktorius — Kazys Bradūnas.
Redakcijos narys Jungt. Amer. Valst.
Juozas B. Laučka.
Redakcijos adresas: München 27, Lamontstr. 21,
Administr. — Augsburg, Hochfeld, D.P. Baltic Camp.
Atskiras numeris — 3 DM. Trims
mėnesiams — 7,50 DM.
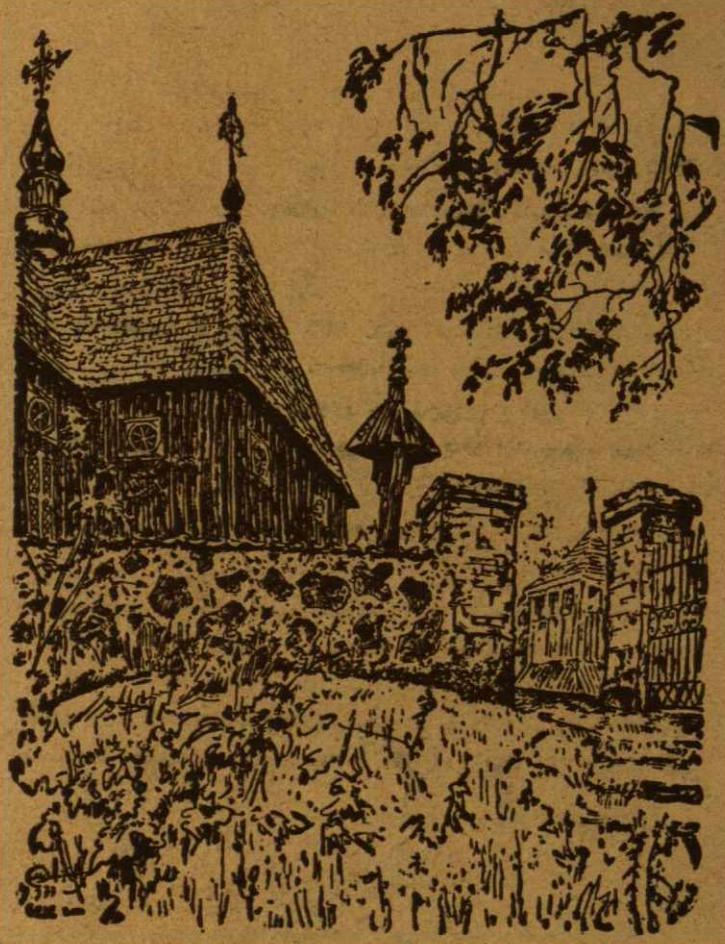
Printed by Haas & Cie., Augsburg
Circulation: 2000